ÚJ FOLYAM IV. 5. SZÁM BUDAPEST, 1995. MÁJUS ÁRA: 95 FT

MAGYAR SZEMLE

KÁDÁR BÉLA: A MAGYAR KORSZERŰSÖDÉS LEHETŐSÉGEI A SZÁZADVÉGEN; **MÁDL FERENC: A KULTÚRA JÖVŐJE AZ EURÓPAI INTEGRÁCIÓBAN;** PAUL BELIEN: ISTENI KÉRŐDZÉS — AZ EURÓPAI INTEGRÁCIÓ EGY EUROSZKEPTIKUS FÖDERALISTA SZEMÉVEL; **CZAKÓ GÁBOR: PURGATÓRIUM, AVAGY ÁLLAM- ÉS JOGKÓR;** GYÖRGY LAJOS: ÖKOLÓGIAI FILOZÓFIAI ISKOLÁK; **PETHŐ TIBOR: FÉL ÉVSZÁZADDAL A HÁBORÚ UTÁN**

Szerkesztői üzenetek

Több olvasónk panaszkodik, hogy nehézségei támadtak a Posta Hírlapiroda előfizetési osztályán a lap előfizetésével kapcsolatban. Kérjük őket, hogy jelentkezzenek szerkesztőségünkben panaszaik orvoslása céljából.

Mostani számunkban indítjuk útjára régóta tervezett sorozatunkat az európai integráció kérdéseiről, magyar és külföldi szerzők tollából. A sorozat hivatalos megnyilatkozókat, az integrációs politikában részt vevő politikusokat, szakértőket, és az integráció bírálóit egyaránt megszólaltatja. Elsőnek Kádár Béla tanulmánya érinti egyebek közt ezt a témát, majd Mádl Ferenc átfogó, fontos ismereteket közlő tanulmánya után egy, az EK túlbürokratizálását bíráló esszét közlünk Paul Belien tollából.

Márciusi számunkban szerkesztői beavatkozás folytán bosszantó hiba csúszott Sneé Péter Magyar Filmszemle-kritikájába. A beavatkozás életre keltette az elhunyt Gene Moskowitzot: nyilvánvaló, hogy a Gene Moskowitz-díjat Gothár Péter *nem* a díj névadójának kezéből vette át. A tévedésért ezúton kérünk elnézést a szerzőtől és olvasóinktól.

Örömmel fogadunk minden támogatást a Magyar Szemle Alapítvány részére. Az adományok az adóból levonhatók. Minden 1200 forinton felüli adomány küldőjét megajándékozzuk a *Magyar Szemle* egyéves előfizetésével. A Magyar Szemle Alapítvány csekkszámlaszáma: MNB 218-98316, 512-033203-9.

A folyóirat megjelenését a ***Magyar Szemle Alapítvány*** *valamint a* ***Batthyány Lajos Alapítvány*** *támogatja.*

A Magyar Szemle Alapítvány igazgatósága:
Antall György András, Dr. Balogh János, Bod Péter Ákos, Czakó Gábor, Granasztói György **(elnök)**, *Jeszenszky Géza, Kodolányi Gyula, Magyar Péter, Szabados György*

MAGYAR SZEMLE

Főszerkesztő: KODOLÁNYI GYULA

Szerkesztőbizottság: BORBÁNDI GYULA, CZAKÓ GÁBOR, CSEH-SZOMBATHY LÁSZLÓ, KINDLER JÓZSEF, MELLÁR TAMÁS, MOLNÁR GUSZTÁV, SZABADOS GYÖRGY, SZŐCS GÉZA, DR. VARGA CSABA

Szerkesztőség: BANGA FERENC, IZINGER ANNA, LOVAS LAJOS, MAGYAR BERTALAN, MÁRTON GYÖNGYVÉR, VÁCZI GÁBOR
Szerkesztőségi titkár: ARANY EMILIA

ÚJ FOLYAM IV. 5. SZÁM BUDAPEST 1995. MÁJUS

KÁDÁR BÉLA	A MAGYAR KORSZERŰSÖDÉS KIHÍVÁSAI ÉS VÁLASZADÁSI LEHETŐSÉGEI A SZÁZADVÉGEN	451
MÁDL FERENC	A KULTÚRA JÖVŐJE AZ EURÓPAI INTEGRÁCIÓBAN	479
PAUL BELIEN	ISTENI KÉRŐDZÉS (AZ EURÓPAI INTEGRÁCIÓ EGY EUROSZKEPTIKUS FÖDERALISTA SZEMÉVEL)	501
GYÖRGY LAJOS	ÖKOLÓGIAI FILOZÓFIAI ISKOLÁK	519
CZAKÓ GÁBOR	PURGATÓRIUM, AVAGY ÁLLAM- ÉS JOGKÓR	532
POGÁNY GÁBOR	A 41. VÁSÁRHELYI ŐSZI TÁRLAT — ÉS A 42.	539
MIRNICS KÁROLY	A MAGYAROK DEMOGRÁFIAI HELYZETE A VAJDASÁGBAN	546
PETHŐ TIBOR	FÉL ÉVSZÁZADDAL A HÁBORÚ UTÁN	550

SZÁMUNK SZERZŐI

Belien, Paul: A brüsszeli Új Európa Központ (Center for the New Europe) igazgatója.

Czakó Gábor (1942, Decs): író, a *Magyar Szemle* szerkesztője.

György Lajos (1926, Budapest): 1951-ben szerzett orvosi diplomát. Az Orvostudományi Egyetem Gyógyszertani Intézetében, majd az MTA Kísérleti Orvostudományi Kutató Intézetében dolgozott, jelenleg ugyanott tudományos tanácsadó. A *Gaia Sajtószemle* szerkesztője.

Kádár Béla (1934, Pécs): közgazdász, politikus. 1980-tól egyetemi tanár, a Magyar Közgazdasági Társaság alelnöke. 1980.: Akadémiai Nagydíj. 1988-1990.: az Országos Tervhivatal Tervgazdálkodási Intézetének igazgatója. 1990-1994 között a nemzetközi gazdasági kapcsolatok minisztere. 1991-1994 között a kormány gazdasági kabinetjének tagja. Jelenleg országgyűlési képviselő (MDF), a parlament Költségvetési Bizottságának elnöke.

Mádl Ferenc (1931, Bánd): jogász, akadémikus. Kutatási területe a polgári jog. 1973.: egyetemi tanár. 1978-1990 között a Civilisztikai Tudományos Intézet igazgatója. 1985-től a Harvard Nemzetközi Kereskedelmi Jogi Akadémia tagja. A Magyar Tudományos Akadémiának 1987-től levelező, 1993-tól rendes tagja. 1990-1993 között tárca nélküli miniszter. 1993: művelődési és közoktatási miniszter.

Mirnics Károly (1934, Szabadka): vajdasági tanár, politikus (VMDK). A *Napló* című politikai hetilap tudósítója.

Pethő Tibor (1918, Budapest): az édesapja, Pethő Sándor által alapított *Magyar Nemzet* szerkesztőbizottságának elnöke, lapunk külpolitikai szemleírója. A Ludovika Akadémia és a Közgazdaságtudományi Egyetem elvégzése után frontszolgálatot teljesített, majd 1945-től különböző újságoknál dolgozott. 1973-1983 között, majd 1991-1992-ben a *Magyar Nemzet* főszerkesztője.

Pogány Gábor (1944): művészettörténész. 1969-ben végzett az ELTE Bölcsészkarán. Mai magyar művészettel foglalkozik; fő tevékenysége a kiállításszervezés-rendezés. 1974-1979: a Fiatal Képzőművészek Stúdiójának művészeti titkára. Elindította Nagyatádon az Országos Faszobrász Triennálét (1986-tól), Esztergomban a Pasztell Biennálét (1993), és számos kollektív és tematikus kiállítást rendezett.

E számunk illusztrációi Pogány Gábor: A *41. Vásárhelyi Őszi Tárlatról — és a 42.-ről* c. cikkét kísérik. A reprodukciókat Dömötör Mihály készítette.

ÁLLANDÓSÁG ÉS VÁLTOZÁS
A Magyar Szemle körkérdése VIII.

A MAGYAR KORSZERŰSÖDÉS KIHÍVÁSAI ÉS VÁLASZADÁSI LEHETŐSÉGEI A SZÁZADVÉGEN

I. A SZÁZAD ÖRÖKSÉGE

A TIZENEGY ÉVSZÁZADA A KÁRPÁT-MENDENCÉBE ÉRKEZŐ, államot alapító, Európában helyet, s történelmi szerepet kialakító, pusztulásai után a 14., majd a 18-19. században korszerűsödő és felzárkózó Magyarország a 20. század egyik legnagyobb történelmi vesztese lett. A történelmi államterület és lakosság, valamint életképességi feltételei java részének elvesztése, ill. a jaltai paktum nyomán Magyarország kiszorult a közepesen fejlett országok csoportjából. A nemzetközi fejlettségi ranglistán leszakadt több, korábban elmaradottabb európai, s tengerentúli ország, és különösen a fejlett nyugat-európai országok mögött, kiszorult a nemzetközi áru- és tőkepiacokról, kül- és biztonságpolitikai szempontból ide-oda sodródott. A jaltai rendszer összeomlása, ill. az országnak új történelmi esélyt adó rendszerváltoztatás pillanatában európai negatív rekordokat döntögetett az egy főre jutó adósságállomány, az oktatási-egészségügyi leszakadás, a természeti és társadalmi környezetromlás szempontjából. A társadalom hagyományos szövetrendszerét, értékrendjét, történelmileg felhalmozott fejlődéstörténeti adottságait széttépő, erőltetett és szerkezeti eltorzulásokhoz vezető gazdasági növekedés három évtizede után egy évtizedes stagnálás, majd felerősödő visszaesés és működési zavarok után a rendszerváltoztatás lényegében átfogó válság keretei között, rendkívül terhes örökséggel indult meg.

A század terhes öröksége jelentős részben külső hatásokra, Trianon, Jalta következményeire vezethető vissza. A társadalom életerejét, az ország erőforrásait tragikusan megcsapoló külső fejlemények következtében kétségkívül eltűnt a cselekvési lehetőség, de a szükséges források java része is. Magyarország mint nemzetállam a 20. századtól kimagaslóan kedvezőtlen külső feltételeket kapott s adott korlátai mellett is rossz válaszokat adott korunk fő kihívásaira, a műszaki-tudományos forradalom, a poszt-indusztriális társadalom és a világgazdasági globalizálódás folyamataira.

A szűkreszabott mozgástéren belül viszont a rendszerváltás számára akadtak szerencsés peremfeltételek is. A volt KGST-ország-

gok csoportjában csak Magyarországon indult meg az átalakulás a versenyképesség és a szociális igazságosság követelményeit ötvöző *szociális piacgazdasági* rend, az ésszerű fokozatosság választóktól elfogadott keretei között. Az 1990. évi választások tükrözték a társadalom óhaját a „legkisebb balhé melletti legnagyobb változásokra". Bár az ország történelmi jelenében és belátható jövőjében sűrűsödnek az elmúlt évezred s évszázad hagyatékai, nem érdektelen megvizsgálni, hogy a rendszerváltás utáni fél évtized miként befolyásolta az ország helyzetét.

1. A rendszerváltás első fél évtizedéről kialakítható kép az impresszionizmus, a fény- és árnyékjelenségek együttesének jegyeivel írható le. Történelmileg rendkívül rövid idő alatt beindult és félúton túljutott a politikai-gazdasági *intézményrendszer* átalakítása. E folyamatot számszerűsítve jellemzi, hogy 1994. végén a magyar nemzeti jövedelem kereken 70%-a jött létre a legális, ill. árnyékban működő magángazdaságban. A korábbi gazdálkodási, jövedelmi és árviszonyokat eltorzító költségvetési szubvenciók aránya fél évtized alatt 80%-kal csökkent, az árak és az import kereken 90%-a liberalizált, kialakult a *de facto* konvertibilitás, működnek a független intézmények: a jegybank, a számvevőszék, a bíróságok, valamint az önkormányzatok.

A külgazdasági kapcsolatokban a kisországi követelményeknek megfelelő erőteljes világgazdasági nyitás keretében ritka mértékű *földrajzi súlypontváltás* következett be. A magas minőségi igényszintű fejlett piacgazdaságok aránya a magyar kivitelben fél évtized alatt 35%-ról 72%-ra nőtt. Míg a keleti fő piac, ill. a KGST összeomlása a térség kivitelének dollár-értékét több, mint egyharmaddal csökkentette, a magyar kivitel dollár-értéke 11%-kal emelkedett. Tehát a keleti piacvesztés egyébként súlyos mértéke Magyarország esetében volt viszonylag a legkisebb; Magyarország tudta leghamarabb és leginkább normalizálni kapcsolatait az Orosz Föderációval, így annak egykori KGST-partnerei sorában a korábbi ötödik helyről az első–második helyre lépett elő.

KÜLÖNFÉLE BELPOLITIKAI CÉLZATÚ HÍRESZTELÉSEKKEL SZEMBEN a térség többi országánál jóval erőteljesebbé vált a magyar kivitel *termékszerkezet*ének nemesedése. ENSZ felmérés szerint (*U. N. ECE Economic Bulletin for Europe*, Vol. 46, 1994, 59. oldal) 1990–1993 között a fejlett piacgazdaságokra irányuló magyar kivitelen belül a beruházási javak aránya 11,6%-ról 17,4%-ra nőtt. Ugyanakkor ez az arány Csehország esetében 9,5%-ról 13,6%-ra, a fejlett piacgazdaságok átlagában 20%-ról 21%-ra nőtt. A magyar élelmiszergazdasági kivitelen belül a feldolgozott termékek aránya 47%-ról 75%-ra nőtt.

A meginduló szerkezeti korszerűsödést jelzi, hogy a német főpiacon a magyar kivitel 40,5%-a 1993-ban olyan termékcsoportokból állt, amelyek *export-egységár*ai magasabbak, mint az *import-egységárak*. Lengyelország esetében ez az arány 24,7%, Csehország esetében pedig 12,1%. Az sem lebecsülhető, hogy a nyolcvanas évek első felében a magyar exportárak az EGK átlagos importárainál 30%-kal

alacsonyabbak, 1992-ben már közel 50%-kal magasabbak, míg a többi visegrádi ország a korábbi magyar egységár-színvonalon exportált.

A TERMÉKSZERKEZETBEN MEGFIGYELHETŐ NEMESEDÉS sűrítve tükröz különféle fejleményeket, bizonyos költséggazdálkodási kényszereket, de egyszersmind gazdaságdiplomáciai úton szerzett többletkedvezményeket, növekvő piacképességet s tőkeimporthoz fűződő korszerűsítő hatásokat is. A különféle európai megállapodások eredményeként sikerült kitörni a szűk belső felvevőpiac, ill. a kisnemzeti gazdasági lét sok évtizedes béklyóiból. Jelenleg a magyar összkivitel több, mint háromnegyede irányul olyan országokba, amelyekkel szabad kereskedelmi megállapodásunk van, és ipari összkivitelünknek kétharmada ma már vámok nélkül jut a külső felvevőpiacokra. A világgazdasági és európai integrálódás térségi pozíciói, ill. a modernizálódás szempontjából kulcsfontosságú, hogy a pénzügyi-technológiai-szellemi és szervezeti erőforrásokat közvetítő külföldi működő tőkebefektetések értéke az 1989. évi 0,5 milliárddal szemben 1994 végén elérte a 8,5 milliárdot, a térségben befektetett állomány 40%-át. Az egy főre jutó külföldi tőkebefektetések összege Magyarországon háromszor nagyobb, mint Csehországban, nyolcszor nagyobb, mint Lengyelországban s Szlovákiában, tizenhatszor nagyobb, mint Romániában, és már jelenleg is az orsztrák és spanyol szinthez közelít.

Közvetett hatásokkal járó, minőségi társadalmi változást jelent a középosztály kialakulásának felgyorsulása. Az országban élő egyéni vállalkozók száma öt év alatt 161 ezerről 820 ezerre nőtt, a gazdaságilag aktív népesség 20%-át kitevő vállalkozói csoport a nyugat-európai arányokhoz közelít. Gazdasági hatékonyság szempontjából nem közömbös, hogy a magyar tulajdonosi réteg nem az állami vagyon elosztása révén alakult ki, hanem a tulajdon működtetésére képes, kockázatvállalásra hajlandó, és a térségben egyedülálló szigorú csődtörvény tisztítótűzén átesett vállalkozó. Tőkefelhalmozás szempontjából nem közömbös, hogy a kilencvenes évek eleje óta a felsőfokú képzésben részesülők hat évtized óta nem tapasztalt magas hányada kap lehetőséget külföldi ösztöndíjakra, tanulmányokra.

2. Az átalakulási teljesítmények mellett azonban az elmúlt fél évtizedben is gyarapodott a század *veszteségrovat*a. Egy évtizedes stagnálás után 1989-1994 között 18%-kal esett vissza a GDP, egyharmaddal a mezőgazdasági termelés, egynegyeddel a beruházások volumene, és a munkahelyek száma; 1988–1992 között az iparban 42%-kal zuhant a termelés, 30%-kal a foglalkoztatottság, 16%-kal a termelékenység. Az általános jövedelem-zsugorodáson belül vékony lakosságcsoportok, ill. a Budapest–Hegyeshalom földrajzi tengely mentén elterülő területek javára kibontakozó jövedelem-átcsoportosítás mellett erőteljes leszakadás tapasztalható a keleti országrészek, hagyományos *nehézipari* ágazatok, s különösen a nyugdíjasok rovására. Zsugorodó termelés és jövedelmek mellett a gazdaság mind kevésbé tudta viselni az 1960 óta arányaiban is megháromszorozó-

dott szociális szolgáltatások költségeit. A jövedelem-termelőképesség és a jövedelem-felhasználás közötti rés folyamatos tágulása a pénzügyi egyensúlyhiány folyamatos növekedéséhez és a *költségvetési* szerkezet eltorzulásához vezetett. Az 1990-ben — igaz, tragikus áron — még kiegyensúlyozott költségvetést 1993-ban már a GDP 5,2%-ának, 1994-ben 5,8%-ának megfelelő deficit váltotta fel. E deficit azonban nem az infrastruktúra-fejlesztési vagy átfogóbban modernizációs ráfordítások kiadásainak növekedéséből, hanem a *drága pénz* politikájának tartós alkalmazása nyomán megnövekedett, és jelenleg már a költségvetési kiadások kerek egyharmadára rúgó kamat- és törlesztési terhekből adódott. E helyzet tartósodása természetesen előrevetíti a költségvetési ellehetetlenülés állapotát. Az egyensúlyi zavarokra folyamatosan jövedelemelvonási törekvésekkel reagáló fiskális politika nyomán viszont mind erőteljesebb zavarok alakultak ki az egyes társadalmi alrendszerek, az oktatás, egészségügy, közbiztonság, önkormányzatok működőképességében.

A belső pénzügyi egyensúlyi zavarok bizonyos időbeni eltolódással leképeződtek a külgazdasági kapcsolatokban is. Bár 1990–1992 között három egymásutáni évben dinamikusan nőtt a kivitel, s aktívummal zárult a fizetési mérleg, a rendszerváltás és a versenyképesség javításának hosszabb távú követelményei fölé kerekedő rövidtávú fiskális kényszerek nyomán 1993 óta nemzetközi összehasonlításban is riasztó mértékű fizetési mérlegdeficit alakult ki. Az ország nettó adósságállománya 1989–1993 között összesen 2 milliárd, 1994-ben egy év alatt több, mint három milliárd dollárral nőtt, és az irányzat megfordítása nélkül elkerülhetetlen az évtized elején felhalmozott — a gazdasági szuverenitás védelmét is szolgáló — devizatartalékok felélése.

A SZÁMSZERŰSÍTHETŐ PÉNZÜGYI EGYENSÚLYZAVAROKNÁL is súlyosabb gondok forrása a történelmi idő, a társadalmi-politikai-cselekvőképességi és bizalmi deficit növekedése. Bár az átalakulási és modernizációs feszültségek előrejelzése kormányzati szinten már 1990-ben megtörtént, a keleti piacok összeomlásából, a jugoszláv háborúból, a nyugat-európai recesszióból fakadó külső sokkhatásokra a gazdaságpolitika drasztikus lépései is ráerősítettek. A kedvezőtlen irányzatok kormányzati szintű megfordítására alkalmas első teendők csak 1993 szeptemberében fogalmazódtak meg. E politika következetes folytatását 1994 első félévében a választási kampány, majd a választások után megalakult kormányzat beépített működési zavarai és gazdaságpolitikai passzivitása megakadályozta. A nemzetek közötti kíméletlen gazdasági versenyben a másfél éves passzivitás, a döntési-cselekvési paralízis önmagában is súlyos idődeficithez kötődő veszteségek forrása.

3. A *cselekvőképesség deficitje* jelentős részben a társadalom mozgósítására alkalmas nemzeti modernizációs stratégia hiányából s az elmúlt években kialakult politikai erőtér bel- és pártpolitikai meghatározottságából fakad. Bár a kelet-közép-európai átalakulási folyamat

legtöbb szerves fejlődési eleme 1956 nyomán a térség történelmi kísérleti laboratóriumává kifejlődő Magyarországon lelhető fel, a magyar rendszerváltoztatásban is meghatározó súlyt jelentettek az ún. exogén tényezők, 1989-ben, a szovjet-amerikai megállapodás során kialakított keretfeltételek, ill. az ezzel összefüggésben életrehívott politikai pártok. Így a társadalom politikai energiáinak zömét az elmúlt fél évtizedben nem a jövőépítés hosszú távú feladatai, hanem a rövidtávú hatalompolitikai harcok, személyi önmegvalósítási törekvések, öndefiníciós, öntisztulási és pártközi mérkőzések kötötték le. Belső konfliktusoktól terhelt, identitási zavarokkal küszködő, távlatos koncepciókkal nem rendelkező pártok együttműködésétől persze eleve indokolatlan volt az ország sorsának javításához szükséges cselekvőképességet feltételezni.

BÁR AZ ÚJDONSÜLT DEMOKRÁCIÁKBAN a hivatásos politikusi réteg hajlamos a parlamenti erőtereket parlamenten kívüli politikai realitásokkal azonosítani, az elmúlt fél évtized tapasztalatai az összhang hiányára utalnak. A modernizációs stratégia végrehajtását politikai oldalról rendkívül nehezíti az ún. társadalmi támogatottsági deficit kialakulása, ill. növekedése. A magyar nép e században több súlyos bizalmi válságon esett át. Trianon, Jalta és 1956 külső eredetű illúzióvesztést okozott, melynek közös definíciója volt a *Nyugat cserbenhagyó, kiárusító magatartása*. A kádári konszolidáció és a gulyáskommunizmus lényegét jelentő nagy íratlan paktum, a kormányzati és az individulálszféra viszonylagos távolságtartása, békés egymásmellettisége, igaz, súlyos külső eladósodás és szerkezeti lemaradás árán, de viszonylagos stabilitást tartott fenn. A reálbérek 1979–1987 közötti 10%-os csökkenése, s a rendszer működési zavarainak lelepleződése a nyolcvanas évek második felére meghozta az elmúlt évtized első nagy bizalom- és illúzióvesztési hullámát. Ezt követte a rendszerváltoztatáshoz fűzött várakozások elenyészése a kilencvenes évek elejére. Mára pedig, az 1994. évi választást követő csalódottság, a társadalom-pszichikai környezet harmadik nagy átalakulása, a „régen jobb volt" hangulat rohamos megszűnése észlelhető. A legutóbbi évek három nagy bizalomvesztési hulláma, s a választói magatartások, a lakossági támogatás ezzel összefüggő változékonysága egyrészt fenyegeti a stabilitást, másrészt növekvő apátiát, politika iránti bizalmatlanságot vagy éppenséggel indulati-magatartási szélsőségeket vált ki.

A sorozatos nagy illúzióvesztések társadalom-kritikai környezetében aligha meglepő az *értékvesztés ill. értékkiürülés* felgyorsulása, ill. az elmúlt fél évszázad értékrendi torzulásainak rendkívül lassú ütemű eltűnése. E folyamat nem csupán filozófiai jelentőségű. A rendszerváltás sem kizárólag a politikai rendszer és a gazdaság működési rendje, vagy a külgazdasági kapcsolatok átalakítását jelenti, hanem a társadalmi értékrend, a magatartási normák megváltoztatását is, összehangolásukat a modernizáció, a polgárosodás követelményeivel. E folyamat elmaradása vagy vontatottsága önmagában is a társadalom működtetési zavaraihoz vezet, hiszen közepesen

fejlett, válsághelyzettel birkózó ország motivációs rendszerében nem támaszkodhat szélesebb sávon gazdasági ösztönzőkre, s a pluralista politikai rendszer pedig ún. erőszak-mechanizmusokra. Korántsem véletlen jelenség, hogy a történelmileg megkésett s gyorsított modernizációt végrehajtó országok a szerkezeti átalakulás legkritikusabb időszakában jóval nagyobb mértékben támaszkodtak erőszak-mechanizmusokra és értékrendi motivációkra, mint a szerves fejlődés több évszázados útját járó euroatlanti országok. A politikai demokrácia és a gyorsított korszerűsödés egyidejűségéből fakadó kettős racionalitások, célkonfliktusok bénító hatását küszöbölheti ki, vagy tompíthatja az erkölcsi, értékrendi megújhodás. Ennek elmaradása viszont felerősítheti a rendszerváltás, a végrehajtó hatalom gyengülésének időszakában amúgy is burjánzó korrupciót, a gazdasági törvényességi deficitet, a bűnözést, ill. az ebből fakadó társadalmi veszteségek mértékét.

A VÁLSÁG KÜLÖNÖSEN KRITIKUS TERÜLETÉT JELENTI a magyar gazdaság jövőjébe vetett belső és nemzetközi bizalom, ill. a *bizalmi tőke* megcsappanása, a Magyarországról kialakított kép romlása, az ország jövőbeni történelmi szerepének elhomályosulása. Eltűnőfélben a hagyományos regionális úttörő és történelmi laboratórium-szerep. A jaltai realitások, s a sztálini, poszt-sztálini modell megváltoztatására nemzeti forradalommal, majd reformpolitikai lépésekkel törekvő társadalmi erők által fémjelzett Magyarország mintegy negyedszázadon át fontos nemzetközi szerepet játszott a térségben kibontakozó átalakulás orientálásában. 1990-ben megfogalmazódott az a stratégiai cél, hogy az Osztrák-Magyar-Monarchiában és a létező szocializmusban különleges státuszt kivívó Magyarország — történelmi tapasztalatait kamatoztatva — elsőként mutasson példát a gyors és sikeres rendszerváltoztatásra, az európai integrálódásra, és így az újjászerveződő kelet-közép-európai térség modernizációs, kereskedelmi-pénzügyi alközpontjává fejlődjön.

E szerep kiteljesítése egyszersmind lehetőséget kínált az adott kisországi lét mellett elvárható nemzetközi jelentőség növelésére, a Kárpát-medencében élő magyarság sorsának javítására. Bár e magyar stratégiai cél ellen jelentős nemzetközi és velük összefonódó belföldi érdekcsoportok léptek fel, a Magyarország jövőbeni szerepébe vetett bizalmi tőke felhalmozása 1993 végéig kedvezően alakult. Ezt a beáramló külföldi tőke is bizonyította. 1994–1995 viszont a nemzetközi bizalomvesztés időszaka. Részben a választási kampány, részben az azt követő megnyilvánulások nyomán sorozatosan jelennek meg a Magyarország katasztrofális helyzetére, működési zavaraira, hátraszorulására utaló elemzések, nyilatkozatok. Ezek nyomán már 1994-ben több, mint 40%-kal, kereken 1 milliárd dollárral csökkent az évi tőkebeáramlás, megindult a tőkekivonás és a szubregionális pozíciók sorvadása. E helyzet megfordítása 1995-ben már alig várható, hiszen megnőttek a modernizációs tempóvesztés költségei és a jövőre szakadó terhei.

4. A *mérleg* tehát meglehetősen összetett. Az első világháború és a rendszerváltás közötti időszakban Magyarország önsorsalakítási lehetősége meglehetősen korlátozottak voltak. Bár a rendszerváltás folyamatát s peremfeltételeit — egyes pártok, személyek önképétől és a közhiedelemtől eltérően — alapvetően külső döntési központokban alakították ki. Kétségkívül az elmúlt fél évtizedben az ország hét évtizede nem tapasztalt történelmi esélyt kapott érdekei érvényesítésére, önmozgásokra. A rendszerváltás első, legnehezebb szakaszának erőszakmentes lezárása, a korábbi egyoldalú külső függőség felszámolása, az erőteljes világgazdasági nyitás, az évtizedes stagnálás megállítása az 1994. év eredménye. Felelőtlen és teljességgel megalapozatlan tehát az olyan belpolitikai állásfoglalás, hogy az ország helyzete sokkal súlyosabb, mint fél évtizede. Más kérdés viszont, hogy megfelelő stratégiával, a belpolitikai kényszerpályák nélkül az átalakulás gazdasági veszteségei, társadalmi költségei jóval kisebbek, a jövő alapja a jelenleginél sokkal szilárdabb is lehetett volna. Az is más kérdés, hogy külső megítélés szerint Magyarország 1990-ben kedvezőbb esélyekkel indult el az átalakulás útján, mint a térség többi történelmi sorstárs-országa, s azóta az előnyök nagymértékben csökkentek. Csökkentek, de nem szűntek meg. Komplex, objektív mércékkel mérve a térségen belüli magyar pozíciók még mindig a legjobbak. Bár az ország helyzete nehéz, korántsem olyan rossz, mint a Magyarországról vagy a kormányzatról kialakított nemzetközi kép. A távolabbi és a közelmúlt megítéléséről vitatkozhatunk, az ország jövőjének alakításában azonban mindig is a mindenkori tényhelyzetből, valamint az ismert s várható kihívásokból célszerű kiindulni.

II. A MAGYAR KORSZERŰSÖDÉS FŐ STRATÉGIAI KIHÍVÁSAI

KIS ORSZÁGOK SOHASEM URAI SORSUKNAK, JÖVŐJÜKNEK. Fejlődésüket alapvetően külső tényezők, nemzetközi folyamatok ill. az azokhoz való alkalmazkodás eredményessége határozza meg. Kis országok fennmaradásához e folyamatok felismerése, és a megfelelő stratégiák, alkalmazkodási mechanizmusok kialakítása szükséges. Az amerikai külügyminisztérium szakértője, FUKUYAMA véleményétől eltérően a kilencvenes évek nem igazolták, hogy a történelem véget ért. Az ország sorsát az elkövetkező években meghatározhatja az európai erőtér átrendeződése, ill. a globalizálódó világgazdaság kihívásai, az azokra adott magyar válaszok.

1. A nagyhatalmak közötti nukleáris összecsapás veszélyének nagymértékű csökkenése után a gazdaság a nemzetközi hatalompolitikai érdekérvényesítés fő színterévé vált. E tény azonban nem zárja ki, hogy Európa keleti felében a biztonságpolitikai fejlemények a jövőben is meghatározó szerepet játsszanak az egyes kis országok sorsának alakulásában. Ma már a korábbinál szélesebb körben hat az a felismerés, hogy a volt Szovjetunió térsége még hosszú ideig a nemzetközi, s különösen a regionális biztonságpolitika kulcsproblémája

PÁSZTOR GÁBOR: FESTŐ

marad. Bár a kelet-európai térség demokratizálása, piacgazdasági átalakítása kívánt cél és európai érdek, az eléréséhez rendelkezésre álló szellemi, személyi, pénzügyi erőforrás, külső támogatás elégtelen. E felismerés terjedése nyomán nemcsak Kelet-Európa, hanem Kelet-Közép-Európa országai iránt is nő a nemzetközi bizalmatlanság, erősödik a passzív, kiváró magatartás.

A MEGFELELŐ STRATÉGIÁK, FELKÉSZÜLÉS S KÜLSŐ TÁMOGATÁS NÉLKÜL beinduló rendszerváltás magas társadalmi költségei következtében Kelet-Európában megnőttek az átalakulás megtorpanásának veszélyei. Ma már korántsem zárható ki, hogy ismét új törésvonal keletkezik Európa keleti és nyugati fele között. Nem egyértelmű, hogy Kelet-Közép-Európában új reneszánsz bontakozik-e ki, vagy folyamatos leszakadás következik. Az egy évezreden át nyugati formációhoz, kapcsolatrendszerhez kötődő kelet-közép-európai országok számára hosszú távon sorsformáló lehet az új törésvonal, és hogy annak melyik felére jutnak, vagy netán egy *cordon sanitaire* részeivé válnak. Bár nem megalapozatlanok a feltételezések, hogy az esetleges újabb törésvonalak is nagyhatalmi megállapodások keretében alakulnak majd ki, a bénító fatalizmus ellen szól sok változás, az 1989. évi máltai paktum repedéseiből adódó manőverezési lehetőség, az elszabaduló folyamatok, jelenségek szaporodása.

Az adott helyzetben a magyarság-stratégia alapvető célja a megfelelő hely kialakítása a változó Európában. A nemzet életében mindig vannak legfőbb parancsolatok, amelyek nem hígíthatók fel a *prioritásrendszerek* rosszul használt fogalmával. Az elmúlt fél évtizedben az ország fő stratégiai célja a rendszerváltás beindítása és kibontakoztatása volt. Ma a rendszerváltás befejezése mellett a stratégiai fő cél — miként egy évezreddel ezelőtt — az új európai hely kialakítása. BATSÁNYI két évszázaddal ezelőtti üzenetétől némileg eltérően ma a történelem arra int: *Vigyázó szemetek Maastrichtra vessétek!*

A célrendszerek hierarchiájában a tudomány és a gyakorlat már régóta különbséget tesz a fő és a támogató célok, s különösen a célok és az eszközök között. A pénzügyi konszolidáció, mint fő cél nem lehet alternatívája az európai integrálódásnak. A pénzügyi konszolidáció az európai integrálódás egyik szükséges eszköze, hiszen az Európai Unió szigorú tagfelvételi követelményeket szab az infláció, a költségvetési deficit, vagy az államadósság mértékében. Nem szerencsés a jelenlegi határokon túl élő magyar kisebbség védelmét szembeállítani az európai integrálódás céljával, netán kisebbségi, magyarság-stratégiai érdekeket feláldozni az Európa-politika oltárán. Magyarország európai betagozódásának sikere megfelelő politikai magatartásformákra késztetheti a szomszédos országok európai integrálódásra törekvő politikai tényezőit. A nemzetközi kapcsolatok fejlődése arra utal, hogy a gazdasági potenciáljukat erősítő ázsiai országok politikai érdekérvényesítő képessége is megnőtt. A több államban élő magyarság számára is a térség európai betagozódása teremtheti meg a gazdasági-politikai-kulturális lét feltételeit a sokszínűség egységében. A nyugat-európai térségben a helyi politikát

már mind nagyobb mértékben szövi át az etnikum. A közös kulturális gyökerek viszont egyesítő erőként hatnak — miként a német példa is mutatta — s a gazdasági, valamint politikai érdekérvényesítő képesség erősödését eredményezik. Fontosak az egykori Szovjetunióban, Jugoszláviában, Csehszlovákiában szerzett tapasztalatok, amelyek arra utalnak, hogy a különböző kultúrákhoz tartozó csoportokat egyesítő államalakulatok a kulturális határvonalak mentén bomlanak fel.

Az új európai hely kialakítása, a csatlakozás az Európai Unióhoz és a NATO-hoz tehát magyarságpolitikai, biztonságpolitikai s gazdasági szempontból egyaránt kiemelt stratégiai cél. E fő célnak alárendelve kell kialakítani a mindenkori gazdaság, oktatás- és társadalompolitika, környezetvédelem stb. teendőit. Az ország jövője tehát elsősorban attól függ, hogy a kedvezőtlen kelet-európai fejlemények esetén kialakuló új demarkációs vonal nyugati oldalára kerüljön, megfelelő teljesítményekkel, és minél előbb.

2. Az első kérdéstől ugyan el nem választható, de természetében eltérő kihívást jelent a világgazdasági globalizálódás. A nemzetközi kapcsolatrendszerben egyidejűleg hatnak a három nagy régió, az Európai Unió, a Távol-Kelet és Észak-Amerika közötti gazdasági verseny erői, a világ hat-hét nagy civilizációja közötti kölcsönhatások, s a világgazdasági globalizációt leginkább megjelenítő világgazdaság mind nagyobb részét lefedő transznacionális vállalatok, amelyekre ma a világkereskedelem kétötöde jut.

A világkereskedelem közel egyharmada e világméretekben működő nagyvállalatok nemzetállamokban működő leányvállalatai közötti, vállalaton belüli kereskedelem. Mindinkább a transznacionális vállalati szférában alakulnak ki a nemzetközi értékképződés, jövedelem-megoszlás s nemzetközi munkamegosztás keretfeltételei. A nemzetállamok sorsa szempontjából korántsem közömbös, hogy az egyes országoka transznacionális munkamegosztásban a jövőt hordozó, szürkeállomány-, szakképzettség-, kutatás-fejlesztésigényes, magas fajlagos értéket létrehozó tevékenységekre szakosodnak-e, vagy ipari helótákká válnak. Rendkívül erőteljes hierarchikus tagozódás indult már be az elmúlt negyedszázad során is a nemzetközi munkamegosztásban elfoglalt szerep alapján, amely növekvő polarizálódást, fejlettségi szintkülönbségeket, az egy főre jutó GDP nagyságrendjében százszoros eltéréseket, s ebből adódó destabilizációs veszélyeket alakított ki az egyes nemzetállamok között.

E FOLYAMAT KÖVETKEZMÉNYEKÉNT az egyes országokon belül is felerősödik a polarizáció, a társadalmi dezintegráció a szektorok, lakosságcsoportok között, és nagymértékű a területi, korosztályi, etnikumi és szociális leszakadás. Kialakul a transznacionális szektorba integrálódó dinamikus, és a leszakadó, sorvadó szektorok párhuzama, leállhat a nemzeti modernizáció, a polgárosodás, elsorvadhat a nemzeti életerő és kultúra. E folyamat persze nem végzetszerű, mint a hatvanas-hetvenes évek egyes szellemi-politikai

áramlatai vélték. Elsősorban az ázsiai országok, de Európában Spanyolország, Portugália, Írország példája is mutatta, hogy megfelelő modernizációs stratégia, megfelelő politikai erőtérre támaszkodó cselekvés beindíthatja a gyorsütemű felzárkózást.

MAGYARORSZÁG EURÓPÁN BELÜLI ÚJ HELYÉNEK KIALAKÍTÁSÁBAN tehát szervesen összefügg az esetleges új európai törésvonalból fakadó geostratégiai helyzet és a globális, valamint európai munkamegosztáson belüli gazdasági együttműködési rendszerben elfoglalt hely céltudatos alakítása. A világgazdasági globalizáció, az áruk, szolgáltatások, tőkék, technológiák áramlási korlátainak fokozatos eltűnése, a nemzetgazdaságok összefonódása s integrálódása átfogó alkalmazkodást és a versenyképesség javítását követeli.

3. A globalizálódással szorosan összefonódó kihívás a világgazdasági potenciál mintegy 70%-át képviselő fejlett piacgazdaságokban kibontakozó társadalmi-gazdasági átalakulás. A fejlett piacgazdaságok az elmúlt negyedszázadban poszt-indusztriális, szolgáltató társadalmakká alakultak, megváltozott struktúrákkal, fejlődési hajtóerőkkel, mechanizmusokkal. A legutóbbi évtizedben észleljük az átalakulás újabb szakaszát, a *globális informatikai társadalom* kialakulását. A tudományos-technikai forradalom újabb szakasza, az ún. digitális forradalom a számítástechnika és az űrtávközlés eredményeinek ötvözésével alapvetően módosítja a gazdasági tevékenység jellegét, a képzési, foglalkoztatási, beruházási, ráfordítási-kibocsátási arányokat, a hatékonyságot, versenyképességet, a döntési folyamat sebességét, reakcióidejét, az élet minőségét. Az informatikai társadalom ugyanakkor nemcsak a nemzetközi kapcsolatokban, hanem az egyes nemzeti társadalmakon belül is súlyos kihívásokat teremt. A hatalom, siker, versenyképesség kulcsa mindinkább az információkhoz való hozzájutás. Az információkhoz hozzá nem jutó egyének, közösségek, vállalatok, területek s országok növekvő mértékben marginálizálódnak, leszakadnak. Gyors ütemben táguló jövedelmi, képzettségi szakadék alakul ki az informatikai technológiák megismerésére, alkalmazására képes és az azon kívül rekedő közösségek között. Az átalakulás nem csupán munkahelyeket számol fel — amelyek ellensúlyozása új gazdaságpolitikai kihívás —, hanem átalakíthatja a hatalmi erőtereket is. Az informatikát uraló csoportok egyrészt gyorsuló ütemben szakadnak el a többiektől, s növekvő kísértést érezhetnek a centralizáltabb döntési, politikai struktúrák és az ezekkel összehangolt irányítási mechanizmusok kialakítására.

4. A külső kihívások megválaszolása azonban elválaszthatatlan a társadalom ill. a gazdaság működőképességét, túlélési esélyeit feszegető létkérdések megválaszolásától. Belső eredetű kihívásaink a fél évszázada elhanyagolt s gyakorta tudatosan pusztított természeti környezetünk leromlásából, a humánpotenciál sorvadásából, a jövedelemtermelő-képesség gyengeségét tükröző szerkezeti egyensúlyhiányainkból fakadnak.

Nem szükséges itt utalni azokra a folyamatokra s tényekre, melyek következtében Magyarország ma a legveszélyeztetettebb természeti környezetű országok sorába lépett. A természet mindinkább boszszút áll a leigázására irányuló korábbi törekvéseken, s a környezet pusztulása veszélyezteti a lakosság biológiai és gazdasági létfeltételeit. A környezetszennyeződés mértéke is közrejátszik abban, hogy gyors ütemben romlik a lakosság egészségi állapota, szellemi-fizikai teljesítőképessége, s növekednek az egészségügyi ellátási költségek, valamint a teljesítmény csökkenésével járó veszteségek. Külgazdasági kapcsolatainkban egyre nehezebb a szennyezett területekről származó áruk kivitele, illetve romlik az árszínvonal, csökken e területek vonzereje a külföldi tőkebefektetők előtt, így romlik az esély a nemzetközi integrálódása, felzárkózásra. E folyamatot távlatilag tetézi felkészületlenségünk a klímaváltozás, felmelegedés következményeire.

A környezetvédelmi deficit következményeinél időben rövidebb távon és súlyosabb formában jelentkezik *a magyar lakosság biológiai-szellemi erejének megcsappanása.* Az első világháború előtti évtizedekben az európai összehasonlításban még kimagasló demográfiai dinamikát mutató Magyarország századunk utolsó negyedében a kontinens legalacsonyabb népszaporulatú országai közé lépett, a nyolcvanas évektől kezdve nemzetközi negatív rekordként csökken a népesség. Még ennél is nagyobb súllyal esik latba a lakosság, különösen a férfilakosság egészségi állapotának romlása. Az egy főre jutó gyógyszerfogyasztásban elért harmadik–ötödik helyezés ellenére a felnőttkorba lépő korosztályok kétötöde fizikailag alkalmatlan katonai szolgálatra (az 1938. évi 16%-kal szemben), 30%-a szenved idegi eredetű panaszoktól, személyiségzavaroktól, egyhatoduk szellemi állapota nem éri el a normalitás kritikus minimumát. A fokozódó kábítószerfogyasztás nyomán e deficit exponenciális növekedése várható.

SZÁZADUNK DEREKÁIG A NEMZETKÖZI SZAKIRODALOM szerint Magyarország lakosságának oktatási-kulturális színvonala messze felülmúlja az anyagi termelését. Korántsem véletlen, hogy ezideig kilenc Nobel-díjas került ki a magyar iskolarendszerből. Mind külföldön, mind a magyarországi külföldi tulajdonú vállalatoknál nemzetközi összehasonlításban még mindig kimagaslónak tartják a szakképzett magyar munkaerő alkotási-problémamegoldási képességét. A múlt hagyatékának folyamatos felélése, ill. az oktatási-kutatási-fejlesztési-nevelési-kulturális alrendszerek fiskális kényszerekből kiinduló, másfél évtizede tapasztalható sorvadása a kilencvenes években már láthatóan gátolja a szürkeállomány bőségére építkező korszerűsítési törekvéseket, a szerkezeti felzárkózást, sőt megindította a lejtőmenetet a nemzetközi bedolgozói státusz, a jövedelemvesztés, a termelő-szolgáltatói helótasors felé.

A termelő képesség külső megrázkódtatásokból, intézményrendszeri átalakulásokból, koncepcionális deficitekből fakadó folyamatos gyengülése az ország pénzügyeiben tartósuló belső és külső egyensúlyhiányhoz vezetett, s ezen keresztül fokozatosan gyarapította a társadalom működési zavarait. A gyengülő jövedelemtermelő

képesség, a gulyáskommunizmus, ill. a két rendszer közötti verseny időszakában társadalmi-politikai stabilizációs céllal kialakított belső felhasználási, társadalmi szolgáltatási szintek között egyre szélesedett a szakadék. A különféle társadalmi szolgáltatások aránya az összjövedelem-tömegen belül az elmúlt három évtizedben 17%-ról 40%-ra emelkedett, és ezt növekvő mértékben az állam belső és külső eladósodása finanszírozta. Mindez viszonylag könnyen ment a hetvenes években, amikor a nemzetközi és az európai piacokon a olaj árrobbanása utáni likvidítási bőség időszakában az inflációs rátánál alacsonyabb szinten lehetett hitelekhez jutni. A nyolcvanas évek *monetáris forradalma*, a pénzdrágulás időszakában magas pozitív reálkamatok alakultak ki, s az eladósodás, ill. az adósságszolgálat mind költségesebbé vált.

MAGYARORSZÁG A TÉRSÉG LEGELADÓSODOTTABB ORSZÁGAKÉNT kezdte a rendszerváltoztatást. A devizatartalékok nagyságával csökkentett *bruttó adósságállomány*, ill. az ebben az értelemben vett *nettó adósságállomány* összege 1989 végén 20,2 milliárd, 1994 júniusában 20,5 milliárd, 1994 végén pedig 22 milliárd dollárt tett ki (forrás: ENSZ EGB, *Economic Bulletin*; vol. 46., 1994). Az 1995-re előirányzott költségvetés kiadásainak kereken egyharmadát, az országban megtermelt jövedelemnek több, mint egykilencedét elnyeli az adósságszolgálat. Bár Magyarországot nem fenyegette 7 milliárd dolláros devizatartalék mellett sem 1994-ben, sem ma az egyes politikai érdekcsoportok által híresztelt fizetésképtelenség, nyilvánvaló, hogy az eladósodás, a költségvetési és fizetési mérlegdeficit ilyen nagyságrendje mellett, ellenlépések hiányában az ország devizatartalékai kimerülnek. Az elkerülhetetlen kényszerpálya lebéníthatja a gazdaság, sőt a társadalom egészének működését is, vagy tartós destabilizálódást, ill. olyan külső pénzügyi függőséget alakít ki, amely az ország szuverenitásának kiterjedt korlátozásával, a külföldről diktált belpolitikai-társadalmi erőtér és a nyugat-európai társadalmi-gazdasági rendszerbe aligha integrálható klasszikus latin-amerikai modell kialakulásával jár.

Kihívásaink természete tehát különféle eredetű, de végül is egymással szorosan összefügg, s az országtól is szorosan összehangolt, zárt cselekvési programban foglalt történelmi válaszokat követel. Nyilvánvaló, hogy a leromlott természeti környezet és humánpotenciál, a gazdaság egyensúlyhiánya nem segít fennmaradni a nemzetek és régiók közötti versenyben, nem segíti a magyar korszerűsödés és felzárkózás ügyét.

III. MAGYARSÁG-STRATÉGIAI VÁLASZOK

A végrehajtható stratégia alapvető követelménye a célrendszerek archimédészi fix pontja, a döntő láncszem, a kritikus kitörési pont helyes megválasztása. Ma és a belátható jövőn belül e pontot a *gazdaság* jelenti. Pontosabban a több évtized szerkezeti torzulása miatt szenvedő és másfél évtizede stagnáló, zsugorodó gazdaság növekedésé-

nek, korszerűsítésének, felzárkózásának feltételeit rendszerbe foglaló cselekvési program kialakítása és végrehajtása. Gazdasági növekedés, forrásbővítés nélkül aligha javítható a természeti környezet, az emberi potenciál, a lakosság jövőképe és demográfiai életereje, az egyensúly, aligha várható fogadókészség az Európai Uniótól, valamint a NATO biztonsági rendszerétől.

1. Nem vitás, hogy az adott geostratégiai helyzet és erőforrások mellett Magyarország jelenlegi határai államközi konfliktus esetén nem védhetők. Csatlakozásunk a NATO-hoz alapvető nemzetbiztonsági követelmény, amelynek jelentősége az új Európán belüli törésvonal esetleges kialakulása esetén is kulcsfontosságú. Oroszország kevésbé érzékeny Magyarország esetleges NATO-tagságával szemben, mint például Lengyelország esetében. Ugyanakkor a NATO éppen a geostratégiai helyzetből adódóan is másként értékeli Magyarországot, hacsak kedvezőtlen kelet-európai fejlemények következtében nem kerülünk előretolt peremsávba, amely javíthatná a mögöttes Európa, elsősorban Ausztria, kisebb mértékben Dél-Németország és Észak-Olaszország biztonsági helyzetét. A NATO-tagság előfeltétele az is, hogy a szomszédos országokhoz fűződő kapcsolatok ne hordozzanak *kis-hatalmi* természetű katonai konfliktus-kockázatokat.

UGYANAKKOR A NATO FOGADÓKÉSZSÉGÉT erőteljesen befolyásolják a magyar hozomány értékének belső összetevői. A katonai integrálódás belső oldalról sem tandíjmentes. Megköveteli a szovjet gyártmányú fegyverrendszer lecserélését NATO-konform haditechnológiákra, a magyar hadsereg parancsnoki-, döntési-, irányítási rendszerének átszervezését és integrálását a NATO-struktúrákba, a személyi állomány a kívánt át- és továbbképzését, megfelelő logisztikai, szállítási, hírközlési, tárolási kapacitások kiépítését.

Maga a felkészülés is jelentős erőforrás-mozgósítást igényel, amelynek hozzávetőleges költsége 2-3 milliárd dollár, majd ezt követően a tagsági követelmények a jelenlegi szintet a GDP 1%-ával meghaladó folyamatos ráfordításokat igényelnek. Megfelelő diplomáciai munkával a szükséges erőforrás-többletek egy része külső támogatásból megszerezhető, a ráfordítástöbblet zömét azonban a magyar gazdaságnak kell kiizzadnia, hacsak nem sikerül a NATO különleges bánásmódját elérni. Az integrálódás biztonságpolitikai követelményei — amelyek egyszersmind a gazdasági integrálódást is támogatják — egyértelmű állásfoglalást kívánnak a társadalomtól és a politikai vezetéstől a biztonság árának, a geostratégiai helyzetjavítás költségeinek megfizetéséről.

2. A globális kihívás megválaszolása, a társadalom és a gazdaság működőképességének fenntartása és erőteljes javítása sajátosan fonódik össze az európai integrálódás követelményeivel. Bár a fogadókészség mértékét végső soron eldönthetik ma még előre nem látható politikai fejlemények, a magyar társadalomnak abból kell kiindulnia, hogy azt alapvetően befolyásolja majd az ország integrálódási kész-

sége, képessége, hozományának értéke, ill. a partneri vonzerő. Az Unió-tagság meghirdetett makroökonómiai követelményei a tűrhető költségvetési deficit, eladósodás, infláció mértékéről eleve egybeesnek a gazdasági stabilizálódás és felzárkózás követelményeivel. A különféle intézmény- és jogrendszeri, szabványügyi, eljárásrendi stb. összehangolódás a fő partnerrel pedig külgazdaság-érzékeny ország esetében örök alkalmazkodási követelmény. Bár még nem tűnt el a harmadik út, ill. a keleti kötődés nosztalgiája, az ország alkalmazkodási követelményeinek irányát alapvetően meghatározza az a tény, hogy a magyar külkereskedelemnek ma kétharmada, s a jelenlegi irányzatok változatlansága esetén az évtized végére több, mint 70%-a, a visegrádi országok csatlakozása esetén pedig kereken 80%-a jut majd az Európai Unió tagországaira.

Mit kíván tehát a magyar társadalomtól az európai út építése? Mindenekelőtt a belső és külső erőforrások mozgósítására alkalmas cselekvési programot és a végrehajtáshoz szükséges társadalmi környezetet, politikai erőteret.

A cselekvési program kialakításának kiinduló pontja a *szemléletváltozás* a társadalmi-gazdasági realitások alapján. Hosszú idő óta uralkodik a rövidtávú szemlélet, s az ebből fakadó tűzoltási gyakorlat a távlatos nemzetstratégia követelményei felett. Az eddigi gyakorlattól eltérően a jelen lépéseit is a jövő követelményeihez kell igazítani. Az ország cselekvési programja nem alakítható más, fejlettebb országok megoldásainak, tanácsainak mechanikus másolásával: csakis a konkrét helyzet, Magyarország fejlődéstörténeti öröksége és teljesítőképessége lehet irányadó. Tudomásul kell venni, hogy a társadalom nem absztrakt matematikai modell, hanem élő szövetrendszer, melynek életképessége nemcsak jogi-, intézményrendszeri, politikai változásoktól, hatásoktól, hanem elsősorban az ember anyagi és szellemi létfeltételeinek alakulásától, azaz a reálszféra jelenségeitől függ. Az emberarcú rendszerváltáshoz hasonlóan a sikeres integrálódás csakis *emberközpontú* lehet.

RENDET KELL TEREMTENI az oksági kapcsolatok s a célrendszer értelmezési torzulásaiban. Az állandósult egyensúlyhiányt és az inflációt nem a túlfogyasztás, a túlzott felhasználás, hanem az alacsony jövedelem-termelőképesség, a gazdaság működési rendjének átalakítása, a fejlődés külső feltételeinek megváltozása okozta. Ezeket viszont nem jövedelemelvonással kell gyógyítani. Az egyensúlyhiány-csökkentés, a jövedelemelvonás és tágabb értelemben a pénzügyi stabilizálódás nem nemzet-stratégiai cél, hanem bizonyos időszakban szükséges eszköz. Az elmúlt másfél évtizedben az ország súlyos árat fizetett a célok és eszközök összekeverése miatt.

Hasonló szemléleti átértékelést kíván annak tudomásulvétele, hogy a társadalom és a gazdaság sikeres működése megköveteli a különféle célok mindenkori viszonylagos összhangját és időszakonként módosuló hierarchiáját. A gazdaságpolitikának például viszonylagos összhangot kell teremteni a növekedés — foglalkoztatási- és árstabilitás — és a külső egyensúly eltérő követelményei kö-

PÁSZTOR GÁBOR: ÖNARCKÉP KOPONYÁVAL

zött. A stabilitás ill. növekedés politikai szembeállítása szintén közrejátszott az elmúlt időszak veszteségeiben.

3. Szemléletváltás esetén a tényleges helyzet alapján alakítható ki reális cselekvési program. A társadalom, de sajnálatos módon a politikai szféra tisztánlátását is zavarják az ország állapotának jellemzéséről felröppentett különféle információk. Kavarognak a GDP valóságos, ill. statisztikailag mért, a költségvetési deficit nemzetközileg összehasonlítható GFS-rendszerű (az adósságtörlesztés összegével csökkentett deficit), vagy éppenséggel tőketörlesztést tartalmazó, netán privatizációs bevételek nélküli nagyságrendjére vonatkozó adatok, többnyire a riogatás szándékával.

Magyarország 1995. évi, statisztikailag mérhető összjövedelme 5,5 billió forint. Az országban megtermelt jövedelmek — becslések szerint — 30%-a a fekete gazdaságban jön létre; az eddig dinamikus árnyékgazdasági jövedelem több, mint felét a magyar statisztika nem vette figyelembe. Az országban termelt jövedelmek összege tehát legalább egy billió forinttal nagyobb a statisztikainál. Feketegazdaság persze mindenütt van, arányában azonban Magyarország — részben a múlt öröksége, részben a jelen kormányzat fellépésének erélytelensége miatt — európai rekorder.

4. Az országgyűlés 1994 végén 283 milliárd forint *költségvetési deficit*et hagyott jóvá, ami nagyságrendileg a statisztikailag figyelembevett jövedelmek 5,2%-át, a tényleges jövedelmek 4,4%-át jelenti. Bár a költségvetés megalapozatlanul számolt 150 milliárd forint privatizációs bevétellel, a márciusi kormányzati intézkedések ezideig 170 milliárd forint összegű egyensúlyjavító intézkedésekről szólnak, azaz a helyzet némi szociálpolitikai visszavonulás után sem változna. A majdani Unió-tagság 3%-os deficit-nagyságrendet tekint tűréshatárnak. A gazdasági ésszerűség a mindenkori növekedési ütemnél legalább 1%-kal alacsonyabb GDP-hez viszonyított nagyságrendet indokol. Apokaliptikus látomások, államcsőd-riogatás helyett abból kell kiindulnunk, hogy a rendelkezésre álló jövedelmeink mintegy 3%-ával a javulást kell elérnünk. Nem mellékes tudnunk, hogy 1993-ban a nyugat-európai országok átlagában 6,7%-ra rúgott a költségvetési deficit GDP-hez viszonyított aránya.

Minden kormány igyekszik felnagyítani a megoldandó feladatokat. Az ország sorsa szempontjából azonban célszerű objektív mércékből kiindulni.

MILYEN LEHETŐSÉGEINK VANNAK az egyensúly javítására? A varázsszó több, mint fél évtizede az államháztartási reform, azaz a különféle társadalmi szolgáltatások csökkentése, piacosítása. Közepesen fejlett ország esetében nemzetközi összehasonlításban kétségkívül kimagaslik a statisztikailag számbavett GDP 22%-ára rúgó szociális jövedelmek nagyságrendje. Nem hagyható azonban figyelmen kívül, hogy a monopolszocializmus négy évtized alatt e szociális juttatásokra hivatkozva szorította le rendkívül ala-

csony szintre a béreket. Jelentős bérszínvonal-növekedés nélkül a lakosság túlnyomó többsége nem tud piaci árat fizetni a társadalmi szolgáltatásokért, ennek hiányában viszont megbénulnak a jövőhöz szükséges társadalmi alrendszerek. Másrészt a szociális szolgáltatások arányának növekedésében nagy szerepet játszott a gazdasági hanyatlás, a GDP 1989-1993 közötti 21%-os visszaesése. Nem várható azonnali javulás a szociális juttatások nagyarányú lefaragásától. A társadalmi egyensúly, a stabilitás védelmére csak fokozatos áramvonalasítás ajánlható. A megoldást itt is a növekedés, jövedelemgyarapítás jelenti. 10%-os gazdasági növekedés változatlan, de átcsoportosított szociális juttatások mellett máris 22%-ról 20%-ra csökkenti e kiadások GDP-hez viszonyított arányát.

AZ EGYENSÚLY JAVÍTÁSÁNAK legjelentősebb tartalékai nem a társadalmi juttatások, hanem a *feketegazdaság* szűkítésében rejlenek. Bár a feketegazdaság működése enyhíti a szociális, foglalkoztatási feszültségeket a térségben, alapvetően sérti a versenygazdaság, a gazdasági áttekinthetőség, a közteherviselés és az államháztartási racionalitás követelményeit. A jelenleg 2 billió forintra tehető nem adózó jövedelemtömeg tetemes része természetesen soha, sehol sem ragadható meg. A gazdasági törvényesség, az adó-pénzmunkaügyi ellenőrzés szigorítása, másrészt a legális gazdaság terheinek párhuzamos csökkentése két-három év alatt 30-40%-kal visszaszoríthatja a feketegazdaság, ill. a nem adózók arányát. E szigorítás s tehercsökkentési harapófogó-stratégia várható hozamát érzékelteti, hogy 1 billió forintnyi jövedelemtömeg legalizálása mintegy 250 milliárd forint bevételtöbbletet jelenthet a költségvetés számára az egyéb feltételek változatlansága esetén. E többletbevételek részben az adó- és vámügyi hatóságok, a gazdasági rendőrség erősítéséhez, másrészt a bérek közterheinek, a TB-járulékoknak, a személyi jövedelemadó mértékének csökkentéséhez szükségesek. Ez utóbbi egyszersmind az inflatorikus felhajtóerők megfékezésének és a nemzetközi versenyképesség javításának is fontos eszköze. Megfelelő költségvetési kedvezmények alkalmazásával a feketegazdaság szűkítése — az említett harapófogó-stratégia és az ösztönzések ötvözésével — 30-60 milliárdot eredményezhet.

A költségvetési egyensúlyhiány fejlődést korlátozó hatása nem a nagyságrendből, hanem annak összetételéből adódik. A *deficit* nem az elmúlt évek vállalkozást, műszaki fejlődést, beruházásokat, infrastruktúrát, exportot, oktatást fejlesztő programokból, hanem jelentős mértékben *a pénzügyi szféra támogatásából, a bankkonszolidációból s a drága pénz politikájának következményeiből fakad.* Az 1995. évi költségvetés kiadási előirányzatának kereken egyharmada adósságszolgálatot finanszíroz. A költségvetés kamatkiadásai az 1988-89. évi hivatalos GDP 3%-ával szemben 1990-91 átlagában 3,3%-ot, 1992-93 átlagában 5,4%-ot, 1994-ben 6,6%-ot, 1995-ben pedig előreláthatólag több, mint 8%-ot jelentenek. E beszédes számok jelzik a drága pénz politikájában érdekelt finanszírozók javára végbemenő jövedelemátcsoportosítás mértékét, de egyszersmind azt is, hogy a magyar

költségvetési deficit nem az állam túlköltekezéséből, az állam különféle szolgáltatási feladatainak finanszírozásából származik. Az állami feladatok ellátásával összefüggő ún. elsődleges költségvetés 1990-1994 átlagában nemhogy nem járt deficittel, hanem egyenesen 0,3%-os többletet mutatott, az 1995. évi eredeti költségvetési előirányzat szerint a hagyományos állami feladatvállalás mértékének csökkentésével a többlet a GDP közel 3%-ára növekedne. Az elhallgatott tényekből következik, hogy a *deficit csökkentésére* nem az állami tevékenység és a társadalmi működőképesség elsorvasztásával járó elsődleges költségvetési többlet növelése a járható út, hanem elsősorban *a finanszírozási terheket, a kamatkiadásokat kell csökkenteni.* A csökkentés önmagában is jelentős egyensúlyjavítási forrás. Hasonló kamatszínvonal-csökkenést eredményezhet *a bankok működési hatásfokának javítása,* gazdaságszervező üzleti szolgáltató tevékenységük bővülése, a bankfelügyelet szigorítása, *a betéti és kihelyezési kamatok közötti rés szűkítése.*

MELYEK A KÖLTSÉGVETÉS FINANSZÍROZÁSI KÖLTSÉGEINEK csökkentését elősegítő fő megoldások? Gyors, 10-30 milliárd forint körüli csökkenést a kincstári pénzgazdálkodás és finanszírozás rendszerének kialakítása hozhat. Ennél jóval nagyobb lehetőségek rejlenek az egyszerűbb és olcsóbb finanszírozási formák elterjedésében, ezek azonban erőteljesen sértik a bankrendszer érdekeit és jövedelemszerzési lehetőségeit. A postahivatalokban vásárolható kötvények 3-4%-kal alacsonyabb kamata az elterjedés mértékében jelentős megtakarításokat hozhat, hiszen az 1994. évi adósság-struktúrában a kamatszínvonal 1%-os változása 16 milliárd forintos megtakarítást vagy többletköltséget jelentett a költségvetés számára.

Időbeni eltolódással jelentős költségcsökkenés várható a *megtakarítások* növekedésétől. Hivatalos pénzügyi szakértők hiedelmeivel, híreszteléseivel ellentétben a magyar gazdaság erőteljesen reagál a kamatok, árfolyamok változására. A lakossági megtakarítások mesterségesen negatív kamatszínvonalát a megtakarítások csökkenése, a kamatadó csökkentését, majd eltörlését, ill. a betéti kamatok emelését viszont a megtakarítások erőteljes növekedése kísérte. Például 1993 végétől 1994 végéig között a nettó megtakarítások közel 60%-kal, 186 milliárd forintról 293 milliárdra, azaz a GFS-rendszerű költségvetési deficitet meghaladó nagyságrendre nőttek. A tartós betétek után garantált 2-3%-os reálkamatok hosszú távon stabilizálnák, ill. növelnék a lakosság ez idő szerint még nem túlzott megtakarítási hajlandóságát. A megtakarítás-növelési cél realitását jelzi, hogy a háztartások nettó megtakarítási rátája 1991-ben már elérte egyszer a 15,3%-ot s csupán a jegybank szakszerűtlen beavatkozásai után csökkent 1993-ban 7,9%-ra. Az 1991. évi megtakarítás fennmaradása esetén az 1994. évi nettó megtakarítások 450 milliárd forintra rúghattak volna, és ez a költségvetés mellett nagyobb mértékben finanszírozhatta volna a gazdaság korszerűsítését. Ha a gazdaságpolitika nem korlátozza a gazdaság és a jövedelmek növekedését, megfelelő kamatpolitika esetén a megtakarítások növekedése kínálati oldalról nyomná lefelé a kamatszínvonalat. A kamatszínvonal 4%-os csökke-

nése így több, mint 60 milliárdos költségvetési egyensúlyjavítást eredményezhet a beruházások ösztönzése mellett.

A magyar gazdaságban a jól ismert erőforrás-korlátok mellett is mozgósítható a költségvetési deficit GDP-hez viszonyított arányának mintegy 3%-os, azaz a maastrichti normának már rövidebb távon is megfelelő csökkentése. Más kérdés, hogy ennek elérése *politikai cselekvőképességet követel* egyrészt a feketegazdasággal szemben, másrészt a jövedelemelosztási pozícióikat védelmező bankszférával és a túlelosztás lefaragása ellen fellépő különféle érdekcsoportokkal szemben. Az egyensúlyjavítás tehát megvalósítható folyamat.

5. A költségvetési deficitnél jóval súlyosabb horderejű feladat a *fizetési mérlegdeficit* csökkentése. A nemzetközi üzleti világ elsősorban az egyes országok fizetőképessége alapján alakítja az egyes országokra vonatkozó üzleti-befektetési terveit. A külgazdaság-érzékeny, külső erőforrásokra, integrálódásra utalt Magyarország feladata mindenekelőtt a jelenlegi magyar GDP 9%-os fizetési mérlegdeficitjének gyors és erőteljes csökkentése. Bár az elmúlt két év irányzatainak folytatódása esetén csak 1996 második felében merülnének ki az ország devizatartalékai, a korábban felhalmozott bizalmi tőke gyors eltűnése tartós szerkezeti lemaradást, pozícióvesztést okozna. Radikális gazdaságpolitikai fordulatot a teljesítményi fordulat időigényessége indokol, hiszen a fejlett piacgazdaságok keresletét kielégítő jó minőségű, korszerű árukínálat bővítéséhez először beruházások szükségesek.

BÁRMENNYIRE IS KEDVEZNE a magyar adósságszolgálati terhek könnyítése, ma ilyen hajlandóság nem tapasztalható a hitelezők részéről. A fizetésképtelenség kinyilvánítása, vagy *az adósság-átütemezési kérelmek bumerángként üthetnek vissza* a magyar gazdaságra. Az ilyen esetekben szokásos nemzetközi segélycsomagok súlyosan korlátozzák az ország gazdasági szuverenitását, nem kívánatos pénzügyi függőséget, modernizációs csapdákat, belpolitikai erőtereket alakíthatnak ki. A magyar GDP 4%-os kamatszolgálatát a jövő érdekében teljesíteni kell. A tőketörlesztéshez Magyarország *már egy évtizede* új hiteleket kap, folytonos, kimondatlan *quasi-átütemezés* formájában.

A helyzet kulcsa tehát a külkereskedelem. Nyilván könnyebb másfél milliárd dolláros kamatszolgálatot fedezni 15 milliárd dolláros export, mint 9 milliárdos mellett. A külkereskedelem a fizetési mérleg hordozója, a külkereskedelmi *mérlegjavítás* pedig nem az import korlátozásától, hanem *az export bővítésétől várható*. Az *erőteljes importkorlátozás*, netán protekcionista gazdaságpolitika eleve kizárhatja Magyarországot Európából, s *tartós szerkezeti lemaradáshoz vezethet*. A feladat a jelenlegi 3,8 milliárd dolláros kereskedelmi deficit leszorítása 1,5 milliárd dollárra, amely mintegy 30%-os export-, és 7-8%-os importbővülést feltételez. Bár az elmúlt évben a magyar kivitel több, mint 20%-kal bővült, e teljesítmény az eddigi idővesztés és szerencsétlen megoldási megközelítések következtében megfelelő program végrehajtásával is csak 1997-re érhető el.

Az egyensúlyjavítás alapvető követelményei struktúrapolitikai, hitel-, kereskedelem-, és árfolyam-politikai természetűek. A struktúra, ill. a fejlesztéspolitika elhanyagolása következtében a magyar gazdaság importigényessége lényegesen gyorsabban nőtt, mint exportképessége. Mindez aktív iparpolitikával, fejlesztéspolitikával módosítható. A hiteligényes gépexport és a kevésbé fejlett országokba irányuló kivitel elsorvadása jelentős részben összefügg az *exportfinanszírozási rendszer* kiépítésének késleltetésével, a magyar bankok exportfinanszírozás iránti nagyfokú érdektelenségével, a rendelkezésre álló eszközök elégtelenségével. A helyzet megváltoztatása kormányzati elhatározások és ráhatások kérdése. Az 1990-1992 közötti sikeres exportoffenzíva kifulladásában szerepet játszott az export-pályázati rendszer pénzügyi kezdeményező gyakorlatának felszámolása, a kereskedelem fejlesztésére, a kollektív exportösztönzésre fordítható szűkös eszközök reálértékének több, mint 80%-os költségvetési elvonása. Ezek a hibák kiküszöbölhetők.

A magyar kivitel nemzetközi versenyképességének csökkenésében, illetve a belföldi termelők importversennyel szembeni növekvő térvesztésében megkülönböztetett szerepet játszott a jegybank felértékelő *árfolyampolitikája*. A magyar valuta felértékelődésének mértéke a fogyasztói vagy a termelő árszínvonal alapján természetesen eltérően alakul, de különféle számítások szerint a forint 1989 és 1994 vége között 18-20%-kal értékelődött fel, azaz árfolyampolitikai oldalról ilyen mértékben csökkent a versenyképessége. E jegybanki politika egyedülálló volt a KGST-országok csoportjában. Az 1994. évi reálfolyamat-szint Lengyelországban 23%-kal, Csehországban pedig 38%-kal volt alacsonyabb (forrás: P. HAVLIK: *Exchange rates, Wages and Competitiveness of Central Europe*. The Vienna Institute of Comparative Studies, 1994). A felértékelő árfolyampolitika és a munkabérek rendkívül magas magyarországi közterhei következtében a dollárban átszámított havi átlagbér 1990-ben még 97%-kal volt magasabb, mint Lengyelországban, 12%-kal, mint Csehországban. 1994-ben a magyar átlagbérek 55%-kal haladták meg a lengyel, 36%-kal a cseh színvonalat. Ilyen jelentős árfolyam- és költségvetés-politikai hátrányok mellett a reál-leértékelés és a közteher-csökkentés elengedhetetlen a versenyképesség javításához.

A KERESKEDELMI MÉRLEGDEFICIT és a szolgáltatási mérlegben jelentkező kisebb deficittételek ellensúlyozása évi *1,5-2 milliárdos működő tőkebefektetést* igényel, ennek elmaradása esetén viszont szélesedik a bűvös kör, az eladósodás. Az elkövetkező harminc hónapban tehát a jelenlegi magyar össztermelés kereken 8%-át kellene átcsoportosítani az exportszférába. Ez a versenyképesség javítását, erőteljes fejlesztési tevékenységet, készletést igényel, de korántsem megoldhatatlan feladat. Az idő múlása viszont megkívánja, hogy a belföldi termelés és a fizetési mérleg védelme szempontjából elkerülhetetlen importdrágítás ne csak a költségvetés bevételeit növelje, hanem az export versenyképességét, jövedelmezőségét, bővítését is szolgálja.

6. *A stratégiai kulcsszó tehát a növekedés.* Enélkül nincsen modernizáció, európai felzárkózás, befogadási hajlandóság. Növekedés nélkül egy vergődő, stagnáló Magyarország nem tud hozzájárulni a szomszédos országokban élő magyarság sorsának javításához. Növekedés nélkül összeomlik a szociális ellátás, az oktatás rendszere. Növekedés nélkül nem teremthető összhang a munkaadói és a munkavállalói érdekek között, azaz veszélyes mértékű társadalmi-politikai egyensúlyhiány alakulhat ki.

A növekedés piacok és erőforrások kérdése. A belső piacok nem dinamizálhatók az egyensúlyhiány nagyobb mértékű csökkentése előtt. Az ország nyugat-európai piacai viszont az elmúlt öt évben is dinamikusan bővültek. A versenyképesség folyamatos javítása és a szerkezeti átalakulás felgyorsítása esetén a felvevőpiaci korlát a nemzetközi vagy európai megrázkódtatások időszakától eltekintve nem számottevő.

Súlyosabb kérdés viszont a *forráshiány*. A szerkezeti korszerűsödéssel járó évi 4% körüli tartós gazdasági növekedés megalapozásához a nekifutást jelentő első öt évben a jelenlegi beruházási szint felett mintegy 12 milliárd dolláros pótlólagos befektetés szükséges.

REÁLIS-E ILYEN MÉRTÉKŰ FORRÁSBŐVÍTÉSRE SZÁMÍTANI? Gazdaságpolitikai tétlenség, tévutak, vagy a csak korlátozásokkal operáló, egydimenziós egyensúlyjavító gazdaságpolitika esetében a válasz nyilvánvalóan nemleges. Megfelelő hierarchiát, viszonylagos összhangot kialakító gazdaságpolitika végrehajtásával azonban feltárhatók a forrástöbbletek. A még nem privatizált állami vagyon értéke mintegy 9 milliárd dollár, ennek kétharmada iránt van kereslet, s *a privatizáció tőkeemeléssel is összekapcsolható.* Pozitív reálhozadék esetén a jelenlegi, nemzetközileg és különösen a távolkeleti országokhoz viszonyított alacsony megtakarítások mértéke akár 40-50%-kal is növelhető. Középtávon belül 3-4 milliárd dolláros halmozott forrásbővítést jelenthet, *ha a lakosság a fogyasztás kényszerű korlátozásával szemben önkéntesen növeli megtakarításait.* A külföldi működő tőkebefektetések az elmúlt öt év átlagában évente 1,6 milliárd dollárral bővítették az ország forrásait. Az ország 1994-ben megroppant vonzerejének helyreállítása, illetve az 1993. évi szint elérése esetén öt éves átlagban sem illúzió az elmúlt öt évi szintet 2-3 milliárd dollárral felülmúló többlettel számolni.

Nem lehetetlen vállalkozás tehát olyan cselekvési programot összeállítani, amely mozgósíthatja a növekedés beindulásához szükséges többletforrásokat. A folyamatos bővítést az egészséges gazdasági növekedés teremti meg. A 3%-os gazdasági növekedés jelenleg is a statisztikailag mért bruttó belföldi termék 1,2 milliárd dolláros növekedésével jár. A jövedelemtöbblet megoszlásának aránya fogyasztásra és felhalmozásra függ a gazdaságpolitikától, és részben a jövőképől. Ugyanakkora gazdasági növekedés minden egyes százalékpontja, változatlan adószint és behajthatóság mellett mintegy 14 milliárd forinttal növeli a költségvetés bevételeit.

A LEHETŐSÉGEK ÉS KORLÁTOK MÉRLEGE azonban azt is mutatja, hogy a kiutat az exportorientált fejlődés jelenti. 10% körüli átlagos exportbővülés megalapozza a GDP 3%-os növekedését, a jelenlegi foglalkoztatási szint stabilizálását, a fizetési mérlegdeficit lefaragását, a magyar gazdaság fizetőképességébe s jövőjébe vetett nemzetközi bizalmat.

Az exportbővülés földrajzi irányait jelzi, hogy 1989-1994 között évi 2,5 milliárd dollárról *5,4 milliárdra nőtt Magyarország kivitele az Európai Unió országai felé;* a fejlett piacgazdaságokba irányuló kivitel pedig együttesen mintegy 90%-kal bővült. A termékszakosodást a fő partnerek keresletének dinamikája, az európai megállapodásokban elért kereskedelempolitikai kedvezmények mértéke mutatja, ill. áru híján egyes megnyílt szállítási lehetőségek kiaknázatlansága. A legutóbbi két évben az erőteljes lemorzsolódás után ismét fejlődésnek indultak kereskedelmi *kapcsolataink az egykori szocialista országokkal.* Jelenleg a magyar kivitel egytizedét veszik fel, tehát nem tekinthetők alternatív piacoknak. Gazdasági kapcsolataink fejlesztése a térséggel viszont *stabilizáló hatású,* így nemcsak nemzeti, *magyarságpolitikai,* hanem európai érdek is, s egyszersmind a *potenciális magyar hozomány* része *Európa számára.* E hozomány értékének növelése, illetve a gazdasági együttműködés kiterjesztése megköveteli a megfelelő finanszírozási, garanciális feltételeket, a térségben működő magyar vegyes vállalatok ösztönzését, az infrastrukturális kapacitások fejlesztését. Gazdaságpolitikai feltételek hiányában indokolatlan a szubregionális együttműködés elmélyülésére és a magyar gépipari termékek hiteligényes piacainak visszaszerzésére számítani.

7. A *modernizációs stratégia* sikere szempontjából kulcsfontosságú feladat, hogy a *kitörést ígérő tevékenységi területekre* összpontosítsuk a szűkös erőforrásokat, a gazdaságpolitikai erőfeszítéseket. Az elmúlt öt évben megkezdődött a termelés differenciálódása, a belföldi adottságokat nélkülöző, kevéssé versenyképes termelési tevékenységek elsorvadása; növekszik a minőségi, korszerűségi szempontból kedvezőbb tevékenységek és általában a szolgáltató szektor aránya. Ugyanakkor a társadalmi-gazdasági fejlettség szempontjából a jövő informatikai társadalmát kialakító Nyugat-Európa, és az ipari, s ma már csak kis mértékben agráralakzat jegyeit viselő Magyarország között jóval nagyobb szakadék tátong, mint fél évszázada.

A magyar modernizáció követelményei alapján már ma sem indokolhat semmilyen rövidtávú költségvetési kényszer olyan lépéseket, amelyek gátolhatnák a felzárkózást. A közelgő Unió-tagság már ma megköveteli, hogy közeledjünk az Unió politikájához, gazdaság-stratégiai gondolkodásához. Vagyis integrálnunk kell Magyarországon is a versenypolitikát, a kereskedelem-, az ipar- és a kutatás-fejlesztési politikát, mert ezek mindenekelőtt az ún. horizontális ipar- és mezőgazdaság-politika számára kínálnak távlatosabb lehetőségeket. A nem adott vállalathoz vagy szektorhoz kötődő eszközök — szellemi befektetések, kutatás-fejlesztési tevékenység, ener-

PÁSZTOR GÁBOR: SALOME

giatakarékosság, környezetvédelem, közintézményi modernizáció, kisvállalati tevékenység — összehangolhatók a tagsági követelményekkel. A versenyképesség javítása tehát elsősorban az adott eszköztár használatától várható, s ebben a regionális támogatások eddig is kiemelkedő súllyal szerepeltek. A sikeres felzárkózás előfeltétele azonban a gazdaságpolitikai eszközök koncentrálása, és az erőforrások átcsoportosítása olyan területekre, amelyeken hasznosítható a szakosodási előnyökkel, átlagon felüli versenyképességgel rendelkező, szakképzett munkaerő, valamint a kutatás-fejlesztési eredmények is. A magyar gazdaság ígéretes bajnokai az élelmiszeripar, a biotechnológia és a gépkocsiipar, a fényforrásgyártás, a konfekcióipar, a *software*-ek, a gyógyszerek, a finomvegyipari termékek. Átmenetileg és a felkészülési időszakban a gazdaságpolitika nem hagyhatja spontán mechanizmusokra vagy transznacionális vállalatokra a jövőt hordozó tevékenységek fejlesztését.

AMÁR 1990-BEN BEINDULÓ MAGYARSÁG-STRATÉGIA kibontakozását gátolta az elmúlt évek ellenérdekeltsége s az 1994-1995-ös tempóvesztés. A magyarság-stratégiai érdekek és a cselekvési racionalitások természetszerűen nem egyeznek olyan külső, s ennek megfeleltetett belső törekvésekkel, amelyek Magyarországnak más szerepet szánnak az új európai erőtérben. Az elmúlt években nem csupán a rendszerváltoztatási feladatok újszerűsége, a társadalmi-politikai tapasztalatlanság, hanem az ellentétes érdekek ütközése, s az adott erőtérben elkerülhetetlen következmények is befolyásolták az *átalakulás szükségtelenül magas tandíját*, s a magyarság-stratégiai menetrend végrehajtása során eddig bekövetkezett két-három éves csúszást. Az elkövetkező évek sem ígérhetnek *könnyű álmot* a szebb jövőre áhítozó magyarságnak. Be kell hozni a múlt veszteségeit. A beinduló növekedés hozamát középtávon a korszerűsödés, a versenyképesség javítása, a beruházások szolgálatába kell állítani, és nem a fogyasztáséba. A stratégia végrehajthatósága így végső soron a társadalmi-politikai erőtér alakulásától függ.

IV. TÁRSADALMI-POLITIKAI KERETFELTÉTELEK

1. Bár az 1989. decemberi máltai amerikai-szovjet megállapodás részletes tartalmát nem ismerjük, aligha vitatható, hogy a csúcstalálkozó keretfeltételeket szabott a kelet-közép-európai országokban kibontakozó rendszerváltoztatás számára. Számos jel utal arra, hogy az elmúl fél évtizedben e megállapodáshoz fűződő hatalompolitikai érdekek is szélesebb sávon módosultak. A legutóbbi és a várható nemzetközi folyamatok, illetve ezek egyes valószínű variánsai arra utalnak, hogy ma a kelet-közép-európai országok számára kijelölt pályák kevésbé kicövekeltek, több bizonytalan szakaszt tartalmaznak. Hasonló elbizonytalanodás tapasztalható a térség gazdasági viszonyait erőteljesen befolyásoló transznacionális, ill. európai nagyvállalatok magatartásában. Az illúzióvesztés és érdektelenség időszaka alapvetően kedvezőtlen a térség egésze számára, ugyanakkor

fokozottan hangsúlyozza az önsorsalakítás növekvő jelentőségét, amelynek mértéke a nemzeti cselekvőképesség függvénye. Nem új keletű felismerés, hogy egy globalizálódó kis országnak alkalmazkodnia kell a nemzetközi irányzatokhoz, a környezethez, az alkalmazkodás azonban a fejlődéstörténeti örökség, a nemzetgazdasági adottságok alapján lehet csak sikeres. A korszerűsödés, világgazdasági alkalmazkodás helyzetfelismerést és erőteljes nemzeti cselekvőképességet feltételez. A cselekvőképesség a többpártrendszer keretében kialakult és változó politikai erőtérből fakad. Magyarországon a politikai erőtér 1989 után igen erőteljesen differenciálódott, sőt dezintegrálódott. Az egyes politikai pártok szellemisége, ideológiai arculata, célrendszere korántsem kristályosodott még ki. A jelenlegi szakaszban az egyes pártok nem is annyira ideológiai arculatuk, hanem a nemzeti cselekvőképesség szempontjából vett hozományuk alapján értékelhetők.

A legújabb politikai ciklus kritikai elemzése arra utal, hogy a parlamenti erőtérben elért abszolút többség még nem garantálja a politikai cselekvőképességet. Aligha valószínű, hogy belátható időn belül még egyszer kialakul hasonló kormányzati többség a magyar parlamentben, így a cselekvőképesség egyéb hordozóinak vizsgálata korántsem felesleges.

2. A magyar politikai fejlődés egyik szomorú történelmi öröksége, hogy a globalizálódó nemzetközi kapcsolatrendszer követelményeire figyelő modernizációs elit általában nem fordított kellő figyelmet a nemzeti identitás, a *nemzetgazdasági sajátosságok*, a *kisországi lét* összefüggéseire. A nemzeti sajátosságok, identitási követelmények, vagy éppenséggel a társadalmi igazságosság hordozó erői viszont gyakorta a „gazdaságiszony", a „magyar parlagiság" bűnébe estek. A jelenlegi politikai erőteret olyan kormánykoalíció uralja, amelynek mindkét tagja a globalizmus, ill. a globális institucionalizmus világához kötődik. Az egyén cselekvési szabadságának dominanciájára építő neoliberalizmus minden országra érvényes intézményrendszer fejlődésétől várja az egyén képességeinek kiteljesedését és a társadalmi problémák megoldását. E két évszázados értékrend, az *ordó liberális* mindenkor a legerősebb országok, politikai-gazdasági érdekcsoportok *önmegvalósítását* szolgálta és jelenleg is a transznacionális vállalatok, globális szervezetek hálózati rendszerébe való integrálódás szellemi-politikai kovásza. E stratégiában LISZT és KOSSUTH óta nem kap helyt nemzeti sajátosságokra épülő cselekvés, a történelmileg megkésett korszerűsödés racionalitási rendszere, a nemzeti érdekvédelem.

HASONLÓAN NEMZETEK FÖLÖTTI, internacionális mozgalomként fogant a *szocializmus* is. A szakszervezeti mozgalom lényegében a tőke globális kihívására adott globális munkavállalói válasz. A modern, így Magyarország jelenlegi erőterében mély gyökerekkel korántsem rendelkező nemzetközi szociáldemokrácia csupán a legutóbbi évtizedek kormányzati tevékenysége során találkozott a nemzeti sajátosságokból fakadó következményekkel és kö-

vetelményekkel. A magyar politikai fejlődés sajátosságaként a jelenlegi, szinte koalíciós jellegű Szocialista Pártban a nyugat-európai átlagnál nagyobb arányban tömörülnek a nemzetgazdasági, kulturális sajátosságokra figyelő erők. Mindez nem változtat azonban a tényen, hogy a legerősebb politikai párt ma is, miként az előző ciklusban, a pénzügyi szféra dominanciája következtében ideológiai-politikai értékrendi gyökereitől eltérő, ún. pszeudomorfologikus pályán halad. E pályák — a mexikói Intézményes Forradalmi Párt, vagy az argentin peronizmus — izgalmas kutatási területet jelentenek az összehasonlító gazdaságpolitika vagy politológia számára, a gyakorlatban azonban az átlagosnál nagyobb valószínűséggel magukban hordozzák az ideológia-politikai skizofrénia, a dezintegrálódás kockázatait.

3. Az ország, illetve a társadalom működőképessége erős kormányzati cselekvőképességet, erős ellenzéket igényel. A magyar politikai erőtér e követelményeket az adott mennyiségi arányok mellett sem elégíti ki. Számottevő a korábbi kormánykoalíció, ill. a jelenlegi ellenzék dezintegrálódásához fűződő érdek. Nyilvánvalóan a több bandériumban felvonuló, főleg csak taktikai kérdésekben együttműködő, értékrendben, programokban, stílusban, személyi kapcsolatokban ma erőteljesen megosztott ellenzék ez ideig nem mutatta a kormányzati cselekvőképességre készülés jeleit, s ma is jelentős külső és belső késztetéseket kap a megosztottság fenntartására.

A POLGÁROSODÁS-KÖZPONTÚ POLITIKAI SZÖVETSÉG önmagában nemes törekvés. Nem hagyható azonban figyelmen kívül, hogy a nemzeti korszerűsödés hordozói a történelmileg megkésve korszerűsödő Magyarországon meglehetősen sokrétűek voltak. Az ún. modernizációs elit, a kovász szerepkörében láttuk már a magyar köznemességet, a köztisztviselői kart, az értelmiséget, a reformkommunista apparátust, de a polgárságot valójában még soha. A magyar társadalom mai egzisztenciális és tudati viszonyai nem utalnak arra, hogy ma a polgárosodás önmagában elégséges támogatási tömegszerűséget jelent a kormányzati cselekvőképességre.

4. Az ország sorsának javításához jelenleg még szélesebb bázis, a nemzeti felemelkedésért együttműködésre hajlandó erők pártokon túlmutató szövetsége szükséges. Ma szinte minden párt rendelkezik ilyen erőkkel. A múlt örökségeként a párterőviszonyok ma még nem képezik le a tényleges társadalmi erőviszonyokat. A nemzeti cselekvőképesség most megköveteli a pártok, a munkaadók, s munkavállalók, a különféle érdekképviseleti csoportok, az önkormányzatok, a vallásfelekezetek, a szellemi területek konstruktív együttműködésének kialakítását. *Új politikai súlyképzés* szükséges annak elfogadtatásához, hogy a *másság*, mások érdekeinek tudomásulvétele, tolerálása stabilitási előfeltétel. A hosszas külső függőség után az ország nem akar *eben gubát* cserélni, s önkéntes szuverenitás-korlátozásokra csupán integrálódási hozamokkal együtt hajlandó; az állam- és nemzetközi intézményekkel folytatott tárgyalások nem baráti találkozók,

hanem érdekérvényesítési küzdelmek, mint ahogy az ország érdekeinek érvényesítéséért fellépő személyiségek és erők nem nacionalisták, nem a tárgyaló partnerek ellenségei. És nem lehetséges biztonságot, dinamikát ígérő, demokrácia elvein nyugvó kapcsolatrendszer a kisországok érdekeinek figyelembevétele nélkül.

A korszerűsödési stratégia megvalósításához garanciát tehát átfogóbb politikai keretek, a „Szövetség Magyarországért" keretében kibontakozó együttműködés nyújthat. Ma nehéz megjósolni, hogy a történelmi jelenben működő társadalmi-politikai erők képesek lesznek-e a nemzeti megújhodás és korszerűsödés programjának végrehajtásához szükséges, nyilvánvalóan átmeneti jellegű, a szakszerűségre támaszkodó technokratikus irányítás elemeit gazdagabban tartalmazó együttműködési forma kialakítására. A tét azonban nem kevés. Az ország sorsa.

KÁDÁR BÉLA

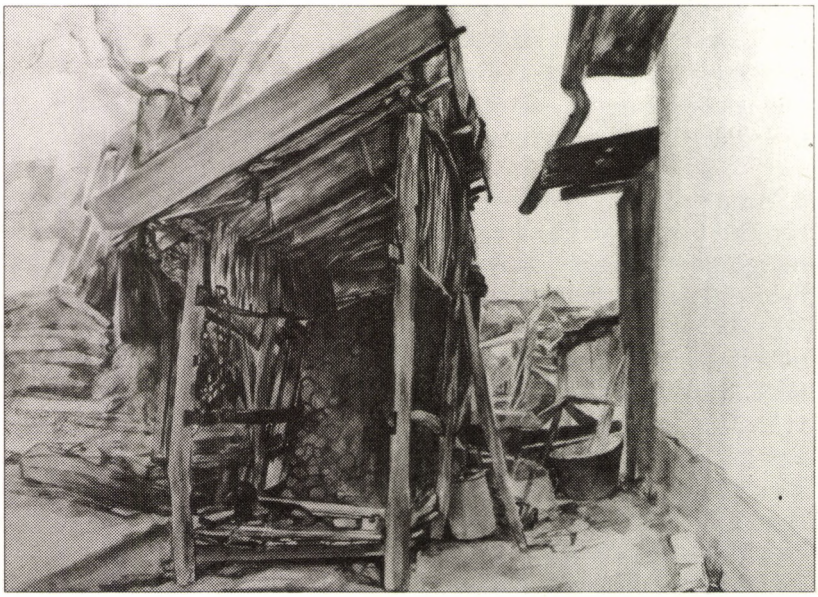

SZABÓ ÉVA: GÓRÉMARADVÁNY

*A KULTÚRA JÖVŐJE AZ EURÓPAI INTEGRÁCIÓBAN**

I.

Bevezetőleg, azt hiszem, arról kell szólni, hogy milyen színpadképpel és történelmi folyamatokkal a háttérben keressük a kultúra jövőjét az európai integrációban.

AKI VÉGIGGONDOLTA AMA HEROIKUS KÜZDELMET, amelyet a hollandok évszázadok óta folytatnak, hogy zsilip- és gátrendszerekkel hasznosítható földterületeket hódítsanak el a tengertől, s hogy ezekkel a rendszerekkel megvédjék magukat a — korábban sokszor ezrek pusztulásával járó — viharok és szökőárak romboló erejével szemben, vagy aki — akárcsak turistaként — végigjárhatta a méreteiben és technológiájában lenyűgöző zsilip- és gátrendszert, az talán elhiszi, amit Hollandiában gyakran mondanak: igen, a világot az Isten teremtette, de Hollandiát a hollandok teremtették.

Hollandia küzdelme a fennmaradásért és civilizációjának-kultúrájának fejlődéséért a történelemfilozófia példája lett. SPENGLER pesszimizmusával szemben, aki tudvalevőleg a nyugati civilizáció hanyatlásának vízióját vetítette elénk *Der Untergang des Abendlandes* című munkájában, ARNOLD TOYNBEE a második világháborút követően kimunkált történelmi világképében megszabadította korunk emberét a spengleri fátumtól, attól, hogy a tudatos emberi-társadalmi cselekvés tehetetlen a történelem vak erőivel szemben. Toynbee nagy hatású munkáiban vallotta, hogy a nagy kihívásokra adott válaszok — mondd: emberi-társadalmi erőfeszítések — az anyagi feltételek mellett igen is meghatározó szerepet vihetnek, illetve visznek egy civilizáció kialakulásában és annak megnyilvánulásában is, ha a társadalom szervezett erői készek és képesek a megfelelő válaszok megadására. Így lesz — mások mellett — Hollandia Toynbee egyik történelemfilozófiai demonstrációs példája e civilizáció állandó megújulásáról. Hollandia lakói, írja, válaszoltak a kihívásra,

> „országukat a szó szoros értelmében a tengerből szabadították ki, megmentették létfontosságú kultúrközpontjaikat..., és országuk a történelemben sokkal dicsőbb szerepet játszott, mint bármelyik más, Hollandiához hasonló kiterjedésű terület az észak-európai síkságon"[1].

* A Magyar Tudományos Akadémián elmondott székfoglaló előadás (1994.XI.28.) — az elhangzotthoz képest teljesebb eredeti — szövege.

RALF DAHRENDORF 1990-ben a *Reflexiók az európai forradalomról* című munkájában azt kérdezi, hogy — a második világháborút követő új európai válaszban, az európai integrációs folyamatban, majd pedig a második nagy történelmi átrendeződés, tudniillik a közép- és kelet-európai országok békés forradalma után — e nagy európai kihívások és válaszok erőterében mi lesz a kultúra sorsa az új demokráciákban?[2] Ez persze felveti a kérdést, hogy az európai integráció általában miként válasz milyen kihívásokra, illetve — és minket most az érdekel — ez miként érintette és miként érinti a kultúrát. Része az integrációs válasznak, vagy az integráció lett egyfajta kihívás a kultúra számára, avagy a két jelenség együtt, illetve egyszerre viszi, bízvást jó irányba, országaink sorsát?

Azt, hogy az egységesülés, az európai integráció lehet a válasz Európa drámáiban (háborúiban és válságaiban) és a fejlődés reálfolyamataiban megjelenő kihívásokra, ezt a kultúra és gondolkodás nagy egyéniségei már korán megfogalmazták. A régebbi időkben valamiféle egységesülő Európáról szólt DANTE, ERASMUS, COMENIUS, VICTOR HUGO, MAZZINI, RANKE, NITZSCHE, JOUFFROY, BOUCHEZ, BLUNTSCHLI, GEORGES SOREL, ROMAIN ROLLAND. Amikor THOMAS MANN *Szózat az értelemhez, Európa vigyázz!* és *A demokrácia eljövendő győzelméről* című írásaiban a háború előtti vészterhes időkben előbb arról ír, hogy

> „az emberiség mintha egy csapat iskolásgyerek módjára megszökött volna... humanista iskolájából",

odahagyva a „szabadság eszményét" is, amely értékekből „Európa ... megalkotta önmagát", később, a még tragikusabbá vált években kifejezte azt a hitét is, hogy — ha a közbejött totális rendszerek letűntek — a „szociális demokrácia" és a „harcos humanizmus" kultúrájának erejével a „népek közössége", Európa képes lesz majd arra, hogy „valósággal megalkossa önmagát".[3] A szellemi cselekvés autonóm világában sokan törekedtek arra, hogy az időt a maguk oldalára, egy együtt cselekvő Európa oldalára állítsák. Ez egyik lényeges indítékunk, hogy hihetünk abban, sőt látnunk kell, hogy *Európa mindenekelőtt kulturális közösség, amely a múltból nőtt ki, és kultúrájának kohéziós értékei nélkül nem létezhet.* Egy ilyen Európa megszületéséhez azonban még sok mindennek kellett történnie.

HOSSZÚ ÉVTIZEDEK, ÚJABB VÁLSÁGOK ÉS SZENVEDÉSEK, a második világháború borzalmai, a tömegek politikai, anyagi és kulturális igényei a többre, a biztonság és béke igénye, a totális diktatúrák, a szociális mozgalmak és a kommunista rendszerek piacgazdasági társadalmakat antropomorfizáló hatása, a technológiai és gazdasági folyamatok nagy fokú nemzetközi interdependenciája, konvergáló nemzeti és regionális gazdasági érdekek vezettek oda, hogy az európai történelem kilépjen a nacionalizmus és a csak profit-orientált gazdaságpolitikák mókuskerekéből, hogy az idő odaálljon az európai integráció társadalmi-politikai erejét megtestesítő erőfeszítések, a

nagy válasz mellé, és hogy ezáltal a válasz a siker esélyével bontakozzék ki.

A *nagy válasz*ban megjelenő erők között természetesen kiemelkedő szerepe volt a mondott társadalmi-politikai erőfeszítéseknek, az európai gondolat úttörőinek, JEAN MONNET-nak, SCHUMANNAK, ADENAUERNAK, DE GASPERINEK és a többi alapító atyának, a mögöttük álló politikai erőknek. Ők Európát nemcsak a politikai cselekvés programjába foglalták, hanem megalkották az európai integráció jogi és szervezeti intézményrendszerét, az európai egység fokozatos kiteljesedésének forgatókönyvét is. A kihívás erőinek súlyát érezve a megfelelő válasszal feleltek: *intézményesítették az eszme gondolati tartalmát*. Tették, amit a Kr. e. II. század közepén a görög POLÜBIOSZ látott döntőnek Róma világméretű sikerének okát keresve. Polübiosz beutazta és tanulmányozta az antik világot, amivel kivívta nem egy római államférfiú és hadvezér elismerését, így SCIPIÓÉT, aki térdre kényszerítette Karthágót, és a híres CATÓÉT is. Kutatta és leírta, hogy a sok város és nép közül az akkori világban miért éppen Róma lett oly sikeres. Az ok szerinte nem elsősorban a légiók bátorságában és a gazdagságban, hanem a dolgok intézményesítésében, a szervezettségben, az alkotmányos rendben, az államszervezetben, az intézményekben, a hatékony polgári és katonai igazgatásban, a fejlett jogrendszerben, a közlekedési útvonalak működő, nagy hálózatában, az oktatás és a kultúra fejlesztésében van.[4] Íme Róma és a római civilizáció, mint kihívás és válasz, a szemtanú tanúsága szerint. Ma már azt is tudjuk, hogy Európa jövőjére is meghatározó lett Róma kultúrájának ereje.

MIELŐTT RÁTÉRNÉNK, HOGY MI A KULTÚRA SZEREPE, helyzete és jövőbeni esélye az európai integrációban, csak röviden vegyük listába, melyek is *az európai integrációs válasz intézményrendszerének főbb elemei*, ahogy ezek a Római Szerződésben (*Treaty on the European Economic Community*) és az ezt kibontakoztató jogi instrumentumokban megjelennek, és amelyekhez képest megragadható a kultúra szerepe.

A főbbek a következők: a vámunió; a négy nagy gazdasági szabadságjog (áruk, munkaerő, tőke, szolgáltatások szabad mozgása, ill. a letelepedés szabadsága); a közös gazdaságpolitikák; a közös cselekvés anyagi forrásai; a döntéshozatal szervei, jogosultságai és az akaratképzés eljárása; a közösségi jog és prioritás a nemzeti szabályok felett. Az Egységes Európai Okmány (*Single European Act*) és a maastrichti Egyezmény az Európai Unióról (*Treaty on European Union*), valamint ezek kiegészítő jogforrásai alapján az integrációs válasz-mechanizmusban még számos újabb elem jelent meg (vagy vált erősebbé), így: az egységes belpiac; újabb közös politikák (pl. biztonság, környezetvédelem, technológia); a közös szervek szerepének és jogkörének erősítése; a monetáris unió; közös bank; a külső kapcsolatok erősítése (Európai Gazdasági Térség, társulási szerződések); a régiók szerepének erősödése; a szubszidiaritás elve.

Mindez — és ezek mentén még sok minden más — megjeleníti az európai integráció viszonylag magas fokát, amit ezért Maastricht óta már Európai Uniónak hívnak.

II.

KÉRDÉSÜNK MOST AZ, hogy mit mond a kultúráról ez a kibontakozó integrációs kultúrpolitika. Az eddigiekkel a háttérben valójában ezt szántam mondandóm tárgyának.

Az első, ami megdöbbenthet, az a furcsa paradoxon, hogy miközben az Európa-eszme az európai kultúra kohéziós erőterében fogant és erősödött meg igazán, sem az Európai Gazdasági Közösséget létrehozó és részleteiben kiépítő *Római Szerződés*, sem az 1986. évi *Egységes Európai Okmány* nem szól arról, mi lenne a kultúra szerepe az európai integrációs folyamatban. Mi több: a *kultúra* szó elő sem fordul bennük. Ez — és a közösség kulturális szerepe — legfeljebb közvetve, ahogy mondják, *implicite* jelenik meg az integrációs mechanizmusban, amennyiben pl. a négy szabadságjogra és az egységes belpiacra vonatkozó rendelkezések a tagállamok kulturális politikáját célzó akcióira is vonatkoztathatók.

Ez a „kultúra-közöny" annál inkább megdöbbentő, mert mindazok, akik az európai egység eszméjét a távolabbi és közelebbi múltban hirdették, jól tudták: a kultúra az ember és közösségeinek nembeli lényegéhez tartozik. Az európai ember már megjelenése kezdetén együtt élte meg a gazdasági küzdelmet és kultúráját. Erre vallanak a történelmi idők előtt keletkezett művészeti alkotások, pl. a spanyolországi Altamira-barlang tizenháromezer éves csodája, amelyet ma méltán nevezünk „a kőkorszaki művészet sixtusi kápolnájá"-nak.

Az európaiságot — ami ezt a civilizációt sajátossá teszi — a gondolkodók a történelem során végig a kultúrában látták. Ha ehhez még hozzátesszük, hogy az újjászülető Európát — most már a közép- és kelet-európai országokra is kiterjedően — egyre egységesebbnek szeretnénk látni, és ezt az érdekek mellett igazában az európai kultúra történelmi egységtudatából, az európaiak kollektív emlékezetéből lehet levezetni, akkor világos, hogy az intézményesült európai integráció csak látszólag, ill. csak átmenetileg lehetett meg a kultúra szerepének európa-jogi intézményesítése nélkül.

Hamar be kellett látni, és az integráció nyelvén kimondani, hogy az óhajtott és teljesebb európai egység a kulturális kohéziós erők nélkül nem tud kibontakozni; hogy a kultúra — a műveltség, a magasabb fokú képzettség, az ember erkölcsi-kulturális kiteljesedése — olyan humán erőforrás, amely nélkül a gazdaság, így a gazdasági integráció is elveszítené dinamizmusát; hogy a politikai és gazdasági stratégiák formálása is a kultúra szférájából, az irodalom és a művészetek politikai tudatformáló erejéből, a tudomány és a találmányok technológia- és gazdaságfejlesztő hatásából ered; hogy a politikai és állampolgári kultúra és a gazdaságpolitika közvetlen összefüggés-

ben vannak egymással; hogy a természettudomány alakulásában is nagy súlya van a humánkultúra kérdésfeltevő és tudományetikai szerepének, miként ez a filozófiailag is gondolkozó természettudósoknál, pl. EINSTEINNÉL, HEISENBERGNÉL, NEUMANN JÁNOSNÁL, SZENT-GYÖRGYI ALBERTNÉL különösen jól látható; hogy az információ és a kommunikáció a nemzeti és nemzetközi gazdasági folyamatok éltető levegője; hogy a kultúra gazdasági folyamatok hordozója is, Luxor, Athén, Delphoi, Róma és a későbbi Európa nagy kulturális, vallási, sport és politikai építészeti csodáinak létrehozásától és működésétől, a színházak, közgyűjtemények szerepén át a modernkori könyvkiadásig és média-tevékenységig; hogy környezetvédelmi kultúra és cselekvés hiányában a gazdaság és az ember a szó szoros értelmében maga alatt vágja a fát; hogy tehát az integráció gazdaságpolitikai filozófiájának ki kell egészülnie a kultúra dimenzióival. Ez a felismerés vezetett a davosi Világgazdasági Fórum utóbbi évekbeli gazdasági és kulturális fórummá válásához. Ez jelent meg az európai integráció nézet- és intézményrendszerének fejlődésében is.

A Közösség kultúrpolitikai koncepciója konkrétan a következő formákban bontakozott ki:

1) Az EK bizottsági és bírósági gyakorlatában.
2) EK-csúcstalálkozók egyes megállapításaiban már 1969-től, ill. az Európai Parlament 1974. évi határozatában, pl. az európai kulturális örökség védelméről.[5]
3) Az EK ún. másodlagos jogalkotásában, rendeletekben és irányelvekben (csak egy példát említve, ilyen az 1963. október 15-én kelt 63/607. sz. irányelv a filmgyártás és forgalmazás ügyében).[6]
4) A Bizottság ún. „kommunikációiban", amelyekben elvileg fogalmazzák meg az EK kívánatos kultúrpolitikai koncepcióját[7].
5) Az 1990 decemberi kormányközi konferencia-anyagokban, amelyek a maastrichti Európai Uniós Egyezményt készítették elő.
6) Az 1992. február 7-én aláírt Európai Unió Szerződés kultúrára vonatkozó cikkelyeiben (mindenekelőtt az EK Szerződés 128. cikkelyében), amelyben most már elvi általánosságban, az Alapokmány szintjén fogalmazzák meg az Európai Unió kultúrpolitikai filozófiáját.
7) Az EK, ill. az EU külső nemzetközi jogalanyokkal megkötött szerződéseiben, pl. „A Magyar Köztársaság és az Európai Közösségek és azok tagállamai közötti társulás létesítéséről szóló, Brüsszelben, 1991. december 16-án aláírt Európai Megállapodás"-ban.[8]

Okkal mondják, hogy az európai integrációs mechanizmus a kultúra szférájában a fenti keretek között a „fehér" (alig) zónától a „szürke" (számottevő) zónán át a „fekete" (már jelentős) zóna felé halad, mi-

közben a nemzeti jogalkotásra is komoly befolyást gyakorol. Szívesen idézik ehhez LORD DENNING, a nagy angol *common law* bíró szellemesen túlzó megállapítását:

> „Ha valamilyen európai elemet is hordozó ügyhöz érkezünk, az EK Szerződés olyan, mint a tenger felől érkező dagály: bejön a torkolatokba és megy fel a folyón; nem lehet megállítani".[9]

III.

MI TEHÁT *az intézményesült európai integrációs kultúrpolitika lényege?* Tudnunk kell, mert ez a kultúrpolitika egyre közelebb van hozzánk. Egyre inkább vonatkozik ránk is és számos elemében már most is élnünk lehet, ill. élnünk kell vele. A történet tehát rólunk is szól.

Ezúttal természetesen csak a lényegről lehet szólni. Ezt tenném. Bizonnyal van több is, de három olyan nagyobb kérdéskört emelnék ki, amelyek körül az integrációs kultúrpolitika lényege alighanem megragadható.

1.

Első kérdés: mi is a kultúra fogalma az Európai Közösség, ill. az Európai Unió fokozatosan kialakuló kultúra-politikájában? A hagyományos nézet a kultúrát az ember intellektuálisan legmagasabb alkotásaiban, a zenében, az irodalomban, a filozófiában, a valláserkölcsi rendszerekben, a képzőművészetben, az építészetben, a színházban, a filmben, a táncban, vagyis az ezeket megjelenítő tevékenységekben, ezek eredményében látja. A kultúrantropológia tovább megy. Kiterjeszti a kultúra körét a társadalom — az adott közösségek — szellemi és anyagi ismereteinek és gyakorlatának teljességére, a fentieken túl a táplálkozásra, a ruházkodásra, a háztartási és ipari technikákra, a tanulásra, a kommunikációra, a médiára, az erkölcsi-viselkedési tradíciókra éppúgy, mint a természettudomány alkotásaira.

Az Európai Közösség, illetve az Európai Unió gondolkozásában, mint látható lesz, hiába keresnénk fogalom-meghatározást. A különböző közösségi jogi állásfoglalásokban a kultúrpolitika fő tárgyi területét elsősorban a kultúra fenti szűkebb, ún. hagyományos területére vonatkoztatják. Ez tehát a fő sodor. Megjelennek azonban a kultúra szélesebb körei is, így különösen az oktatás, a tudomány, sőt sok esetben a politikai, az egészségügyi, a szociálpolitikai, a környezetvédelmi kultúra is. Ilyen keretek között az Európai Közösség kultúrpolitikája nagyon pragmatikusan alakult: a közösségi eredetű lépések mellett jelentette mindazt a közösségi cselekvést, amely a tagállamok kultúrpolitikájára vonatkozóan indokolttá vált, úgy, ahogy azt a tagállamokban a kultúra gazdag sokszínűsége javára a gyakorlatban értették.[10] Ebben a pragmatikus szemléletben alighanem része volt MALRAUX-nak is, aki DE GAULLE első kormányában, majd az V. Köztársaságban éppen az Európai Közösség első évtize-

deiben is hosszú éveken át volt Franciaország kulturális minisztere, mégis azt mondja *Ellen-emlékirata*ban:

> „Nagy sikert arattam a Minisztertanácsban azzal az állításommal, hogy én vagyok az egyetlen miniszter, aki tudatában van annak, hogy nem tudja, mi a kultúra".

Annál többet tett érte. Okkal mondják, hogy kultúrpolitikai *oeuvre*-jében újrarajzolta a francia kultúra arculatát, s amit a turista is lát, megtisztította Párizs történelmi épületeit az évszázadok kormától-szennyétől. A szellem embere volt, aki hitt a szükségszerű pragmatikus cselekvésben. Amikor a szellemi élet nagyjai, így SARTRE is, bántották, hogy állami közszolgálatba állt, ironikusan azt válaszolta: így többet tehetett a kultúráért is, az algériai békéért is, mint a Café de Flore belső termeiben üldögélve leszólni azt, amit mások tesznek.[11] A lényeg tehát, hogy — okosan — az Európai Közösségben nem folyik terméketlen, ki- vagy berekesztő fogalomháború. Gyakorlat van és hit, hogy a kultúra iránti odaadás önmagában hordja értékválasztó és értékszolgáló képességét tematikai-tárgyi megjelenésében is.

2.

A MÁSODIK KÉRDÉSKÖRBEN ARRÓL KELL SZÓLNI, hogy a Római Szerződés hallgatásához képest *a közösségi gyakorlatban hogyan alakult a kultúra sorsa-szerepe?* Mi látható az említett fehér-szürke-fekete zónák színskálájában?

Általánosságban elmondhatjuk, hogy a közösségi szervek a Római Szerződés érvényét kimondták a nem kifejezetten gazdasági területekre és ügyekre is, h*a azoknak gazdasági összefüggései, ill. következményei is voltak, avagy egyébként érintették az EK alkotmányos alapelveit.*

Az utóbbi kategóriába tartoznak azok az állásfoglalások, amelyek már 1969-ben kimondták, hogy az emberi jogokra vonatkozó nemzetközi, ill. európai (ET) egyezmények, így azoknak a kulturális jogokra vonatkozó rendelkezései is részei a közösségi jognak, amit aztán az Európai Uniós Szerződés már e magas szinten is kimondott.[12] Ide tartoznak az Európai Bíróság döntései a televíziós hirdetésekre vonatkozó diszkrimináció tilalmáról[13], meg arról, hogy kulturális támogatásokat tárgyaló államközi megállapodások sem tehetnek különbséget a kedvezményezettek nemzeti hovatartozása szerint.[14] A Bizottság általánosítva fogalmazott, hogy a kulturális tevékenységek — így az előadóművészet is — a Római Szerződés alá tartoznak, ha gazdasági vonzataik vannak.[15] Ez áll az Európai Bíróság döntésében a sportra is, hogy pl. a nemzetek közötti mérkőzések kivételével az idegenlégiós játékosok terhére semmiféle megkülönböztetés nem tehető.[16]

A TINBERGEN-féle csoportosítás szerinti negatív integráció[17] körében sok állásfoglalás és határozat született arról, hogy *mely kérdésekben kell nemzeti kultúrpolitikai intézkedéseket felszámolni* avégből, hogy a Római Szerződés szerinti integráció, ill. az említett emberi

ERDŐS PÉTER: MÁRTÉLYI FŰZFÁK

jogi egyezmények megvalósulásának akadályai e területen is elháruljanak. Nagyobb részük az egységes belpiacot gátló nemzeti intézkedések ellen született, pl. arról, hogy a műtárgyak exportjára Olaszországban kivetett progresszív illeték ellentétes az áruk szabad mozgásának elvével, hogy tehát a művészeti és történeti értékű dolgok nem esnek kívül a Római Szerződés hatályán, vagy hogy a Deutsche Grammophon Gesellschaft akkor sem tilthatja el Franciaországban forgalmazott lemezeinek Németországban való terjesztését, ha ezeket maga Németországban még nem hozta forgalomba, mert ez sérti az egységes piac szabályait[18]; hogy a görögországi múzeumbelépők árának emelése — miközben a görög állampolgárok belépése ingyenes — a diszkrimináció tilalmába ütközik[19]; hogy a szolgáltatások szabad mozgását sérti, ha Belgiumban előadók és szórakoztató intézmények közvetítő ügynökségei csak belgiumi működési engedéllyel rendelkező ügynökségek útján működhetnének, vagy ha angol építész Franciaországban nem ugyanolyan feltételekkel gyakorolhatná hivatását, mint francia kollégája.[20] Európai belpiac-konformnak minősülnek viszont Anglia pornográfia-import elleni szabályai[21], és azok a francia rendelkezések, amelyek kultúrpolitikai megfontolásból a bemutatástól számított bizonyos ésszerű ideig kizárják a filmek kazettán való forgalmazását.[22] A Római Szerződés versenyjogi szabályaiba ütközés címén tilalmazták a könyvkiadási kartelleket, és azt is kimondták, hogy az előadóművészek ellenszolgáltatásért való szereplése vállalkozói tevékenység, s ilyenként a Közösség versenyjogi szabályaival összhangban kell gyakorolni.[23] Fontos lépés, hogy bár a vállalati koncentráció megítélése bizottsági hatáskörbe került, a kultúra területén — „a média pluralitása végett", ahogy a szöveg szól — azonban jelentős felelősség és jogkör terheli a tagállamokat.[24] Az állami szubvenciók elleni közösségi tilalmak és döntések természetesen szintén a negatív integráció körébe tartoznak. A kultúrára vonatkozóan azonban inkább a megengedett, pl. mert nem jelentős, vagy általános európai kultúrpolitikai megfontolásokból privilégizált támogatások (mint a főszabály alóli kivételek) rendszere a jellemző, pl. az EUREKA-programok, a műemlékvédelem, vagy a filmipar megengedett támogatása.[25]

A timbergeni értelemben vett *pozitív integráció*[26] itt azt a növekvő intenzitású, közösségi szintű kultúrpolitikai cselekvést jelenti, *amellyel maga az EK — még EGK-ként — lépett a kultúra-fejlesztés, kultúra-támogatás színpadára.*

ELVI TARTALMÚAK, de a gyakorlati lépések alapját és programját jelentik a *Bizottság* ún. *kommunikációi kulturális ügyekben.* Fontosságukat témáik is jelzik: a kultúrában tevékenykedők társadalmi-gazdasági helyzetének javítása; a kulturális értékek és szolgáltatások szabad mozgása; a kultúrát érintő adózás és szerzői jog harmonizálása; a kulturális örökség védelme; a kulturális csere fejlesztése; a közösségi akciók során bármiféle beavatkozás tilalma a kulturális kifejezés tartalmi világába; európai kulturális térség létesítése; az európai audiovizuális ipar fejlesztése; a kulturális forrásokhoz való

hozzájutás javítása; oktatás ösztönzése a kulturális területek számára; az „Európai polgár kultúrája 2000-ben"-program; dialógus a közönségen kívüli világgal a kultúra ügyeiben.[27]

Jelentős konkrét lépésekre, irányelvek útján, *a nemzeti szabályzó rendszerek harmonizációja* körében került sor. Ez történt a kultúrát is érintő felsőoktatási diplomák elismerésének általános rendszerére és a forgalmi adó egyes kulturális tárgyú kivételeire vonatkozóan (pl. a közszolgálati televízió és rádió számára folytatott tevékenység, vagy a szerzői alkotás és előadóművészet); számos irányelv született a szerzői jog és az ún. szomszédos jog egyes szabályainak harmonizálására, ill. egységes szabályozására.[28] Közvetlenül a kultúra területén jelentősek a filmgyártásra és forgalmazásra vonatkozó irányelvek, hogy e tekintetben egyenlően érvényesüljenek a Római Szerződés szabályai a letelepedés, alapítás és szolgáltatás szabadságáról.[29]

Egy 1985. évi irányelv az építőművészet terén rendeli el a diplomák kölcsönös elismerésének érvényesítését.[30] Különös jelentőségük van a nagy vitákban kiérlelt közösségi direktíváknak és más állásfoglalásoknak a határon túlra szóló televízió-adások szabadsága érdekében, amiknek átfogó új, korszerű szabályozása 1989-ben valósult meg.[31]

VÉGÜL SZÓLNI KELL a *kultúrára vonatkozó közösségi szubvenciók*ról. Ilyeneket egyrészt az Európai Szociális Alap és az Európai Regionális Fejlesztési Alap, másrészt a Európai Beruházási Bank, harmadrészt közvetlenül a közösségi költségvetés ad kulturális projektekhez. Ezek célja az európai szociális és kulturális kohézió erősítése. A palettán egyebek között föllelhető: műemlék- és városvédelem, szakmai képzés, környezetvédelem, sport, balett, zene és színház, a „Kultúra Európai Fővárosa"-projekt, kisebbségi, vagy kevésbé használt nyelvek és kisebbségi kultúrák oktatásának és fejlesztésének támogatása a LINGUA-programban, nyelvoktatási programok általában, kortárs irodalmi alkotások fordításának támogatása stb.[32] Többszáz-millió ECU-s nagyságrendje miatt is kiemelhető a MEDIA-Program, amely európai munkák, különösen filmek jobb terjesztését, televíziós programok többnyelvűségét, a produkciós feltételek javítását szolgálja.[33] Fontos körülmény, hogy a szubvenciókra és a projektek megvalósítására a Közösség, a tagország és annak konkrét „helyi" intézményei együttműködésében, ún. partnerségében (*partnership*) kerül sor.[34]

A pozitív integrációnak még számos közösségi kulturális kezdeményezéséről lehetne szólni. Ilyen a Bizottság „Könyvek és olvasás: kulturális kihívás Európa számára" című kezdeményezése; az EUROTA gépi fordítási program az EK kilenc nyelvére vonatkozóan; ilyenek a könyvtárfejlesztési programok, a könyvtárak számítógépes információs összekapcsolási rendszerei; ilyen az audiovizuális technológia-fejlesztés sokszáz milliós Simulcast (szimultán sugárzási rendszer) programja; ilyenek a szerzői jogi rendszerekre vonatkozó adaptálási erőfeszítések az új gyártási, sugárzási és forgalmazási technológiákra is tekintettel, „hogy védjük és segítsük a krea-

tivitást Európában", ahogy a Bizottság fogalmaz; ilyenek azok az UNESCO és az Európa Tanács egyezményeire is tekintettel tett lépések, amelyek a nemzeti kulturális örökség védelmére irányulnak a jogellenes kivitel és behozatal ellen; vagy ilyen a nagy értékű történeti levéltárak védelme.[35] De említeni lehet még a Bizottság által alapított „Európai irodalmi díjat" és az „Európai fordítói díjat", ill. a Bizottság támogatását egyes nagyobb műemlékvédelmi projektekhez (Panteon, Athos Hegy, Coimbra, Uffizi restaurálása).[36] Nem akármilyen kihívást jelentett és jelent az EK-ban a vendégmunkások sokmilliós, és a cigány etnikum közel kétmilliós nagyságrendje mellett az interkulturális oktatás és a kulturális pluralizmus elfogadtatása, és ehhez a nemzeti és közösségi szintű és méretű erőfeszítések növelése; a tagállami kompetencia hangsúlyozása és a nemzeti programok ösztönzése mellett a Közösség e területen is jelentős politikai, jogi és anyagi lépéseket tett.[37]

3.

A KÖZÖSSÉGI AKTUSOK ÉS PROJEKTEK látszólagos vagy valós spontaneitásában és amorf alakulásában is kibontakozik azonban egy meghatározó erővonal, vezérlő gondolat. Az ti., hogy kell legyen, és van is olyasmi, hogy *közösségi kultúrpolitika, csak* — az újabb és újabb kihívásokra is válaszolva — *tételekbe kell rögzíteni* és a Római Szerződés szintjére kell emelni, majd eszerint kell cselekedni. Ezt hozta a maastrichti Uniós Szerződés. Az ettől kezdve EK Szerződésnek nevezett Római Szerződésbe építve[38] e tekintetben éppen ez az Európai Uniós Szerződés lényege és üzenete.

Az általános értékű tételek szintjére emelve az üzenet következő főbb elemei emelhetők ki. Az egyik: a kultúrpolitika a kultúra értékalkotó és értékérvényesítő folyamatainak jó feltételeit hivatott szolgálni, de nem avatkozhat be a kultúra tartalmi világába, ez utóbbi az ember és közösségeinek autonómiájához tartozik. A másik: a kultúrpolitika mindenekelőtt nemzeti ügy és a szubszidiaritás elvének megfelelően alapvetően tagállami kompetencia. A harmadik: a Közösségnek a szubszidiaritás jegyében kultúrpolitikai funkciói vannak. A negyedik: a Közösségnek ilyen szerepe kifelé (harmadik országok és nemzetközi intézmények felé) is van. Az ötödik: miként az érintett szférák a valóságban, a szorosan vett kultúrpolitika is együtt él, és jelentős mértékben egybenő olyan szférákkal, mint oktatás-, tudomány-, környezetvédelmi politika, miközben ezek is kölcsönösen összefüggnek egymással (mindezt az Uniós Szerződéssel kiegészített EK Szerződésnek a kultúrára vonatkozó 128. cikkelye mellett a 126., 130f-130t. cikkelyei fejezik ki). A hatodik: a közösségi kultúrpolitikának része a kollektív európai emlékezet, amely a történelem során az itteni népek Európa-tudatában testesült meg, ill. e században az alapító atyák Európa-credójában bontakozott ki, és ezt ápolni-erősíteni kell.

A NEMZETI KULTÚRPOLITIKA ELSŐBBSÉGÉT *és természetes meghatározó szerepét az Európai Uniós Szerződés már a preambulumban megfogalmazza.* Ahogy a szöveg mondja: az Európai Uniót a tagállamok „népeik történelmének, kultúrájának és hagyományainak tisztelete mellett" kívánják megvalósítani. Lényeges, hogy a Szerződés számos általános célkitűzés alanyaként, cselekvőjeként és címzettjeként a tagállamokról és az Unió népeiről beszél.[39] Az Uniós Szerződéssel kiegészített Római Szerződés 3. cikkelyének (p) bekezdése a „tagállamok kultúráinak virágzását" tekinti támogatandó feladatnak. Az Európai Uniós Szerződés a „közös rendelkezések" között, az F/1 cikkelyben határozottan úgy fogalmaz, hogy „az Unió tisztelje a tagállamok nemzeti azonosságát" (*shall respect the national identities of its Member States*). Mindez hangsúlyt kíván adni annak, hogy a Közösség integrációjában fontos szerepe van a kultúrának, és evégett a kultúra az EK Szerződésben nemcsak nagy hangsúlyt, hanem önálló címet is kapott (IX. cím). Ez megismétli az előbbi elveket arról, hogy

> „a Közösség úgy járuljon hozzá a tagállamok kultúráinak (tudatosan használom a többesszámot — M. F.) virágzásához, hogy tiszteli nemzeti és regionális különbözőségüket" (128. cikkely, 1. bek.).

Fontos, hogy a kultúra szféráját illetően itt már — mint Maastricht egyik általános új politikai tétele — a regionalitás szempontjai is előtérbe kerülnek.

Ha mindehhez hozzátesszük, hogy az EK Szerződés a kultúra területén különösen hangsúlyozza a szubszidiaritás elvét, akkor látható igazán a Közösség koncepciója a nemzeti és a közösségi elem viszonyáról. Ez kimondja: a Közösség akkor támogasson, segítsen, cselekedjen, végezzen (egészítsen ki, ill. pótoljon) kulturális akciót, ha a kérdéses célkitűzés tagállami szinten nem valósítható meg kielégítően (128. cikkely 2. bek. és 3b cikkely)[40], s ilyen esetben is nagyfokú döntéshozatali egységre — a Tanácsban egyhangúságra — van szükség; a Régiók Bizottságát is meg kell hallgatni, és jogharmonizációs lépésre (a tagállamok jogának kötelező tartalmi egységesítésére) a 128. cikkelyben meghatározott kérdésekben nem kerülhet sor (128. cikkely, 5.bek.).

Világos, hogy a Közösség filozófiájában a nagyobb politikai egység — a tagállamok és a közösség mint nemzetközi, ill. szupranacionális entitás — szerepe mellett a kultúra forrásának és hordozójának a népeket, a nemzeteket és az egyes régiókat, az ember kulturális identitiását megvalósító közösségeit tekintik. Úgy tűnik, mindebben a politikai (állami) és a kulturális nemzetfelfogás egyfajta koegzinszetenciája is ránk köszön. Megemlítem, hogy ami a nemzeti kisebbségek sajátos jogait és életfeltételeit a kultúra területén illeti, a közösségi jog csak a vendégmunkások és a cigány etnikum kérdéséig jutott. Itt a szerep — (ugyan) az Európai Unió közreműködésével — egy másik síkra került. Ami történt, az az Európa Tanácsban történt: végre, 1994. november 10-én az Európa Tanács külügyminiszte-

ri értekezlete (Miniszteri Bizottsága) elfogadta a „Nemzeti kisebbségek védelmére vonatkozó keretegyezmény"-t. Ez, ha tizenkét állam ratifikálja, az első kötelező erejű nemzetközi okmány lesz közvetlenül a nemzeti kisebbségek jogainak és kulturális identitásának védelméről. Igaz, nem lesz közvetlenül alkalmazható jog, és nem származnak belőle közvetlenül érvényesíthető (perelhető) alanyi jogok, mert címzettjei „csak" az államok; az „üzenetet" nem kísérik anyagi támogatási programok és kollektív jogokról sincs benne szó; mindazonáltal nagyon fontos lépés, mert a csatlakozó államok elismerik, hogy a kisebbségek ügye nemzetközi ügy is, hogy jogalkotásukban és kormányzati politikájukban megteszik az egyezmény megvalósítását szolgáló intézkedéseket, vállalják gyakorlatuk állandó figyelemmel kísérését az Európa Tanács részéről; vállalják, hogy a transzparencia és a nyilvánosság erejével nemzetiségi kultúrpolitikájuk is az állandó értékelés tárgya legyen.[41]

VISSZATÉRVE A KÖZÖSSÉGI JOG VILÁGÁBA, a kultúrpolitikára vonatkozó alaptétel után, miszerint az nemzeti kompetencia, a következő tétel az, hogy *az Uniós Szerződés a Közösségnek is komoly aktív kultúrpolitikai szerepet ad.* A Preambulumban, az általános rendelkezésekben és a Római Szerződés kiegészítéseiben *expressis verbis* megjelennek ennek elvi alapjai, amikor az „európai kohézió megerősítéséről" az Unió „népei és tagállamai közötti szolidaritás elmélyítéséről", és a tételekkel össszefüggésben a célkitűzések között az „élet minőségének javításáról" szólnak, egyebek között a közösségi kultúrpolitika útján.[42] Ezek az elvi tételek alapozzák meg, ill. vezetik be az új (IX.) *Kultúra* fejezetcímet az EK Szerződésben. A közösségi kultúrpolitika e két szabályösszesség folytán — az oktatáshoz, a kutatáshoz, vagy a környezetvédelemhez hasonlóan — a közösségi politikák szintjére emelkedik.[43]

Egyértelműen kifejezésre jut, hogy a Közösség „hozzájárul a tagállamok kultúráinak virágzásához", „akcióival támogatja kulturális együttműködésüket", és „ha szükséges, támogatja-kiegészíti-pótolja akcióikat" a kultúra különböző területein; ilyenek az európai népek kultúrájára és történelmére vonatkozó ismeretek fejlesztése és ezek terjesztése, az európai jelentőségű kulturális örökség konzerválása és védelme, nem-kereskedelmi kulturális csereprogramok, művészeti és irodalmi alkotások az audiovizuális szektorra is kiterjedően.[44]

Lényeges továbbá, hogy a Közösség más — az EK Szerződés szerinti — jogkörében és akcióiban is figyelemmel lehet, ill. figyelemmel tartozik lenni a releváns kulturális szempontokra (*shall take cultural aspects into account in its action under other provisions of the Treaty*).[44]

Miközben a fenti rendelkezésekben az EK Szerződés gátat szabott az esetleg eluralkodó közösségi befolyásnak a nemzeti kultúrpolitikára, addig a 128. cikkelynek ez a már eddig is nagy figyelmet keltett és komoly erőforrást jelentő 4. bekezdése messzemenő közösségi szerepkör megnyitását hozta. Lényege szerint majd mindenre kiterjed, egészen az Európai Bíróság ítélkezési gyakorlatáig, hiszen az értelmezés során a kulturális összefüggéseket nem kifeje-

SZALAY FERENC: NOVEMBER

zetten kulturális területekre nézve is számba kell vennie.[45] E nagy szerepkör kibontakozása nyilván hosszú folyamat lesz. Mindazonáltal ez a legfontosabb megnyilatkozása annak az alapvető felismerésnek, hogy a kultúra valóban szerves része, fontos dimenziója az integrációs gazdasági-politikai folyamatoknak. Ez, mint politika-integráló elv nemcsak a jövőre nézve ad felelősséget és jogot közösségi szemléletű kultúrpolitikai cselekvéshez az EK Szerződés különböző területein[46], hanem a Közösség Maastricht előtti — fentiekben már vázolt — gyakorlatára is ráteríti a Szerződés megerősítő palástját.

A közösségi kultúrpolitikának nagyon fontos eleme — és ezt most az új 128. cikkely EK-szerződéses tétellé emeli —, *hogy nemzetközi vetülete is van.* A 3. bekezdés kimondja, hogy

> „a Közösség és a tagállamok fejlesztik együttműködésüket a kultúra területén harmadik országokkal, nemzetközi szervezetekkel, különösen az Európa Tanáccsal".

Hasonló rendelkezéseket tartalmaz egyébként a Szerződés az oktatás, a környezetvédelem, a kutatás és fejlesztés területén is.[47]

Amellett, hogy a kultúra szélesebb és szűkebb területein a Közösség kifelé nagy együttműködési forgalmat fejlesztett ki[48], a 4. bekezdés idézett szövege a kultúra területére is vonatkozóan *explicit* közösségi egyezménykötési felhatalmazást is jelent. Következik ez a szövegből, a szerződő felek kapcsolatainak jogi természetéből, az Európai Bíróság korábbi döntéseiből[49], meg abból is, hogy a Közösség ilyen gyakorlatot folytatott pl. a társulási szerződések körében.

AZ EK–MAGYAR TÁRSULÁSI MEGÁLLAPODÁS — magyar erőfeszítések gyümölcseként is — nemcsak az oktatás, a környezetvédelem, a tudomány és technológia, a tájékoztatás és a kommunikáció tárgyköreiben[50] hanem — érdekes módon a *Gazdasági együttműködés* cím alatt — a kulturális együttműködésről is részletesen szól. A felek együttműködést irányoznak elő fontos kulturális területeken, így művészeti alkotások és művészek cseréje, irodalmi fordítások, a kulturális örökség körébe tartozó értékek restaurálása, Európa-orientált kulturális események szervezése, európai audiovizuális projektek, MEDIA- és EUREKA-programok és így tovább.[51]

A megújító maastrichti szellem az Uniós Szerződésben hozott még valami sajátos európaiságot kulturális értékrendünkbe: *az integrációs folyamatban nagy szerepet juttat az Európa-tudatnak,* az Európa-credónak az egyéni, az intézményi, a nemzeti és a közösségi élet sok területén. Az Uniós Szerződés mind a Preambulumban, mind az Általános rendelkezésekben kiemeli az *európai identitás* különös fontosságát.[52] Megjelenik ez az EK-zászló és himnusz mellett számos intézményesült formában: az Európai Parlament közvetlen választásában, a közös külpolitika és védelempolitika fokozatos kialakításában, a négy nagy szabadságjogban, a sok közös gazdasági akcióban és a közös politikákban, a most létrehozott Uniós polgárságban (*Citizenship of the Union is hereby established*), amely az egész Uniót a tagállamok állampolgárainak otthonává teszi.[53]

A tudati erőforrások körében természetesen különös szerep jut a kultúra-hordozó tényezőknek.

Ezek egyrészt az Európa-sodrású különböző kulturális rendezvények és csereprogramok, eurofesztiválok, európai vonzatú audiovizuális programok, a Közösségről szóló oktatási programok, közös intézmények, oktatási és kutatási programok, hogy csak a fontosabbakat említsük.

Másrészt felbukkan itt egy megragadóan új törekvés. Nevezetesen az EK-Szerződés kultúrára vonatkozó rendelkezéseitől is ösztönözve — ti. az európai kulturális örökség és az európai népek történetének jobb előtérbe állítása jegyében[54] — *növelni az erőfeszítéseket annak feltárására és tudatosítására, hogy dezintegráló és más romboló erők ellenére is mi tette Európát azzá, ami volt és lett,* feltárni és tudatossá tenni azt az erővonalat, amely a történelem viszontagságaiban is „Európát", az Európa-gondolat meg-megújuló integráló szerepét jelentette.

Sokan és sokat láttak ebből már évszázadokkal ezelőtt, hangsúlyozza DUROSELLE nemrég megjelent hatalmas munkájában *Európa népeinek történetéről*. A görög születésű és Rómába emigrált STRABÓN Kr. e. néhány évvel írta híres, *Geógraphika* című munkájában, hogy

> „Európa ... természeténél fogva a legalkalmasabb arra is, hogy kiemelkedő embereket és kormányzati rendszereket hozzon létre; a többi (népnek) is nagyon sokat adott saját kiválóságaiból..., különös gondot fordítanak az állami életre, a művészetekre és az élet más okos berendezésére".[55]

Az idősebb PLINIUS alig egy évszázaddal később is egyfajta európai geopolitikai szemlélet alapján mondja *Természettörténet* című művében, hogy

> „Európa... hozta létre azt a népet, amely legyőzte az összes többit, s messze ez a legszebb valamennyi ország között."[56]

PERSZE ITT VALÓJÁBAN A RÓMAI BIRODALOMRÓL VAN SZÓ, amely a nagy egységesítés mellett kemény elnyomó szerepet is vitt mind kül-, mind belpolitikájában. Valamiképp azonban mégis tovább plántálta az európaiságot. Képtelen lévén megsemmisíteni, szövetségre lépett a kereszténységgel, és ennek hullámán vitte Európa-szerte a római jog, az államszervezet, a vallás egységhordozó erejét. Majd ott van az időnként meghatározóvá vált „európai egységesség" erővonala NAGY KÁROLY birodalmában: az akkori közgondolkozás írott emlékeiben szinte állandósult az európaiság, pl. a Poitiers-i csatában a szaracénok ellen az „*europaeus*ok" — MARTELL KÁROLY európai katonái — harcoltak; vagy másutt: „Nagy Károly műve átfogja egész Európát".[57] Amikor SZENT ISTVÁN a pápától koronát kért és kapott, a magyarság európai integrálásával Európa-politikai rendjét és eszmerendszerét kívánták kifejezni és erősíteni. Az európaiság sok nagy csúcspontjáról szólhat még a történetírás — a reneszánsztól és humanizmustól az ipari és a polgári forradalmakon át a 20. századi európai integrációs erőfeszítésekig. Európa népeinek tör-

ténete — ha a valóságra mindenkor figyelemmel van, az európai egységesülés kötőanyagává válhat. A nemzeti mellett — így szól az új politikai credo — európai identitástudat szükséges a nagy európai álom megvalósításához, és itt az erőforrások a kultúrában rejlenek.

Íme hát a Közösség hivatalos kultúrpolitikája. Ez a mondat most már nemcsak a történeti európai identitástudat szerepére, hanem a közösségi kultúrpolitika egészére is vonatkozik — ezt olvasom ki a valóság folyamataiból, az új kihívások és az azokra készült és készülő válaszok dinamikájából.

IV.

A KÉP EGYFAJTA TELJESSÉGÉHEZ *kézenfekvő más konkrétumokról is szólni.* Például a konkrét számokról, projektekről, konkrét finanszírozási nagyságrendekről, arról, hogy a Közösség eddig hány milliárd ECU-t költött már közös programokra: pl. az ERASMUS-ban sok tízezer egyetemi hallgató oktatási mobilitására; az EUREKA-ra, a MEDIA-ra, amelyekben mi is részt veszünk; a LINGUA-ra; a művészeti-kulturális projektekre; az európai kulturális örökség műemlékvédelmi programjaira; az európai népek kultúrájának és művészetének terjesztésére; irodalmi és drámai munkák kölcsönös kiadására a KALEIDOSCOP-ban és az ARIANE-ben, az utóbbiakban Magyarország is részt vesz[58]; a „Reading for Pleasure" olvasást megszerettető programra[59]; a közel ezer európai jogi, közgazdasági, történelmi, politológiai és más közösségi tárgyú Jean Monnet-programra, amelyekben számos magyar egyetem is aktív szerepet visz[60]; hogy az 1989–1994 között megszerzett sok milliárd forintos támogatási programok rengeteget jelentettek a magyar felsőoktatás számára, egyebek között a TEMPUS-programban[61]. [Csak példaképp: több, mint 4000(!) magyar hallgató tanulhatott EU-országokban, 3500 oktató folytathatott oktatói-kutatói tevékenységet, és a viszontérdeklődés is jelentős volt]. 15 ezer nyelvtanár képzéséhez — nagyrészt az orosz nyelvet oktatók átképzéséhez — kaptunk jelentős közösségi támogatást. Mindez rendkívüli jelentőségű ifjúságunk jövője, országunk idegennyelvi kultúrája, egyáltalán az európai kulturáltság kölcsönös gazdagodásában.[62]

A dolog különösen érdekes, akár a magyar részesedés és részvétel jövőbeni konkrét elemeit és stratégiáját keresve, akár — és ez már káprázatos szemle is lehetne — a közösségi stratégia nagyságrendi és tematikus elemeit nézve a Bizottság *Kihívások és utak előre a XXI. századba* címet viselő Fehér Könyvében. Itt — bár a szűken vett kultúrára irányuló ráfordításokat okkal keveslik[63] — az „Információs társadalom", a „Beruházás az oktatásba és a tudásba", az ERASMUS-t követően a SOCRATES-programok, a „Telekommunikáció", a „Beruházás a K+F szférába", az „Audiovizuális fejlesztés" és más, a kultúrát is érintő projektek többszáz-milliárd(!) ECU-s jövővel szerepelnek.[64] Izgalmas volna megismerni, hogy milyen irányelvi szabályozás várható az Európa Parlament újabb (1994. évi) hatá-

rozatából, amely most már általános hatállyal sürgeti a média-piacon a pluralizmus védelmét a fenyegető koncentráció különböző formáival szemben.[65]

Innen továbblépni és akcióterveket leírni már kormányzati és intézményi, ill. autonóm egyéni cselekvés dolga. Én ezúttal az elvi lehetőségeket, a jövő járható útjait kerestem. A kihívások és a lehetőségek nagyok, a jövőnket éljük. Nemzeti önbecsülésünk, szellemi és anyagi gazdagodásunk javára fontos lesz, hogy a közösségi kultúrpolitika ismeretében a szellemi-kulturális értékeinket az eddigieknél is közelebb vigyük Európához és azon túl is, vagyis bölcs politikával minél többet merítsünk a Közösség országainak szellemi és anyagi erőforrásaiból.

IV.

A rengeteg jogi, elvi kultúrpolitikai és pragmatikus projekt után hadd térjek vissza valami igazán kulturálishoz, az európaiság szép szimbólumához.

Annak szimbólumához, amely mindeddig ellentmondások és válságok sorában alakult. Így a szépen leírható európai identitástörténet is — Rómától napjainkig. Európa legalább annyira szakadások eredménye, mint az egységesülési erőké,

> „a szakadás többszörösen is beírható az idő dimenziója mellett a tér dimenziójába, Észak és Dél, Kelet és Nyugat irányában egyaránt".[66]

Sok tényt sorolhatnánk fel a Római Birodalom és később az Egyház kettészakadásától a reformáción át a világháborúkig és a hidegháborúig. Az integrációs folyamatok mostani és jövőbeni folyamatai is tele vannak nehézségekkel, szakítópróbákkal. Bízzunk benne, hogy a törések és sebek, szakadások és válságok kihívására erős hegesztési-hegesedési erők lépnek fel, mint annyiszor a történelemben, és a nemzetek Európája mégis csak valóra válik.

EHHEZ IDÉZNÉM FEL SZIMBÓLUMKÉNT az ígért, igazán kulturális valamit, Európa nevének ismert mitológiai történetét. Zeusz beleszeretett a szépséges föníciai királylányba, akit Európának hívtak; érte bikává változott, hátára vette és így együtt vonultak át a kontinensen, amelyet azóta róluk Európának neveznek. Ezt a képet számos művészeti alkotás megörökítette. Közülük kettő jellegzetes módon jeleníti meg ezt az európai vonulást. Az egyik egy pompeji freskó, amelyen az erőtől duzzadó, könnyedén lépkedő bika hátán laza oldottságban ül a szép hajadon, Európa, magabiztosan néznek előre, ahol szépen öltözött hölgyek kara üdvözli őket — az egész egy látványos diadalmenet. A másik a delphoi Apolló-templom timpanonjából megmaradt szobor, amelyen Európa — mintha ellenséggel vagy közelítő viharral vívna — előre hajolva, erősen szorítja lábait a bikára, a bika is előre dőlt testtel, megfeszült lábakkal, félig leszegett fejjel küzdi magát előre. Látni, hogy nagy a tét, de megy, mennek — ahogy sorsuk parancsolja — így, együtt, Európába.

SOKAN ELMENTEK DELPHOIBA SORSUKAT-JÖVŐJÜKET KÉRDEZNI. Így tett THEMISZTOKLÉSZ athéni hadvezér is, megtudni, hogy Szalamisznál — ahogy aztán történt — győzelmével megtöri-e a perzsák „villámháborúnak" szánt hadjáratát.[67] Arról nincs hírünk, hogy valaki Európa és benne a kultúra jövőjét is kérdezte volna. Mindazonáltal a delphoi szobor közvetíti alkotója Európa-jóslatát. Két és fél évezred tanúsítja igazát. A pompeji freskó arra int, még sok tennivalónk van — a kultúrpolitikában is, nehogy szégyent valljunk a kultúra megfelelő szolgálatában.

MÁDL FERENC

Jegyzetek

1. A. Toynbee: *A Study of History.* London, 1948-54; a szemelvény magyar fordításban G. PICON: *Korunk szellemi körképe* című kötetben (Washington, 1966), 203. old.
2. Ralf Dahrendorf: *Reflections on the Revolution in Europe.* A könyv alcíme: *In a letter intended to have been sent to a Gentleman in Warsaw.* London, 1990, 2. old.
3. Lásd J. B. Duroselle: *Európa népeinek története.* Magyar kiadás (hely és dátum nélkül), Officina Nova, 322. és kk. old. (a francia kiadás éve: 1990).
4. J. B. Duroselle, i. m. 54-55.old.
5. *Resolution of 13 May 1974 on measures to protect the European cultural heritage* (OJ 1974, C62/5); más határozatok „A Kultúra Európai Városai" (OJ 1990, C324/350), ill. „A színházi és zenei élet európai támogatása" (OJ 1991, C305/518) tárgyában születtek.
6. Ilyen irányelv több is keletkezett, de volt irányelv pl. az építőművészeti képesítések stb. ügyében is (Loman-Mortelmans-Post-Watson: *Culture and Community Law,* Deventer-Boston 1992, 146-148.old.).
7. Lásd alább, a 27. sz. jegyzetnél.
8. Magyarországon az 1994. évi I. törvény hirdette ki (MK, 1994. évi 1.szám).
9. Bulmer v. Bollinger (1974) 4 Ch 401 at 411. Id. a 6.sz. jegyzetben hivatkozott munka, 19. old.; a zónákhoz u.o. XI. old.
10. Uo. 2-3., 12-13. old.
11. A. Malraux: *Ellen-emlékiratok — A pokol tornácának tükre I.,* Budapest 1993, 248. és 475. old.
12. Stauder v. City of Ulm, 29/1969 ECR 419; Európai Uniós Szerződés, I. Cím, F. cikkely.
13. Az Európai Bíróság a *Commission v. The Netherlands* ügyben 1991. július 25-i ítéletében így rendelkezett a holland médiatörvényre vonatkozóan.
14. Matteucci v. Communauté française of Belgium et al, 235/87, 1988, ECR 5589
15. A Bizottság RAI/UNITEL határozata, 78/516, OJ 1978, L 157/39.
16. Dona v. Mantero, 13/1976, ECR 1333.
17. I. Tinbergen: *International Economic Integration.* 2nd. ed., Amsterdam 1965, 76. old.
18. Commission v. Italy, 24/68, 1969, ECR 193; Eunomia di Porro v. Ministry of Education of the Italian Republic, 18/71, 1971, ECR 811; Commission v. Italy, 48/71, 1972, ECR 529.

19. Commission v. Greece, C-12/91, OJ 1991, C 38/9.
20. Ministère Public and Chambre Syndicale des Agents Artistiques et Impresarii de Belgique v. Willy van Wesermael et. al., 110 és 111/78, 1979, ECR 35.
21. Regina v. Henn and Darby, 34/79, 1980, ECR 3795.
22. Cinéthèque v. Fédération Nationale des Cinemas Français, 60 és 61/84, 1985, ECR 2605.
23. VBBB & VBVB v. Commission, 43 és 63/82, 1984, ECR 29.
24. Regulation of the Council of Ministers on the concentrations between undertakings (4064/89, OJ 1989, L 395/1), Art. 21 (3).
25. A gyakorlathoz l. a 6. sz. jegyzetben hiv. mű, 128. és kk. old.
26. L. a 17. jegyzetnél.
27. A három (1977, 1982, 1987) kommunikáció címe *Community action in the cultural sector*, ill. *Fresh boost for culture in the European Community* (Bull. EC, S.6/77; uo. S.6/82; uo. S.4/87).
28. Council Directive on a general system for the recognition of higher education diplomas, 89/48, OJ 1989, L 19/16; Sixth Council Directive on the harmonization of the laws of the Member States relating to turnover taxes — Common system of value added tax: uniform basis of assessment, OJ 1977, L 145/1.
29. Az 1960-as években kiadott négy irányelv ma már csak részben hatályos, mert 1974-ben az Európai Bíróság kimondta, hogy a Római Szerződés szóbanforgó alaprendelkezései, az 52. és 59. cikkely közvetlen hatállyal rendelkeznek.
30. Directive 85/384 of 10 June 1985, OJ 1985, L 223/15.
31. Council Directive of 3 October 1989 on television broadcasting, OJ 1989, L 298/23.
32. A szubvenciós politika gyakorlatához l. az 1993. évi *General Report of the Commission Culture* című részét (222-224.old) és a *Community subsidies* c. fejezetet a 6.sz. jegyzetben idézett munkában.
33. Council Decision 90/685, OJ 1990, L 380/37.
34. Lásd az Európai Szociális Alap támogatásairól szóló 2052/88.sz. Tanács-rendeletet, OJ 1988, L 185/9.
35. L. ezekhez a *General Report of the EC Commission* évi köteteinek részeit a megfelelő kérdésekben (pl. 1991, 122. old., 1993, 96., 102., 124., 130 és 216.old), *The Community Internal Market, 1993 Report of the European Commission*, 136.old., továbbá a 6.sz. jegyzetben hivatkozott munkát (168-176.old.).
36. 27th General Report of the European Commission, 223-224.old.
37. A közösség érdemi szerepe e területeken a hetvenes évek végén kezdődött, és fokozatosan erősödött különböző szintű határozatok, köztük az Európa Tanács (EK csúcstalálkozó) 1992. évi decemberi edinburghi Deklarációja, irányelvek és anyagi támogatási programok útján (l. részleteiben: Community of Learning — Intercultural Education. European Commission, ECSC-EC-EAEC, Bruxelles-Luxembourg, 1994, különösen a *Migrants — Action and Project* és *Gypsies and Travelers — Action and Project* című fejezeteket, 8. és kk. old.).
38. Az Európai Uniós Szerződés „G" és „A"/1 pontja kimondja, hogy „Az Európai Gazdasági Közösséget megalapító szerződés — a Római Szerződés — az európai közösség megalapítására irányuló módosulásokkal egészül ki, az „Európai Gazdasági Közösség" megnevezés „Európai

Közösség" megnevezésre változik. A továbbiakban ezért ez az írás is az „EK Szerződés" megjelölést követi.

39. Lásd pl. a Preambulum 4., 7., 11. bek., „A" cikkely, 3. bek.
40. A szubszidiaritás elvének eredetéhez és közösségi integrációs térhódításához l. M. Corun: *Compétences culturelles en Europe et principe de subsidiarité,* Bruxelles, 1993, az EU-ra vonatkozó fejezet 139. és kk. old.; D. Sidjanski: *L'Avenir fédéraliste de l'Europe,* Paris, 1992, 302. és kk. old. (Principe de subsidiarité); általános integrációs-jogi megfogalmazását az EK Szerződés 3b cikkelye tartalmazza: „The Community shall act within the limits of the powers conferred upon it by this Treaty and of the objectives assigned to it therein. In areas which do not fall within its exclusive competence, the Community shall take action, in accordance with the principle so subsidiarity, only if and in so far as the objectives of the proposed action cannot be sufficiently achieved by the Member States and can therefore, by reason of the scale or effects of the proposed action, be better achieved by the Community. Any action by the Community shall not go beyond what is necessary to achieve the objectives of this Treaty."
41. A „Framework Convetion for the Protection of National Minorities" fenti tárgyú rendelkezéseihez l. Preambulum, Section I-IV, ill. az „Explanatory Report" megfelelő részeit.
42. Preambulum, 4., 7. bek.; „A" cikkely 3. bek.; „B" cikkely 1. bek.; EK Szerződés, 2. cikkely, 3. cikkely „P" pont.
43. Lásd ehhez Dienes-Oehm Egon: A maastrichti Európai Uniós Szerződés Európajogi Tanulmányok 1. kötet, Budapest 1993, 104-105.old.; a 6.sz. jegyzetben i.m. 190-192.old.
44. EK Szerződés, 128. cikkely, 1-2.bek.
45. EK Szerződés 128. cikkely, 4.bek.
46. Pl. EK Szerződés 57., 66., 85-86., 92., 94., 100., 100A, 113. és 235. cikkelyek.
47. EK Szerződés, 126. cikkely 3.bek., 130r. cikkely, 4.bek., 130. cikkely.
48. Lásd alább a IV. részben.
49. Az ERTA ítéletben a Bíróság kimondta, hogy a Közösség nemzetközi szerződéskötési jogosultsága nemcsak az EK Szerződés ilyen tartalmú általános rendelkezéséből, hanem konkrét feladatokra vonatkozó rendelkezésekből „implied" is származhat (ERTA Case 22/70, Commission v. Council, 1971 ECR 263).
50. Európai Megállapodás (lásd fenn 8.sz. jegyzet), 74., 75., 79., 91. cikkek.
51. VII. cím: Kulturális együttműködés, 97. cikk.
52. Preambulum, 7. bek., Általános rendelkezések, 3.cikk, 2.bek.
53. EK Szerződés 8-8e. cikk., l. a magyar szakirodalomban Dienes-Oehm, i.m. 92-93. old.
54. EK Szerződés, 128. cikk, 1-22. bek.
55. L. Duroselle, 64-65. old.
56. Strabón: Geógraphika. Budapest 1977. Ford.: Földy József. II. 5.18., II. 5.26; Duroselle, i.m. 64-65.old.
57. Idézi Duroselle, 64-65.old.
58. Sok hasonló „európaiságú" más forráshoz is l. uo. 108-109.old.
59. Lásd L'Action de la Communauté Européenne en faveur de la Culture, Communication de la Commission, COM(94), 356 final; Dajka Balázs: Oktatási, tudományos és kulturális együttműködés az Európai Unióval,

Magyar Felsőoktatás, 1994. 2. szám, *Közeledés az Európai Unióhoz* című melléklet, V. old.

60. 27th (1993) *General Report*, EC, 233. old.
61. Lásd *Action Jean Monnet. Nouvelles Uniuversitaires Européennes*, 1994. Juillet, 16. old.
62. Lásd Mádl F.: *EU(EK) és más külső erőforrásokkal a magyar felsőoktatás fejlesztéséért. Magyar Tudomány*, 1994. 7. szám.
63. Pl. a fenti 59. sz. jegyzetben hivatkozott bizottsági kommunikációban.
64. *The Challenges and ways forward into the 21st Century — Growth, competitiveness, employment, White Paper of the EC Commission. Bulletin of the EC.* Supplement 6/1993.
65. *Resolution on the Commission Green Paper on Pluralism and Media Concentration* no. A3-0434/93. of 20. January 1994. of the European Parliament.
66. Pl. Török József a szóban forgó európai történelmi szakadásokról *Szakadások az európai kultúrában* alcím alatt (*Vigilia*, 1994. 7. sz., 514 és kk. old.).
67. H.W. Parke-D.E.W. Wornell: *Delphoi jóslatok*. Budapest, 1992, 13. old.

NÉMETH JÓZSEF: UTOLSÓ KÉP

*ISTENI KÉRŐDZÉS**

Az európai integráció egy euroszkeptikus föderalista szemével

> „Amikor Zeusz, a legfőbb isten beleszeretett az ifjú Európába, bikává változott és elragadta őt. A történet meglehetősen közismert. Ami utána történt, az már kevésbé. Európa egy borjúnak adott életet, amely később az Európai Közösség szent tehene lett. A Közös Piac fogantatásának ismeretében nem csodálkozhatunk, hogy az EK mindig is nagy érdeklődést tanúsított a mezőgazdaság, és azon belül is a szarvasmarhatenyésztés és a tejipar iránt."

NÉHÁNY ÉVVEL EZELŐTT a fenti meglehetősen provokatív bekezdéssel indítottam egy cikkemet (*A parasztok szent tehene állja útját Európának* címmel, *The Wall Street Journal-Europe*, 1989. február 21.). A cikk az Európai Közösség Közös Agrárpolitikájával (CAP) foglalkozik. Az 1962-ben létrehozott CAP a parasztság anyagi jólétét hivatott megalapozni, az EK éves költségvetésének csaknem kétharmadát erre a célra szánták. Működését két alapelv, az úgynevezett „beavatkozás" és a „kárpótlás" határozza meg. A beavatkozás alatt azt a mechanizmust értjük, amivel az EK felvásárolja a mezőgazdasági termékeket és kivonja őket a piacról, ha a túltermelés következtében a piaci árak a meghatározott minimum alá süllyednek (beavatkozási ár). A kárpótlás nem más, mint olyan EK-termékek exporttámogatása, amelyek eladását a világpiacon segíteni kell. A CAP-nek köszönhetően az EK parasztjai felszínen tudnak maradni, de a beavatkozás és kárpótlás politikája nélkül már régen tönkrementek volna. Sajnos azonban nem csak a szegény és becsületes parasztság boldogulását segíti a CAP. Tisztességtelen spekulánsok és bűnözők is hasznot húznak belőle: költségvetésének évente mintegy 5%-a jut a bűnözők kezébe.

A Maastrichti Egyesült Európa Szerződés hatályba lépéséig, vagyis 1993. november 1-ig, az egyetlen igazi és látványos sikert az Európai Közösség a mezőgazdaság területén aratta. Maastricht óta azonban új jelmondat járja:

> „Európa ezentúl nem kizárólag a parasztság mindennapjaiba, de valamennyiünkébe bele kíván avatkozni."

Ezek szerint mi, európai állampolgárok mind az isteni kérődző gyomrában fogunk kikötni? Nem egy vérszomjas fenevadéban, ha-

* A *Salisbury Review* 1994. szeptemberi számában megjelent rövidített változat fordítása. A teljes szöveget minden érdeklődőnek rendelkezésére bocsátja a szerző. A cím szerkesztőségünkben megkapható.

nem egy telhetetlen vegetáriánusában, aki az egyre többet tejelő adófizetők pénzén hízik.

SZEMANTIKAI ZŰRZAVAR

ZEUSZ ÉS AZ IFJÚ EURÓPA TÖRTÉNETE MÍTOSZ CSUPÁN. WEBSTER szerint a mítosz nem más, mint „egy olyan történet, mely bizonyos gyakorlatot, elképzelést vagy intézményt magyaráz meg". Ugyanakkor a szó utalhat „olyasvalamire is, ami csak a képzelet szüleménye, és melynek létezése nem igazolható." Létezik egyáltalán az Európai Unió, vagy annak embriója? Létezhet egyáltalán? Működhet egyáltalán? Csakugyan nemzetek feletti lenne? Vagy arról van szó, hogy egy (vagy két) tagállam nemzeti érdekeit védi, és a szövetség álarca mögé rejtőzve, az összes tagállam érdekeiről prédikál?

A nemzetek felett álló Európai Unió egyre növekvő hatalmával az a baj, hogy nem lehet tudni, mire számítson az ember. A Brüsszelben székelő, úgynevezett európai közigazgatási szervezet tizenháromezer polgári tisztviselője által kiagyalt „Európa-koncepció" ellenzői sem tudják, mi, vagy ki ellen harcoljanak voltaképpen.

A Maastrichti Szerződés hatályba lépése óta kétségkívül egyre nagyobb a zűrzavar, melynek egyik megnyilvánulása az Euro-terminológia körül dúló jelenlegi kavarodás. Nem sokkal a Maastrichti Szerződés aláírása után, a Brüsszelben megjelenő pénzügyi-gazdasági hetilap, a *Trend* híranyag-szerkesztője emlékeztetőt küldött a lap valamennyi munkatársának, hogy mostantól fogva az Európai Közösség, így az EK rövidítést nem használják. Helyette a jövőben az Európai Unió szerepel majd. Az újságok többsége követte a példát. Szinte egyik napról a másikra az EK-t mindenütt az EU váltotta fel. Ami persze helytelen. Az Európai Unió ugyanis egyelőre nem létezik. Még csak most formálódik. Ezenkívül nem az Európai Közösség átalakított mása. Hanem egy attól alapvetően különböző valami.

Létezik ez az alakuló Európai Unió és az Európai Közösség is, sőt tulajdonképpen három Európai Közösségről is beszélhetünk: az EGK-ról, az Európai Szén- és Acélközösségről, valamint az Európai Atomenergia Bizottságról, mely elnevezések természetesen nem ugyanazt a szervezetet jelentik. Ez így nagyon zavaros helyzetet teremt, aminek persze megvan a maga célja. Ha az emberek összezavarodnak, akkor könnyen manipulálhatók.

Az *Európai Unió* kifejezés egy olyan új szervezetet takar, amely a három Európai Közösségen és a szervezet (jelenleg) tizenkét tagállamának meghatározott kormányközi tevékenységén alapul, különös tekintettel a külügy, a biztonság, az igazságügy és a belügy területeire. Az *Európai Közösség* kifejezés az Európai Közösségek (melyek történetesen ugyanazok, mint az Európai Unió tagjai) intézményeinek és tagállamainak tevékenységét fedi azokon a területeken belül, amelyeknek közvetlenebb gazdasági befolyása van, és amelyek már 1993 előtt is az EK hatáskörébe tartoztak, mint például az Egységes Piac megteremtése a normák kölcsönös elismerésével, a válla-

lati törvények egyeztetésével, valamint a pénzügyi szolgáltatások szabályozása és a munkatörvény révén. Az EU nem jogi személy. Nem tud nemzetközi szerződéseket ratifikálni, és nincsen végrehajtói hatalma. Ezzel szemben az EK jogi személynek számít a nemzetközi jogban. A Brüsszelből származó valamennyi irányelv és szabályozó az EK törvényhozási égisze alatt jelenik meg. (Az „Irányelvek" EK törvények, általános hatállyal, míg a „Szabályozók" csak egyedi esetekben alkalmazhatók.) Az Európai Közösség Bírósága hivatott ezek jogi elbírálására.

A szemantikai euro-zavar gyökerei egészen a hatvanas évek közepéig vezethetők vissza. Az ötvenes években a nyugat-európai országok három különböző európai egyezményt írtak alá, ezzel megteremtve három különböző intézményt: az Európai Gazdasági Közösséget (EGK), az Európai Szén- és Acélközösséget és az Európai Atomenergia-közösséget (Euratom). Mivel a hat alapító ország mindhárom esetben azonos volt, és a három szervezet egyikéhez sem csatlakozott más tagország, a három szervezet vezetése 1967-ben egyesült. Ez vezetett 1993-ban az az Európai Közösség Bizottsága és az Európai Közösség Miniszteri Tanácsa megalakulásához, de az előbbi neve a Maastrichti Szerződés megkötése után sem változott, tehát maradt hivatalosan az Európai Közösség Bizottsága. A nem hivatalos okmányokon viszont egyszerűen csak Európai Bizottságként szerepel, egyébként általában a média is ezen a néven emlegeti. Kormányzó testületeik 1967-es egyesülése révén az Euratom, az Európai Szén- és Acélközösség, sőt még az EGK kifejezések is eltűntek, és maradt az EK, amely az Európai Közösségek (többes számban) rövidítése. Hamarosan azonban mindenki az Európai Közösség (egyes számú) kifejezést kezdte használni.

1985-ben aláírták az Egységes Európai Okmányt, amelyben a közösség tagállamai felújították az eredeti, ötvenes évekből származó egyezményeket. Addigra viszont már elterjedt az Európa szó használata, amikor az EK tagországairól volt szó.

AMIKOR A LEGJELENTŐSEBB TAGORSZÁG, Nagy-Britannia — amely ugyanakkor egy másik fontos nyugat-európai gazdasági szervezetnek, az Európai Szabadkereskedelmi Társulásnak (EFTA) is tagja volt — 1973-ban kilépett, hogy az EK-hoz csatlakozzon, az EFTA jelentősége erőteljesen csökkent, és így az EK maradt az egyetlen lényeges intézmény, amely az európai kontinens szabad országai között kereskedelmi együttműködést biztosított. Ennek következményeként az *Európa* kifejezés olyannyira egy intézmény szinonimájává vált, hogy manapság, ha az EK/EU tizenkét tagállama Európáról beszél, nem világos, hogy ezen egész Európát értik, vagy csak a tizenkét országot. Általában ez utóbbiról van szó. A szóhasználat így azonban hibás, hiszen Európa többet jelent, mint a kontinens nyugati és déli szélein lévő tizenkét ország.

Nemcsak hibás, de veszélyes is. „Amikor a szavak elvesztik a jelentésüket, az emberek elvesztik a szabadságukat", mondta KONFUCIUSZ, kínai filozófus az i. e. V. században. Félelmét azóta is sokan

osztják. „Ha nyelvhasználatunk hibás nézeteken alapul, akkor állandóan gerjesztjük és fenntartjuk a hibákat" — írta az angol-osztrák Nobel-díjas közgazdász, FRIEDRICH HAYEK.

A terminológiában meglévő rettenetes zűrzavar miatt ma szinte lehetetlen az európai integrációról, annak mibenlétéről vagy jövőjéről reálisan tárgyalni. Az ember egyszerre lehet eurofil és euroszkeptikus. Minden csak attól függ, hogyan értelmezzük az *euro*-t. Rendszerint a nemzetek felett álló jóléti államok koncepcióját fejezi ki az Európai Unió tagjai között, ahogy azt az Európai Közösségek Bizottsága kigondolta. Az *Európa* szót kisajátították — mint kizárólagos tulajdonukat — azok, akik az erősen centralizált Európa koncepcióját védik, a Brüsszelben székelő hivatali apparátus elképzelései szerint. A koncepció ellenzőit „euroszkeptikusoknak", sőt néha még „eurogyűlölőknek" is hívják.

A tény, hogy az *Európa* kifejezést egy kis csoport bitorolja, egész koncepciójukat az Európai integrációról Zeusszá, szent tehénné változtatja, amit senki sem kritizálhat, hacsak nem akarja, hogy antiföderalistának és veszélyes, nacionalista idegengyűlölőnek tartsák.

Az igazi veszélyt ebben a leszűkített Európa-jelentésben az hordozza, hogy amennyiben a brüsszeli hivatalnokok elmélete működésképtelennek bizonyul, a világ szemében hitelét veszti az európai föderalizmus, a politikai együttműködés és a gazdasági integráció egész elmélete. Amikor a brüsszeli hivatalnokok kisajátítják maguknak a jogot, hogy Európa nevében beszéljenek, arra kényszerítik a közvéleményt, hogy vagy fogadja el ezt az általuk kínált képet Európáról, mint a nemzetek fölött álló szociáldemokrata jóléti államról, vagy adják fel Európát, mint olyat.

Következésképpen az Európa-elmélet ellenzői az *eurobarát* pozíciót vallják, és meg akarják menteni Európát az *eurofilek*től.

A HARMADIK KÍSÉRLET

AZ „EURÓPA" SZÓ TÖBB DOLGOT JELENTHET: Európa az eurázsiai földrész nyugati fészigete; az Ural hegységtől és a Boszporusztól nyugatra, a Gibraltár-szorostól, a Földközi-tengertől, a Fekete-tengertől és a Kaukázustól északra fekvő kontinens. Az a tizenkét ország, amely az Európai Közösségeket, illetve az Európai Uniót alkotja, mindössze a kontinens legnyugatibb és legdélibb csücskeit foglalja magában. Sem Észak-, sem Kelet-, sem Közép-Európa nem tartozik hozzá. Az a terület, amelyen a tizenkét EK/EU tagállam fekszik, még egy negyedét sem teszi ki Európa 10 millió négyzetkilométerének. A kontinens 680 millió lakosának több, mint a fele nincs képviselve az Európai Parlamentben.

Európa ugyanakkor kulturális koncepció is. Összetett volta miatt nehéz megmagyarázni. Az európai kontines minden állampolgára, nemzetiségétől függetlenül rendelkezik egyfajta képességgel, mellyel önnön nemzetiségének határait ki tudja terjeszteni és ezen határok fölé tud emelkedni, ha az európai kontinensen belüli vagy

akár azon kívüli országról van szó. Sok tudós leírta már ezt. Hagyományosan *kereszténység* néven emlegették ezt a fajta tág kulturális közösségi szellemet, mely általánosan uralta azoknak a kultúráknak a civilizációját, ahol a keresztény vallás gyökeret vert.

A *kereszténység* kulturális terminológiáját a 18. században fokozatosan kezdte felváltani Európa földrajzi terminológiája, amely ugyanazon kulturális közösségre vonatkozik. 1799-ben NOVALIS, a német romantikus költő írt egy esszét, *Die Christenheit oder Europa* ('Kereszténység vagy Európa') címmel. Ebben az európai kontinens történetét egy három szakaszos folyamatban ismerteti, ahol először volt az egység, aztán a bomlás, majd egy újabb egység jött létre. Mivel az első egység a kereszténység korára tehető, Novalis szerint az új egységnek is a kereszténység alatt kell megvalósulnia. Valójában azonban az európai egység törekvése politikai törekvésként jelentkezett. És Európa, mint ilyen, a korzikai BONAPARTE NAPÓLEON francia diktátor, majd az ausztriai ADOLF HITLER német diktátor csatakiáltásává vált, amikor nemzeti szintű hatalmukat megpróbálták az új politikai rendnek megfelelően az egész kontinensre kiterjeszteni.

NAPÓLEON ÉS HITLER SZÖRNYŰ VÉRES KÍSÉRLETET TETTEK Európa egyesítésére, mely mindkét esetben pusztulást hozott a kontinensre és katonai összeomlással végződött. Ha viszont ezek a diktátorok megnyerték volna a háborújukat, akkor Európa egyesítése már 1815-ben megvalósult volna francia, vagy 1945-ben német irányítással. Anglia mindkét egyesítési kísérlet ellen harcolt, az első alkalommal Poroszországgal (Németország), a második esetben Franciaországgal szövetségben. Az angolok ma is meglehetősen kritikus szemmel nézik az európai politikai egyesítésre tett törekvéseket. Ezúttal azonban a folyamat békés, *vegetáriánus* vállalkozás, és Anglia gyakorlatilag egyedül száll szembe egy német–francia összefogással.

Az európai politikai egység létrehozását sürgető kísérletek szinte törvényszerűen az európai kontinensre korlátozódtak. Európa kulturális értelemben lehet kisebb vagy nagyobb is, mint a földrajzi értelemben vett Európa. Egyfelől magában foglalhat olyan országokat is, mint például az Egyesült Államok, Kanada vagy Új Zéland, amelyek kívül esnek az európai kontinens határain, de európaiak alapították őket. Másfelől kizárhat olyan országokat, amelyek a kontinensen találhatók ugyan, de lakóik történelmileg soha sem tartoztak a katolikus vagy protestáns egyházhoz, mint például Oroszország. Ez vezetett egy új kulturális-politikai kifejezés: a *Nyugat* kialakulásához.

Amikor *Nyugat*ról beszélnek, általában egy szélesebb értelemben vett közösséget értenek ezen, amely eredetét tekintve katolikus vagy protestáns, és beleveszik az európai kontinens határain kívül eső területeket is, amelyeket európai telepesek alapítottak. Amikor pedig *Európá*ról beszélnek, a nemzeteknek ugyanezt a csoportját értik rajta, de a kontinensre szűkítve. Ez utóbbi kulturális Európa kisebb, mint Európa földrajzi egysége, hiszen általában kizárja Oroszországot. Ez persze változhat, amennyiben Oroszország ismét közeledik majd a Nyugathoz, ahogy ezt 1702 és 1917 között is

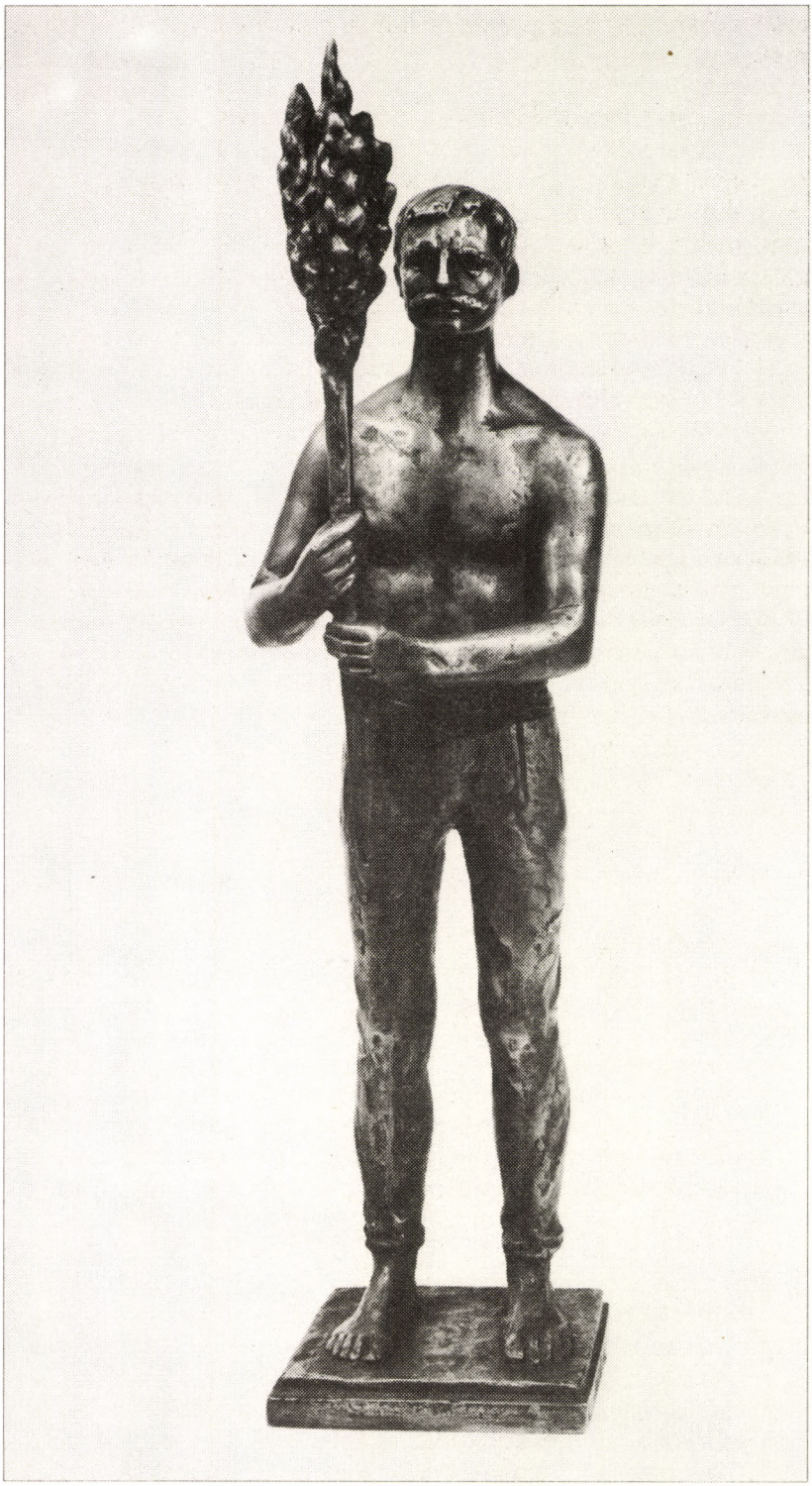

PATÓ RÓZA: CÍM NÉLKÜL

tette, abban a korban, amikor Szentpétervár volt Oroszország fővárosa.

A RÓMA FELÉ VEZETŐ ÚTON

Az angol történetíró, HUGH SETON-WATSON írta egyszer egy esszéjében, ahol Európa misztikumával foglalkozott, hogy bebizonyosodott, miszerint az európai kulturális közösség létezhet az európai gazdasági és politikai egység mozgalma nélkül. Több, mint kétszáz évig létezett is. Hogy ennek az ellenkezője megvalósulhat-e, vagyis gazdasági és politikai egységért küzdő mozgalom működhet-e európai kulturális közösség nélkül, az már kérdéses. „Működhet — állítja Seton-Watson — de valószínűleg nem túl sokáig és nagy árat kell fizetni érte." (*What is Europe, Where is Europe?; Encounter*, 1985. július–augusztus.)

EZZEL ELJUTOTTUNK A MULTIKULTURÁLIS TÁRSADALOM KÉRDÉSÉHEZ, amelyben a közös kultúra érzete hiányzik. Ha Seton-Watsonnak igaza van, akkor az ilyenfajta társadalmak létrejöttének tendenciája, ahogy az több európai országban látható, magában hordozza nemcsak egy nagyobb Európai Egység megvalósításának lehetetlenségét, de az európai nemzeti államok fokozatos politikai felaprózódásának és gazdasági összeomlásának kialakulását is. Seton-Watson szerint igény van a

> „pozitív közös ügyre... Ezt értették meg az EK megalapítói is, nagyon is szem előtt tartva és hangsúlyozva európai kulturális örökségünket. Amikor azonban egy misztikum hivatalnokok kezébe kerül, máris kész a baj."

Az eredeti misztikumhoz név is tartozik: az immár harminc éve álló, EK/EU Miniszterek Tanácsának székháza Brüsszelben a *Charlemagne Épület* nevet viseli.

CHARLEMAGNE-t (NAGY KÁROLY), a germán eredetű frankok királyát Kr. u. 800-ban koronázták Nyugat császárává. Franciaország és Németország első közös uralkodója volt. Fia, JÁMBOR LAJOS az utolsó. Unokái pedig, MERÉSZ KÁROLY a későbbi Franciaország (Nyugati Frank Királyság), és NÉMET LAJOS a későbbi Németország (Keleti Frank Királyság) első királyai lettek, amikor 843-ban Verdunnél kettéosztották a Karoling Birodalmat.

Megdöbbentő, hogy a jelenlegi Európa-koncepciók mennyire emlékeztetnek a távoli múlt elképzeléseire. Charlemagne-t, Carolus Magnust, azaz Nagy Károlyt tekintik az európai politikai egység atyjának, mind Franciaországban, mind Németországban. Vagyis abban a két országban, melyeknek szövetsége a második világháború után az európai egységre irányuló törekvések politikai gerincét adta. Az eredetileg hat tagországból (Franciaország, Németország, Olaszország és a három Benelux-állam) álló EK, területét tekintve szinte pontos mása volt a Karoling Birodalomnak, csak Svájc hiányzott belőle. Sem Franciaország, sem Németország nem vallhatja tel-

jesen magáénak Nagy Károlyt, ugyanis a nagy frank vezér Herstal urainak leszármazottja, és a Maas folyó nyugati partján született, a jelenlegi Belgiumban. Szülőhelyének német dialektusát beszélte, amiből a későbbi holland nyelv kialakult, és amit ma Flandriában és Hollandiában beszélnek. A Maas folyó (franciául Meuse) a jelenlegi Belga és Holland Királyság határának egy részét képezi. Éppen ennek a határnak a közelében, Herstaltól 20 km-re fekszik Maastricht. 1992. február 7-én itt írták alá az Európai Unió szerződését.

MAASTRICHT VÁROSNAK SZIMBOLIKUS ÉRTÉKE VAN. Rómaiak alapították 2000 évvel ezelőtt, azon a helyen, ahol egy fontos római út keresztezte a Mosa folyót. *Mosa* a Maas latin neve, és a várost is így hívták: *Mosae Trajectum*, vagy „a Maas-i átkelőhely". A római út Colonia Agrippinából, a jelenlegi német városból, Kölnből (Cologne) Camaracumig vezetett, amely nem más, mint a jelenleg Franciaországban található Cambrai, a Brüsszel-Párizs közötti úton. Még ma is énekelgetik a réges-régi gyerekdalt ezen a vidéken (hollandul: *Tussen Keulen en Parijs ligt de weg naar Rome*, magyarul: 'Köln és Párizs között fut a Rómába vivő út'). És lám, 800 decemberében Maas népének hősét Rómában koronázták császárrá. Nagy Károly minden bizonnyal sokszor átkelt a Maas folyó régi, római, Maastrichtba vezető útján. Európai Birodalmának fővárosát Aachenben alapította, Maastrichttól 30 km-re keletre, azon a helyen, ahol ma Belgium, Hollandia és Németország határos egymással. Belgium, Hollandia és Luxemburg kövezte ki a Római Szerződéshez az utat, amikor létrehozták az első olyan európai szervezetet, a Benelux államokat, mely több ország számára egyetlen egységes piac megteremtését tűzte ki célul. Az 1940-es évek háborús tapasztalatai hozták össze a száműzött holland, belga és luxemburgi kormányt. 1944 szeptemberében a három ország kormánya aláírta a Londoni Szerződést, mely országaik között gazdasági szövetséget hozott létre. A Benelux államok szerénynek mondható intézmény. Alapító okmányában szó sincs arról, hogy a nemzeti szuverenitás valaha is nemzetfelettivé akarna válni, és mégis meglehetősen jól működött, fokozatosan felszámolva az országok közötti mindenféle határellenőrzést.

Ezen tapasztalatokon felbátorodva az ötvenes évek elején a három Benelux állam Franciaországgal, az akkori Nyugat-Németországgal és Olaszországgal együtt elhatározták, hogy a gazdasági együttműködés segítésére több szervezetet hoznak létre. 1952-ben az első ilyen szervezet, az Európai Szén- és Acélközösség a luxemburgi ROBERT SCHUMANN kezdeményezésére jött létre, aki 1947-ben francia miniszterelnök lett. Schumann jól emlékezett az egyetlen évszázadon belül pusztító három német–francia háborúra, és úgy vélte, a két ellenséges ország közötti viszálykodást úgy közömbösítheti, ha gazdaságaikat összefonja, kezdve mindjárt a nehéziparon belül a szén- és acéliparral. Kollégája, KONRAD ADENAUER, az örök demokrata egyetértett vele. Adenauer volt egyébként Köln polgármestere Hitler hatalomrajutása előtt (a nácik be is börtönözték).

1955-ben a Messinai Konferencia két másik páneurópai gazdasági szervezet alapjait is lefektette Nagy Károly országai között: az egyik volt az Euratom, mely az atomenergia békés felhasználásának fejlesztését tűzte ki céljául, a másik az Európai Gazdasági Közösség, mely a tagállamok Közös Piacát akarta létrehozni 1970-re, az áru és szolgáltatás szabad áramlása érdekében. A Benelux államoktól eltérően, az önálló nemzeti kormányokat alapvetően egy nemzetek felett álló szintre kívánták hozni. A folyamat végül a Római Szerződés aláírásával zárult, 1957. március 25-én. Ezzel megszületett az EGK.

A KÖZÉPSŐ BIRODALOM

A 843-ban megkötött Verduni Szerződés Nagy Károly birodalmát nem csak két részre osztotta. A Nyugati Frank királyságot Jámbor Károly, Franciaország első királya kapta. A keleti Frank Királyság öccsének, Német Lajosnak jutott, így ő lett az első német király. Volt azonban egy harmadik fivér is, LOTHAR, aki a császári koronát és a Franciaország és Németország közötti fekvő területeket örökölte, vagyis a Középső Frank Királyságot. A Középső Királyság uralkodójáról kapta nevét: *Lotharii Regnum* vagy *Lotaringia.*

LOTHAR BIRODALMÁHOZ TARTOZOTT minden, ma Franciaország és Németország között fekvő ország (a három Benelux állam és Svájc), valamint a jelenlegi Franciaország keleti vidéke (Lorraine, Elzász, Burgundia és Provence) csakúgy, mint a mai Németország nyugati része (Frisia, mely az Északi-tenger partján helyezkedik el, a Rajna egész nyugati partvidéke és a Kölntől keletre fekvő területek), Olaszország északi területeivel együtt.

Amikor Lothar fia utód nélkül halt meg, 875-ben a középső területeket Jámbor Károly és Német Lajos felosztották egymás között. Mivel azonban ezek a területek országaik legszélén helyezkedtek el, a francia és német uralkodók több nemzedékének minden próbálkozása hiábavalónak bizonyult: egyik ország sem tudta ott igazán megszilárdítani a hatalmát. Ennek következményeképpen Nagy Károly egykori birodalmának középső része a középkorban és némelyik vidék a 18. század után is, egészen napjainkig többé-kevésbé önálló paraszt-köztársaságokból állt (mint Svájc például), vagy független megyékből, melyeket szabad polgárok vezettek (mint Hollandiában és a Rajna mentén), vagy városi köztársaságokból (mint Észak-Olaszországban).

A szinte független önkormányzattal rendelkező területeken virágzott az élet, a kapzsi hercegek és adószedők, valamint az akadékoskodó hivatalnokok csak ritkán tudtak érvényesülni. A kapitalizmus innét indult, Európa gazdasági gerince ezen az Amszterdam–Siena tengelyen alakult ki. Nagyjából ez a helyzet ma is, az évszázados függetlenségben nevelkedett öntudatos lakosság megszokta, hogy a kormány nem nagyon avatkozik bele semmibe.

A történelem során az egyes középső területeken (különös tekintettel Hollandiára és Burgundiára az Egyesült Holland Köztár-

saság és Svájc létrejötte idején) ezek az apró, független államok fokozatosan köztársaságokba tömörültek, de a különböző részek és a lakosság sokat megőrzött korábbi autonómiájából. A szélesebb szövetség ténye nagyobb védelmet jelentett a külföldi ellenséggel szemben, de biztosította ugyanakkor, hogy az önálló köztársaságok, megyék vagy városok szintjén a vezetők ne élhessenek vissza hatalmukkal, és a városi lakosság szabadságjogai minden államban hasonló módon sérthetetlenek maradjanak.

EZEKEN A TERÜLETEKEN rafinált politikai elméletek biztosították, hogy a herceg vagy a kormány ne élvezhessen teljhatalmat és a törvénynek elszámolni legyen köteles. Svájcban a 12. század óta, Hollandiában a 16. és a 18. század között már létezett a köztársasági államforma. A burgund Hollandiában herceg uralkodott ugyan, de valahányszor adóemelést tervezett, a föderáció tizenhét megyéjének jóváhagyását kellett kérnie (sőt a módosabb megyék esetében, mint Flandria vagy Brabant, még a nagyobb városok engedélyére is szükség volt). Svájc, csakúgy mint a burgund Hollandia, többnyelvű szövetség volt. Még a szövetség tagállamai közül is sokban több nyelven beszéltek. Mivel sem a szövetségi, sem a helyi kormányok nem rendelkeztek elég hatalommal ahhoz, hogy kulturális vagy nyelvi egyesítésre törekedjenek, így ez soha nem is merült fel problémaként. Belgiumban (a korábbi burgund Hollandia déli része) is csak a 19. században kezdődött a nyelvi konfliktus, amikor a régi megyerendszert eltörölték, és az ország központosított államma alakult, egyesítési törekvésekkel.

Az egykori Középső Karoling terület nemcsak a kapitalizmus, hanem a korlátozott hatalmú kormány megszületésének is tanúja volt. Kifejlődött egy nem központosított politikai kultúra, mely ugyanazon elveken alapult, mint az antiabszolutista angol politikai hagyományok. Ellentétben azonban az angol jogrendszerrel, ezek a politikai rendszerek a polgárjog hagyományaiban gyökereztek és elfogadták az írott jogi és alkotmányi rendet. Tehát a föderalizmus is megszületett, amely csaknem az alkotmányosan garantált, mind helyi, mind magasabb szövetségi szinten korlátozott hatalmi kormány szinonimájának tekinthető. Ebben az értelemben a föderalizmus alulról indult, és nem felülről kényszerítették. Ez a valós jelentése a szubszidiaritás elvének is: a hatalmat egészen a legalacsonyabb szintig delegálják, ami garantálja a megfelelő állampolgári rendet. A legalacsonyabb szint gyakran az egyén, az állampolgár maga.

Angliába több kapitalista elképzelés Hollandia közvetítésével érkezett. A középkorban Anglia és Flandria között kiterjedt kapcsolatok voltak, amelyek később Anglia és Hollandia között is kialakultak. BERNARD MANDEVILLE, a *The Fable of the Bees* ('Mese a méhekről') szerzője holland volt, de Angliában telepedett le. Az Egyesült Holland Köztársaság megalapította Új Hollandiát a Hudson folyó partján, így a szövetségi elképzelések Új Hollandia közvetítésével hamarosan Amerikában is teret hódítottak. Később az amerikai Alkotmányba is bekerültek, ami voltaképpen a korlátozott hatalmú

kormány két különböző hagyományának keveréke: az angol közjogi hagyományból és az egykori Karoling Középső Királyság szövetségi hagyományaiból alakult ki.

A modern idők önkényuralmainak sikerült fokozatosan az egykori Középső Frank Birodalom nagy területeit ellenőrzésük alá vonni. Felülről irányított központosított államhatalmak alakultak mindenütt. Franciaország és Poroszország királyainak sikerült leigázniuk a Rajna feléjük eső részét. A Francia Forradalom elsöpörte az összes létező önkormányzatot, és Napóleon bukása után csak Svájc tért vissza a régi alkotmányos rendhez. Másutt a központosított állam kialakulásának vagyunk tanúi, ami egyre terjeszkedik és hatalmát a jóléti állam megteremtésével igazolja, mely úgymond „gondját viseli" állampolgárainak a bölcsőtől a sírig. Sok vidéken azonban, így például Flandriában és Lombardiában még él az ősi, szabad önkormányzat emléke és a föderalista megmozdulásoknak komoly hagyományai vannak. Nem véletlen, hogy a helyi autonómia igénye együtt jár egy liberálisabb gazdaság igényével és azzal a követeléssel, hogy az embereknek joguk van dönteni a maguk sorsa felől.

Az sem véletlen, hogy az EGK Alapító Atyái az egykori Középső Frank Királyságból kerültek ki, mint például Schumann és Adenauer. Schumann luxemburgi születésű volt, aki fiatalemberként a szomszédos Lorraine/Lotaringia vidékén telepedett le. Adenauer rajna-vidékinek vallotta magát, olyannyira, hogy egy időben még azzal a szeparatista gondolattal is eljátszott, hogy megalapít egy autonóm Rajnai Köztársaságot, amely független Németországtól. Az EEK nem úgy fogant, mint Franciaország közös kezdeményezése a Nyugati Frank királyságból kinőtt centralista államokkal és Németországgal, annak Keleti Frank megfelelőjével, mintegy egységet formálva Európa lakosságának leigázására, miután külön-külön megpróbáltak létrehozni egy egységes Európát, mindkettő a maga elképzelése szerint. Középső Frank vállalkozás volt, mely megkísérelte mind a francia, mind a német ambíciókat féken tartani, csakúgy, mint minden abszolutista irányba történő megmozdulást.

MIUTÁN GYÖKEREIK MÉLYEN a kapitalista Középső Frank polgári közösségbe nyúlnak vissza, az Alapító Atyák ösztönösen tudták, hogy a gazdaság felszabadításával semlegesítik a veszélyes állami ambíciókat, és hogy miképpen garantálják a szabadságot, a békét és prosperitást.

A BELSŐ ELLENSÉG

A Római Szerződés EK-ja a gazdaság felszabadításának eszköze akart lenni. Az volt a cél, hogy a nemzeti szuverenitás helyébe egy nemzetek felett álló szintet helyezzenek, megakadályozva ezzel a nemzeti szintek lehetséges intervencióját. A végeredmény kisebb kormányszintű beavatkozási lehetőség lett volna. De az ellenkezője történt.
Az EGK Alapító Atyáinak jók voltak a megérzéseik, de egy tényezőt figyelmen kívül hagytak, és ez a második világháború után nyert

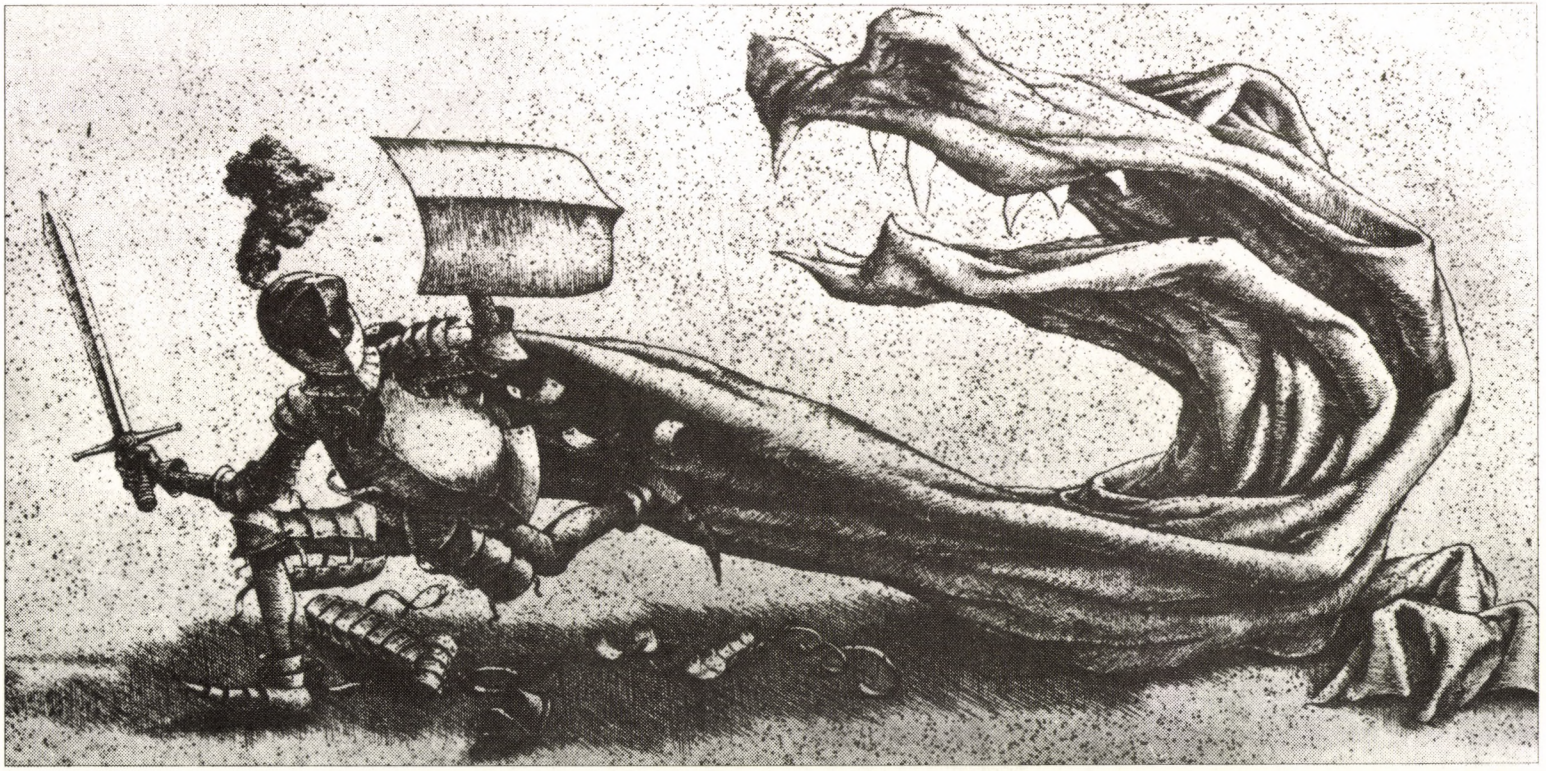

RÉKASSY ESZTER: SÁRKÁNYÖLŐ SZT. GYÖRGY

teret. Azok az abszolutista monarchiák, amelyek fokozatosan kiterjesztették uralmukat a csaknem valamennyi, korábban önkormányzattal rendelkező, eredetileg a Középső Frank Birodalomhoz tartozó területre, a 19. században nacionalista nemzeti államokká alakultak, melyeket az 1950-es években Nyugat-Európa-szerte felváltottak a szociáldemokrata jóléti államok. Európa állampolgárai, akik eredetileg „a Király gyermekei" voltak, majd a „nemzeti államé", ezúttal a „jóléti állam gyermekeivé" váltak, de nem teljes jogú felnőtt egyénekké, akik képesek magukról önállóan gondoskodni. Ez utóbbi a kormány feladata lett. Az állam kötelességévé tették, hogy feleljen az állampolgár gazdasági és társadalmi jólétének védelméért és javításáért. Az állam számára ez pompás alibit jelent. Így tudja abszolutista létét igazolni, ráadásul az állampolgár érdekének ürügyén.

A NEMZETI ÁLLAMOK JÓLÉTI ÁLLAMMÁ ALAKULÁSA az 1950 és 1960 közötti időszakban zajlott, pontosan akkor, amikor az EGK-t létrehozták. Ez tökéletesen megtorpedózta az alapítók eredeti célját, mely kezdettől a gazdaság felszabadítását akarta. Az az ironikus helyzet állt elő, hogy az EGK, melyet azért hívtak életre, hogy az abszolutizmus ellen harcoljon, a jóléti állam abszolutizmusának eszköze lett. Ameddig az EGK a gazdaság felszabadítását szolgálta, a tagállamok vonakodtak feladni önállóságukat. Ez a fajta viselkedés inkább szocialistának, mint nacionalistának tekinthető. Ha elfogadjuk azt a nézetet, hogy az állampolgárnak joga van segítségért folyamodnia, ha társadalmi vagy gazdasági problémája adódik, akkor az is biztos, hogy minden program, mely a nemzeti állam hatalmát korlátozza, eleve bukásra van ítélve, hacsak a nemzeti államot felváltó intézmény nem képes átvállalni a jóléti funkciókat. Mint ahogy ez az EGK Közös Agrárpolitikájánál (CAP) 1962-ben történt. A CAP egy hatalmas multinacionális jóléti intézmény a mezőgazdasági termelők számára. Pénzügyi és gazdasági szempontból katasztrofálisnak bizonyult, de mint nemzetek fölött álló együttműködés sikeres volt.

1966-ban az úgynevezett Luxemburgi Kompromisszum vétójogot biztosított a tagállamoknak arra az esetre, ha úgy érzik, valamelyik közösségi határozat „az alapvető érdekeket fenyegeti". Ez adta meg a kegyelemdöfést a gazdaság felszabadításának. Az EGK jóléti államainak kormányai minden esetben éltek vétójogukkal alapvető érdekekre hivatkozva, amikor népük egy része társadalmi vagy gazdasági hátrányba került volna az európai szintű gazdasági felszabadítás miatt. Ennek következményeként a Római Szerződésben ígért áruk és szolgáltatások szabad áramlású piaca 1970 első napján még sehol sem volt. Ennek ellenére az EGK (a CAP-től függetlenül) többé-kevésbé a gazdasági felszabadítást szolgálta, bár nem nagy sikerrel, egészen az 1970-es évek végéig. Ez a magyarázata annak, hogy 1973-ban Anglia belépését az EGK-ba a Munkáspárt nagyon ellenezte, míg a Konzervatív Párt erőteljesen támogatta.

Amikor az eredeti 1957-es hat „nagykárolyi" taghoz csatlakozott Dánia, Nagy-Britannia és Írország (1973), Görögország (1981),

Portugália és Spanyolország (1986), még nehezebbé vált egy olyan mechanizmus megteremtése, mely a piac nemzetek feletti felszabadítását célozza. Minél több jóléti állam lépett be, annál nagyobb volt a valószínűsége, hogy egy jóléti állam vétót emel. A tagállamok többsége nem azért csatlakozott, mert különösképpen ragaszkodott volna a szabad piaci elvekhez, hanem, mert ily módon támogatást nyerhettek mezőgazdaságuk és iparuk fellendítéséhez. Az EK végrehajtó szervezetének, az Európai Bizottságnak az arculata is megváltozott. Az Európai Bizottság, a Római Szerződésben előirányzott gazdasági felszabadítástól eltérve, egyszerűen a gazdasági intervencionalizmus politikáját folytatta. Ez nagyjából elkerülhetetlen is volt, ha figyelembe vesszük a Bizottság összetételét: tizenhét tagból áll, az öt nagy ország két-két taggal, a hét kicsi egy-egy taggal képviselteti magát. A kis országokban, mint például Belgium, hallgatólagos megállapodás van a főbb politikai pártok között, hogy a minden négy évben delegálandó egy küldöttet körforgásos rendszerben választják ki. Amennyiben kereszténydemokrata párti küldött volt az előző időszakban, akkor a következőben a szocialisták küldöttje megy, majd a liberálisoké. A nagy országok esetében, ahonnét két küldöttet delegálhatnak, általában az egyik jobboldali, a másik baloldali pártból kerül ki. Angliának van egy konzervatív és egy liberális párti küldöttje. Németországnak egy kereszténydemokrata és egy liberális. Mivel a Bizottság magában foglalja a teljes politikai spektrumot, így vannak olyanok is, akik a szabad piac elvét, de olyanok is, akik a tervgazdaságét támogatják. Ennek megfelelően elkerülhetetlenül vegyes a képviselt gazdaságpolitika. Az EK a „keverék gazdaság" világbajnoka, vagy ahogy szószólói mondják: „a szocializmussal elegyített kapitalizmusé". Íme a jóléti állam tipikus gazdasági rendszere.

UGYANEZ ÁLL A MINISZTEREK TANÁCSÁRA. Az EK-n belüli politika mindig ugyanazt a sémát követi: a kompromisszumét, vagyis „középen lavírozgat". Abban az esetben, ha az embernek kompromisszumot kell kötnie a két párt között, melyből az egyik ellenzi a kormány beavatkozását a gazdaságba, a másik pedig támogatja, akkor még egy közbülső megoldás is erősebb beavatkozást jelent a korábbi helyzethez képest.

1985-ben JACQUES DELORS lett az Európai Bizottság elnöke. A Bizottság elnöki tisztségével kapcsolatban is létezik egy hallgatólagos megállapodás a tagállamok között, melynek értelmében körforgásos rendszerben választják az elnököt, figyelembe véve nemzetiségét és ideológiai hovatartozását. 1985-ben a franciák és a szocialisták kerültek sorra. Ez volt Delors szerencséje: korábban szocialista miniszter volt. A szocialista párton belül nem a kemény vonalat követte, hanem a mérsékeltet. Hitt a tervgazdálkodásban és a jóléti állam „vegyes gazdaságában". Világosan látta az EK-ban rejlő rendkívüli lehetőségeket, de nem a gazdasági felszabadítás, hanem a jóléti állam motorjának tekintette.

VÉGZETES TÉVEDÉS

DELORS AZ ELSŐK KÖZÖTT ÉBREDT RÁ, hogy a korai nyolcvanas évek gazdaságai egyre nemzetközibbé váltak, ezzel lehetetlenné téve az egyes jóléti államok számára, hogy gazdaságaik felett megőrizzék a nemzeti kontrollt. Következésképpen a jóléti állam, mely a szabad gazdaságból származó pénztől és vagyontól függött, kénytelen volt gazdaságát nemzetek fölötti szintre emelni. Mivel a gazdaságok nemzetközivé tétele soha nem látott iramban folyt, Delors tudta, hogy azonnal lépnie kell. Rögtön elkezdte az EK szervezeti mechanizmusának átszervezését, hogy a nemzetek fölötti integráció gördülékenyen és gyorsan végbemehessen. Hivatalba lépése után egy évvel elfogadták az Egységes Európai Okmányt (1985. dec.).

Az Egyeséges Európai Okmány eltörölte a tagállamok egyoldalú vétójogát (kivételt képeznek a különböző jóléti okok, mint például az „egészségügyiek, biztonságiak, környezetvédelmiek vagy munkavédelmiek"), és bevezetett egy súlypontozott szavazási rendszert. Az Egységes Okmány meghatározta azt a dátumot is (1992. dec. 31.), amikorra az EK-nak meg kell valósítania az áruk és szolgáltatások határmentes szabad piacát. Ez utóbbi kissé paradox: a határmentes szabad piacra, a gazdaság felszabadítására törekszik, de intervencionalista jóléti célokat szolgál. Delors azonban megértette, hogy a szabad piac rendkívüli gazdasági növekedéshez fog vezetni, amelyre nagy szükség is van, hiszen az egyre terjeszkedő jóléti mechanizmus fenntartása rengetegbe kerül.

Delors az egész EK mentalitását a visszájára fordította. Az európai programot hivatalosan kiegészítette a „szocialista dimenzió"-val, és az EK-bürokráciát tette meg azzá az eszközzé, mely folyamatosan beavatkozik a nemzeti gazdaságokba is, úgymond „a Szabad Piac megteremtése" érdekében. Egy dolgot azonban Delors nem értett meg: a bürokrácia képtelen szabadon piacot teremteni; a szabad piac spontán, magától jön létre. Mint ahogy egyetlen kormány sem képes — legyen az nemzeti, európai vagy helyi — szabadságot „teremteni", legfeljebb hagyhatja, hogy a szabadság megszülessen. A szabadság, ahogy arra a litván ISAIAH BERLIN figyelmeztet, inkább negatív koncepció kell legyen, mint pozitív. Ugyanis sokkal inkább arról szól, amit egy politikai hatóság nem tesz meg, mint arról, amit megtesz. A pozitív szabadság marxista elmélet, mondta a lengyel LESZEK KOLAKOWSKI: inkább csökkenti, mint növeli a szabadságot.

Mivel azonban a litvánok és lengyelek nem tekintendők „európainak", senki sem figyelt oda rájuk. A brüsszeli Bizottság *Charlemagne* és egyéb épületeiben székelő tizenhét küldött és tizenháromezer hivatalnok készséggel elfogadta a delors-i üzenetet: „Alkossunk Európát". Végre fontosnak érezhették magukat, de itt történt a végzetes tévedés. A szocializmus, ahogyan Hayek írta, egyfajta szerénytelen konstruktivizmus, melytől egynémely politikus és tisztségviselő úgy képzeli, hogy jobban tudja, mi is az, ami a legjobb embertársainknak. A baj nem az, hogy rosszat akarnak (általában jót akarnak), hanem

az, hogy tudatlanok. A konstruktív mentalitás szerint a társadalom központilag irányítható rendszer.

Viszont: ahogy a társadalom egyre bonyolultabbá válik, úgy lesz mindig nehezebb és nehezebb a vele kapcsolatos tudást egyetlen hivatalnoki központban összpontosítani. A rendszer elpusztítja önmagát, miután elszakad a valóságtól. A szocializmus zárt, szinte törzsi keretek között működik, ahol nagyjából mindenki tisztában van a másik céljaival és szükségleteivel, de ez a modern világ nyílt, egyre bonyolultabb és kitágult rendjére nem igaz. A nyílt és kitágult rendben csak az ismerheti a többiek célját és igényét, aki figyeli a piaci mozgásokat. A piac, amennyiben csakugyan nyílt és szabad, a kommunikáció eszköze, mely az emberek viselkedéséről ad információkat, saját helyzetük felismerésének függvényében, mutat rá POLÁNYI MIHÁLY. A piac a tudás tárháza, melyet azonban állandóan fel kell frissíteni, ha a nyílt, kitágult rendet fenn akarjuk tartani. Enélkül felborul a társadalmi rend, és a társadalom is csak akkor marad fenn, ha bezárul, azaz *törzsivé* válik. Ennek gazdasági következménye a protekcionizmus. A szocializmus és a nacionalizmus velejárója.

Voltaképpen a Maastrichti Szerződés a törzsivé válásról vagy *csoportegoizmus*ról szól. A Delors-féle mentalitás, mely az EK létrejöttét lehetővé tette, Maastrichtban csúcsosodik ki. Maastricht nem működhet, mert a konstruktivizmus sem működik, mint ahogy nem működött az egykori kelet-európai szocialista rendszerek esetében sem. Hiányzott belőlük a megfelelő tudás, és ráadásul a valóságtól is elszakadtak. Végül is meg kellett szűnniük, de előbb romba döntötték teljes gazdaságukat és szegénységet hoztak népeikre. Maastricht könnyen hasonló dolgokat idézhet elő, hiszen az európai követeknek és több ezer polgári hivatalnokuknak fogalmuk sincs az európai realitásokról: az európai népek céljairól, vágyairól és szükségleteiről. Miért is lehetne. Ezeket kizárólag a piac, a mindig változó és új jelenségekhez, átalakulásokhoz mindig alkalmazkodni képes piac tudja közvetíteni.

EURÓPÁNAK NINCS SZÜKSÉGE MAASTRICHTRA, vagy bármilyen egyéb szerződésre, hogy szabadabb és virágzóbb legyen. Európának nagyobb szabadságra van szüksége, ha szabaddá akar válni. Maastricht az európai egységet felülről akarja megvalósítani, csakhogy a felülről jött föderalizmus nem föderalizmus.

A Delors-féle Bizottság elkezdte a különböző helyi (nemzeti) kormányszabályozókat felváltani az európai szuper szabályozókkal, melyek úgymond a piac felszabadítását szolgálják. Még egyszer hangsúlyozzuk, hogy a pozitív szabadság kevesebb szabadságot eredményez. A különféle nemzeti szabályozók között meglévő versenynek megvan az az előnye, hogy Európa állampolgárai és vállalatai pénzüket és gazdasági tevékenységüket az üzleti és gazdasági szempontból legkedvezőbb országokba telepíthetik. Az európai szuper szabályozók megfosztják őket ettől a lehetőségtől. Az 1989-es kelet-európai tapasztalat azonban megmutatta, hogy a piac végül mégis felülkerekedik, mivel többre képes, mint a szabályozó. A 21.

század tudományos társadalmában az EK nem lesz képes megállítani a gazdaságok nemzetközivé válását és az Európa határain túllépő információ-áramlást. Ha az EK intervencionizmusa miatt Luxemburg kénytelen lesz feladni a nemzetközi bankoknak eddig kínált lehetőségeket, akkor a bankok át fogják tenni székhelyüket a Cayman-szigetekre, Hollandiába vagy az Antillákra, vagy valami más, távoli vidékre. Hiszen a modern idők emberének mindössze egyetlen gombnyomásába kerül, hogy pénzt transzferáljon, teljesen mindegy, hogy a bank lakóhelyén, Luxemburgban vagy a világ másik végén található.

DELORS EURÓPÁJÁRÓL KI FOG DERÜLNI, HOGY MEGVALÓSÍTHATATLAN, de addig is rengeteg kárt okoz még Európa nyugati és keleti részének egyaránt. Kétségkívül az új EK-mentalitásnak köszönhető, hogy az Alapító Atyák az 1957-es Római Szerződésben megfogalmazott korábbi szabadsággal kapcsolatos negatív koncepciójukat pozitívra váltották, az 1992-es Maastrichti Szerződés elvei szerint, amint ez nyilvánvalóan meg is jelenik a Közösség egyéb országokkal szemben tanúsított viselkedésében, különös tekintettel Kelet-Európa országaira. Ameddig az EK a tényleges felszabadítás eszköze volt, addig nyílt szervezetként szívesen fogadta a belépni kívánó új tagállamokat, még akkor is, ha ez bizonyos problémákat vetett fel. Amikor viszont a csoportegoizmus szelleme győzedelmeskedett a szervezeten belül, akkor rögtön úgy reagált, mint a régi szocialista rendszerek bárhol a világon: lezárta határait a külső világ felé. Az 1980-as évek végére az EK az egykori nyílt rendszerből zárt formává alakult. A tagsági felvételért folyamodó országoknak azt mondták, várjanak, míg a helyzet konszolidálódik. Amikor 1989-ben megszűnt a vasfüggöny, az EK nem fogadta tárt karokkal a felszabadult kelet-európai nemzeteket, nem nyitotta meg piacát árucikkeik számára. Épp ellenkezőleg, kizárta őket, mondván, hogy nem alkalmasak arra, hogy az EK „nyílt" piacán helyet kapjanak. Ezek nem tartoztak a jóléti államok közé, hiszen addig (még) nem tudtak vagyont felhalmozni a nemzeti újrafelosztásra, a nemzetek feletti jóléti mechanizmusról nem is beszélve. Delors és a konstruktivista *eurofilek* lojalitása Európa iránt mindössze a jóléti államok Európájának szól. Az ő „Európájuk"-ba az olyan országok, mint Lengyelország, Magyarország, Litvánia vagy mások, amelyeknek első kézből van tapasztalatuk a szocialista valóságról, nem tartoznak bele. Az ő európaiságuk feltételekhez kötött, a „társadalmi dimenzió" függvénye. 1989-ben FRANÇOIS MITTERAND francia elnök világosan kifejtette: egyelőre nem készek arra, hogy elfogadják a határmentes szabad piacot és megszüntessék a tőkeáramlással kapcsolatos korlátozásokat a Közösségen belül, hacsak a Közösség nem fogalmazza meg a *Szocialista Chartát*. Mitterand támogatta Maastrichtot, hiszen kikövezte a *szocialista Európa* útját.

Az EK/EU struktúra egy önvédelmi rendszer egyre táguló világunkban, ahol növekszik az igény az emberi tudás optimalizálására. A kelet-európai kemény vonalat képviselő szocialista rendszerek tervgazdaságai nem maradhattak a nyugati, szocialista jóléti

társadalmak vegyes gazdaságai sem, pláne ha a nemzetek feletti szinten akarnak működni. Ezekre a rendszerekre ugyanaz a sors vár, mint a kelet-európaiakra. Amint ez bekövetkezik, az egykori Karoling Birodalom országainak régi, föderális rendje, visszanyervén tényleges létjogosultságát, lehet, hogy sikerrel állja majd a sarat, nem úgy, mint az 1950-es években. Apropó, nem véletlen, hogy a régi rendet egyedül képviselő Svájc az egyetlen ország, amelyik semmiféle közösséget nem akar vállalni ezzel a mostanában Brüsszelben sokat emlegetett „Európa"-koncepcióval. A svájciak ugyanis tisztában vannak a föderalizmus tényleges jelentésével.

Jacques Delors egyik honfitársa, JEAN DE LA FONTAINE francia költő írt egy mesét a békáról, aki a pocsolyában ülve megirigyelte a réten legelésző ökör nagyságát. Aztán elkezdett dagadni, dagadni: *„Yurrop, Yurrop, Yurrop"* (*Európa, Európa, Európa*), mondta minden egyes lélegzetvételnél, míg végül ki nem pukkadt.

A történet folytatása: az ökör, látván a béka csúfos végét, fejét csóválva így szólt (a maga amerikai akcentusával): „Mú, te marha, ha föderalizmust akarsz, próbálj ki először egy kis kapitalizmust!"

PAUL BELIEN
Fordította: KESZTHELYI KLÁRA

ALMÁSY ALADÁR: ŐRÜLT NŐ A TISZA PARTJÁN

ÖKOLÓGIAI FILOZÓFIAI ISKOLÁK

VANNAK-E MA OLYAN FILOZÓFIAI TANÍTÁSOK, amelyek képesek választ adni korunk, az ökológiai válság korának kérdéseire? Létezik-e olyan általános, bolygói vagy kozmikus etika, amelyik megszabja, hogy miként kell éreznünk, gondolkodnunk és cselekednünk? Kapunk-e választ a vallásos hagyománytól, régi vagy mai prófétáinktól? Él-e köztünk ma egy LAO-CE, BUDDHA, JÉZUS, ASSISI SZENT FERENC, TOLSZTOJ, GANDHI vagy ALBERT SCHWEITZER? Ha nem találunk rájuk, ki mutat számunkra utat?

*

A mindenki által ismert válságjelenségek szerint kultúránkat pusztulás fenyegeti. Ezen válság tünetei: egyik oldalon a jólét, a habzsoló fogyasztás, a másikon a nyomor és az éhhalál, életfeltételeink pusztítása, forrásaink fölélése, vizünk-levegőnk-talajunk szennyezése, az élő fajok életterének elvétele, az igazságtalan és elviselhetetlen társadalmi és gazdasági különbségek és ellentétek, az erőszak egyre fokozottabb terjedése stb.

Lehetséges-e jövője az emberiségnek, kultúránknak? Lehetséges-e kiút a válságból? Kétféle megoldást szoktak ajánlani, a *két kultúra* egyik vagy másik oldalát. (C. P. SNOW[1] 1959-ben fejtette ki, hogy e *két kultúra*, a természettudományok és szellemtudományok nem értik meg egymást, a közöttük lévő űr áthidalhatatlan).

A műszaki-tudományos megoldás annyit jelent, hogy a tudomány képes (lenne) a válság megoldására, a szerencsétlenség elhárítására. A földfelszín fölmelegedése ellen például — úgymond — elég a Föld körüli pályára vinni egy nagy tükröt, visszaverendő a Nap sugarait; vagy az ózonlyukat megfelelő űrrepülőgépekről egyszerűen be lehet foltozni gázpalackokból. A *tudományvallás* papjainak mindenre akad valamiféle, rendszerint a fantasztikus irodalomba illő, a gyakorlatban mit sem érő ötletük, amelyek megvalósítására a Föld összes energiakészletei sem lennének elegendőek. Ez a *taoista* jelképrendszer szerinti *yang* út, az úgynevezett ésszerűség, logika, elemzés és fölaprózás útja, amelynek ugyan sokféle, az életet kényelmesebbé tevő és hasznos tárgyat köszönhetünk, azonban öncélúságában és egyoldalúságában pusztító erővé változott.

A másik a *yin*, a tudati, szellemi, bölcseleti, esetleg vallásos (ki)út. (Hadd értelmezzem itt kicsit áttételesen Snow írását.) Az első, pozitivista út hívei szerint a világ megismerhető, a másik szerint megismerésünk erősen korlátozott, inkább csak a részletekre terjed ki. Az első létrehozta az ipari forradalmat, a robotikát, a számítógépet, a gén-

technológiát, az adattovábbítás forradalmát, a második nézet szerint mindezek semmivel sem teszik boldogabbá az embert.

Az első fölfogás szerint az élet és tudat kialakulása, az egész evolúció véletlen jelenség, s az ember feladata, hogy rendet csináljon a kozmikus káoszban. A másik nézet is hangsúlyozza, hogy matematikailag valóban kicsi volt a valószínűsége annak, hogy az ősrobbanás után az energiaviharból létrejöjjenek az ismert elemek, a csillagrendszerek, bolygók, a vegyületek, szerves vegyületek, az élet. Ha csak igen csekély mértékben, akár ezrelékekkel eltért volna a Mindenség ősrobbanás utáni tágulási sebessége, vagy kevéssel mások lennének egyes fizikai erők, akkor a Mindenség a mai alakjában, s benne az ember nem létezne. Ebből szerintük az is következik, hogy ha mindennek a valószínűsége ennyire csekély, akkor nem beszélhetünk véletlenről. Szükségszerű az evolúció, a Kozmoszban és az életben szükségszerű a rend, legyenek a Kozmosz törvényei belülről adottak, vagy Isten által meghatározottak. Tovább folytatva a gondolatsort: a Kozmosznak vagy Istennek célja van az evolúcióval, az emberrel. Ezt igen különböző hitű és meggyőződésű emberek vallják, legyenek akár keresztények, vagy hinduisták, buddhisták, esetleg panteisták. (Az antropikus elvről alább lesz szó.)

A *yang* fölfogás szerint az ember nem része, hanem tulajdonosa, ura és parancsolója, leigázója a Mindenségnek. Ennek a leigázásnak voltak fokozatai. Az ember félt a természettől, de uralni is akarta. Szánalmas csatanyerései még beképzeltté is tették. Ennek a folyamatnak a kezdeti lépcsőfokain fegyvereket készített, csapdákat állított, tüzet rakott és fölhasználta azt, vadászott és halászott, majd állatokat tenyésztett. Később egyes növényeket kiirtott, másokat betelepített, megtanulta a földet művelni, a fémeket kivonni az ércekből stb.

A *modern*, fogyasztani és birtokolni akaró ember számára csak a tudományos-műszaki út létezik. Tanulmányomban arról szeretnék képet adni, hogy az átvitt értelemben vett másik kultúra egyes mai képviselői hogyan látják a kiút lehetőségeit, az ember helyét a Mindenségben.

*

FONTOS FELADAT VOLNA KIELEMEZNI, miként alakult ki a másik (*yin*) kultúra, de erre itt nem kínálkozik lehetőség. Tudatunk mélyén, ha elnyomva is, de jelen volt egy olyan ökológiai készletés, hajtóerő, amely lehetővé tette más fajokhoz hasonlóan az ember evolúcióját, fönnmaradását. Már a természeti népek választ igyekeztek adni a lét legfontosabb kérdéseire, arra, hogy mi az ember helye a világban, milyen az ember viszonya a többi élőlényhez, és megalkották a maguk elképzeléseit a Mindenség rendjéről és törvényeiről. A sámánvallásokban is jelen volt az ökologikus világnézet, a vallásos gondolkodás alapja.

Nem kívánok visszanyúlni ennyire távoli időkbe, csupán — teljességre nem törekedve — a fentebb fölvetett kérdésekre válaszolni kívánó néhány gondolkodó bölcseleti rendszerét, nézeteit ismertetem. Említést teszek TEILHARD DE CHARDIN gondolatairól, a *Gaia-el-*

méletről, a *mély ökológiáról*, az erősen filozofikus alapú amerikai *Earth First!* mozgalomról, SKOLIMOWSKI munkásságáról, és arról, hogy ezek miként vélekednek a szükségszerű és véletlen kérdéséről, az evolúcióról. A tanítások nemcsak cselekedeteink rugóit és céljait tárják fel, hanem keresik a helyes cselekvési módokat is. Mit kell megváltoztatnunk? A világot, életmódunkat, módszereinket, vagy a tudatunkat? Van-e kapcsolat a bölcseleti iskolák elvei, tanításai és a gyakorlat, esetleg a mozgalmi gyakorlat között?

PIERRE TEILHARD DE CHARDIN

AZ ÖKOLÓGIAI FILOZÓFIAI ISKOLÁK több ponton igen szorosan kapcsolódnak a francia Pierre Teilhard de Chardin[2] (1881–1955) gondolataihoz, fölismeréseihez. A jezsuita paleontológus és filozófus tanai az egyházon belül már életében a viták középpontjába kerültek, részben azért, mert elfogadta és továbbfejlesztette az evolúcióelméletet. Szerinte a világ minden részecskéje (*monád*ja) szoros kapcsolatban van a világegyetem egészével, s az evolúció folyamán egyre bonyolultabb, összetettebb részek jönnek létre. Teilhard monista, szerinte nincs külön anyag és lélek, hanem csak szellemanyag. A világ szükségszerűen, visszafordíthatatlanul és megismételhetetlenül előre halad egy úgynevezett *Ómega pont* felé, egy belső hajtóerő, a radiális energia révén keletkezik a magasabb rendű létező.

Az evolúció a tudati, pszichés tartalom növekedését jelenti. Kialakulóban van Földünkön az ún. nooszféra: a közös emberi értelem egyszer betölti majd a Földet s ez minőségileg több lesz az egyes tudatok összegénél. Elkezdtünk bolygói szinten gondolkodni és egymást segíteni.

Teilhard úgy véli, Isten nem mozdulatlan, hanem Ómegaként, elölről, vonzza magához a világot. A teremtés nem egyszeri történés, esemény, hanem ma is zajló folyamat, amely csak az Ómega pontban ér véget. Ha az ember fölismeri saját szerepét az evolúcióban, akkor saját kezébe veszi sorsának irányítását. Az Ómega pontban lesz nyilvánvaló, hogy minden jó, amit Isten alkotott. Ma még ezt a folyamatot belülről szemléljük, magunk is részesei vagyunk, benne vagyunk és nem fogjuk fel a célt. (Teilhard úgy halt meg, hogy egyetlen filozófiai műve sem jelent meg nyomtatásban, de halála után huszonhat évvel, születésének századik évfordulóján CASAROLI bíboros a pápa nevében, üzenetében méltatta érdemeit.)

Teilhard de Chardin írásaiból kiderül, hogy a maga korában még nem látta a természet- és a műszaki tudományok által létrehozott veszélyeket és ártalmakat. Az *első kultúra* művelőjeként elfogadta annak előnyeit, nem írt korlátairól. Mégis, az evolúció tanának új, filozófiai irányú kiterjesztésével olyan mértékben lépte át a két kultúra határát, mint korunkban igen kevesen, s tanításai világfölfogásunk, kozmológiánk alapjait képezik. Több filozófiai iskola vissza-

visszatér Teilhardhoz, sokat merítve tanításaiból — erről az alábbiakban még számot adunk.

A GAIA-ELMÉLET
Az elődök

Az alább ismertetett *Gaia-elmélet* JAMES LOVELOCK alkotása. Érdekes, hogy maga az alkotó is csak könyve megírása után kezdett foglalkozni saját elméletének előtörténetével.

A görög mitológia része volt az életet hordozó, megóvó földistennő, *Gaia* tisztelete. Sok nép hitében megtalálható az a gondolat, hogy a Föld — él. JAMES HUTTON skót orvos közel kétszáz évvel ezelőtt úgy fogalmazott, hogy „a Föld élő világ, amely fenntartja az élő állatok és növények rendszerét." A bioszféra fogalmát EDUARD SUESS, osztrák geológus alkotta meg, 1875-ben, s ezt a kifejezést Teilhard de Chardin tette ismertté.

Teilhard megismerkedett VLADIMIR VERNADSZKI orosz természettudóssal, aki 1922–1925 között Párizsban élt és dolgozott. Föltételezzük, hogy hatottak egymásra. Mindketten élő, evolválódó, hatalmas élőlénynek tartották a Földet. Vernadszki, ez a széles látókörű, zseniális tudós kifejtette: a bioszféra, az élővilág teremtette meg saját bolygói környezetét, és folyamatosan ellenőrzi azt.

Lovelock munkássága

VERNADSZKI INTUITÍV, és a negyvenes évek elején még kevéssé bizonyított megérzéseit James Lovelock nem ismerte. Az angol analitikus vegyész az amerikai Űrhajózási Hivatal tanácsadójaként segítséget nyújtott a Mars felszínének műszeres vizsgálatához, megállapítandó: van-e, volt-e ott élet? A feladat késztette arra, hogy elgondolkodjék, mi is az élet, hogyan viszonylik az élő a nem-élőhöz?

Lovelock jelentős mértékben hozzájárult a gázkromatográfia fejlesztéséhez, sok természetes eredetű vegyületet határozott meg a Föld légkörében, óceánjaiban. Sokat elmélkedett azon, miként jött létre, és miként maradt fenn a földi élet. Vernadszkitól függetlenül jutott arra a felismerésre, hogy bolygónkon nem azért van, és van éppen ilyen élet, mert a környezet ennek kialakulásához nyújtott lehetőséget, hanem fordítva: a földi élet alakította és alakítaná ma is a saját maga számára legkedvezőbbé földi környezetét.

Lovelock Gaia-elmélete szerint a bioszféra több, mint az élőlények és a környezet együttese: döntő fontosságúak a benne működő kölcsönhatások. Az élő anyag, a levegő, az óceánok, a talaj együttvéve összetett, önszabályozó kibernetikai rendszert képeznek, s mindez együtt egyetlen élőlény! Ezen élőlénynek WILLIAM GOLDING lett a keresztapja, ő ajánlotta számára a *Gaia* nevet. Gaia szabályozza a légkör összetételét, a földfelszín hőmérsékletét, a tengerek sótartalmát: önmaga és az ember életföltételeit.

LOVELOCK RÉSZÉRE NAGY NEHÉZSÉGET JELENTETT elméletének tudományos lapokban való kifejtése, sok visszautasításban volt része. Mint könyvében írta: „a szakterületek határait féltékenyen őrzik professzoraik". Később, első könyve megjelenése után, különféle tudományos értekezleteken sokan vitatták elméletét. Az idő múlásával azonban mind több és több szakember fogadta el azt munkahipotézisként. A szabályozás lényegét alkotó negatív visszacsatolási folyamatok néhány esetben kétségtelenül bizonyítottak. Lovelock és munkatársai pl. egy jelentős tudományos folyóiratban, a *Nature*-ben írták le, hogy a tenger egysejtű élőlényei a szulfátsókból dimetilszulfidot állítanak elő, ami fölszabadulva a levegőben újra szulfáttá alakul. Ezek a szulfátok a levegőben kicsapódási magot képezve növelik a felhőképződést, csökkentik a napsütést és a víz hőmérsékletét, ezzel az élőlények tömegét is; így csökken a kibocsátott szulfát, újra nő a fölmelegedés, s az egysejtűek száma. Teljes hőszabályozó kör, a számtalan szabályozó kör egyike.

Lovelock[3] 1979-ben, első könyvében, három dologtól óvott: a sekély vizű szárazföldi talapzatok élővilágának megbolygatásától, a környezetbe kibocsátott, módosított génszerkezetű mikroorganizmusok kiszámíthatatlan hatásaitól és a forróégövi fajgazdag területek tönkretételétől. Újabb könyvében[4] a gépkocsi, a láncfűrész és a szarvasmarha-tenyésztés (a három C: *car, chain-saw, cattle*) ellen emelt szót.

Az elmélet alkalmazása

A Gaia-elmélettel kapcsolatban világszerte sok tudományfilozófiai összejövetelt, kerekasztal-beszélgetést rendeztek az elmélet alkalmazásáról[5]. Néhány példán át érdemes bemutatni, hogy ez mit is jelent? Az antropikus elv alapján fejtették ki, hogy Gaia céltudatosan hozta létre önmagát — Gaia önmagát teremti és alkotja. EDWARD GOLDSMITH[6] szerint az ökológia Gaia szerkezetének és működésének a tudománya, vizsgálata. Gaia maga az evolúció, illetve az evolúció az a folyamat, amely során a gaiai rendszer eléri legnagyobb állandóságát, alkalmazkodva a változó (pl. kozmikus) környezethez. Gaia igyekszik a minimumra csökkenteni a véletlen elrendezést. ALWYN K. JONES[7] kifejti, hogy a Gaia-elmélet szemben áll a jelen társadalomelmélet fő áramlatával — az indusztrializmus erkölcse Gaia-ellenes.

Lovelock 1988-ban fölveti a kérdést, hogy miként élhetünk együtt Gaiával? Nyilvánvaló, hogy kudarcra van ítélve minden olyan szervezet, aki/ami károsítja környezetét. Vonatkozik-e mindez miránk, mai emberekre? Bár Gaia nem eredendően antihumánus, de ameddig mi folytatjuk vele szemben a környezet megváltoztatását, arra késztetjük, hogy bennünket egy környezethez jobban illő fajjal helyettesítsen.

SZABÓ TAMÁS: HA MI VAN?

MÉLY ÖKOLÓGIA

A nyolcvanas években a mély ökológia irányzatának megalkotói BILL DEVALL és GEORGE SESSIONS, valamint ARNE NAESS[6] norvég filozófus. E filozófia rokon a természetvédelmi szemlélettel, szemben áll a technokrata gondolkodással. Szerintük az élet önmagában értékes. Elhatárolják magukat a *felszínes* (sekélyes) ökológia szemléletétől, amely aszerint értékeli az élőlényeket, hogy azok mennyire fontosak az ember számára. (NORMAN MYERS szerint pl. azért kell óvnunk a természetet, mert az szolgálja az embert; pl. a leprával az emberen kívül csak az armadill fertőzhető, ezért kell vigyáznunk rá: ha kipusztul, nem lesz állat, amelyen lepra elleni gyógyszereket ki lehetne vizsgálni.)

A *Mély Ökológia* tanítását Naess így foglalja össze:

1. A földi emberi és nem-emberi élet benne rejlő értékekkel bír. A nem-emberi értékek függetlenek attól, hogy azok mennyire hasznosak az emberiség számára.
2. Az életformák gazdagsága és különbözősége szintén önmagában való értéket jelent és hozzájárul a földi emberi és nem-emberi élet virágzásához.
3. Az embernek nincsen joga ahhoz, hogy csökkentse ezt a gazdagságot és különbözőséget, kivéve, ha az életfontosságú a számára.
4. Az emberi élet és kultúra virágzása összeegyeztethető az emberi népesség csökkenésével. A nem-emberi élet virágzása megkövetel egy ilyen csökkenést.
5. A jelenlegi emberi beavatkozás a nem-emberi világba túlzott és a helyzet egyre romlik.
6. Az ideológiai változás lényege az élet minőségének értékelése, az életszínvonal állandó növelése helyett. Tudatosítani kell a *big* és a *great* közötti különbséget.

HENRYK SKOLIMOWSKI, akinek nézeteiről alább részletesen szólunk, egyik tanulmányában[9] vitába száll Naess-szel: szerinte bölcseleti alapja nem kielégítő; nem törekszik arra, hogy megfelelő kozmológiát adjon korunk számára. Hiányzik belőle a spiritualitás, s nem veszi a bátorságot, hogy megkérdezze: mi a Mindenség szándéka? A *Mély Ökológia* ugyan nem kételkedik az evolúcióban, de nem is hangsúlyozza annak fontosságát. Skolimowski végül a mély ökológiai filozófia hibájául rója föl, hogy elveti Teilhard de Chardint, mint antropocentrikus filozófust.

Arne Naess Skolimowskinak adott válaszában kifejti: a mély ökológia nem merev dogma, hanem alap, nincsen meghatározott filozófiája, vallása, hiszekegye, nincs szüksége a monolit ideológiákra, *Gleichschaltung*ra. Szerinte szerencsétlenség volna, ha egyféle vallás

vagy egyféle filozófia uralná a földet, s ugyancsak az volna, ha egy *zöld társadalom* gátolná a kulturális különbségek kialakulását.

EARTH FIRST! (ELSŐ A FÖLD!)

E TANULMÁNY NEM AD SZÁMOT a zöld mozgalom sokféle csoportjáról, de az *Earth First!*[10] több ok miatt kivételt érdemel. Az érdekes és harcos amerikai természetvédő mozgalom alapja ugyanis a mély ökológia filozófiája, emellett közeli rokonságban áll a bio-regionalitással. (Ez utóbbi a biológiailag meghatározott területek, tájak, régiók együttes, önálló életét hirdető tanítás.) Bírálja a növekedésalapú társadalmat, s előtérbe helyezi a helyi, önálló, ökológiailag fenntartható és nem központosított rendszert. Az *Earth First!* szerint az ipari társadalomnak össze kell omlania, a rövidesen bekövetkező ökológiai szerencsétlenség után az emberek kénytelenek lesznek másként élni.

A természeti területek megmentése érdekében polgári engedetlenségi fellépéseket, rongálásokat (*ökotázst*) szerveznek.

A mozgalomnak két szárnya van, s köztük viták folynak. Például mi a hatékonyabb taktika: a polgári elégedetlenség vagy az *ökotázs*? Tömegmozgalmat kell-e csinálni, vagy csak meggátolni a fogyasztói társadalom behatolását az érzékeny területekre? A jámborok tömegmozgalmat akarnak, s ennek érdekében a polgári engedetlenségi akciókat kedvelik, de elítélik például, hogy a kivágásra kiszemelt fákba szögeket verjenek, mert ezzel megsebezhetik a munkásokat. Táborukat ki akarják terjeszteni a fehér középosztályon túlra.

A *vadak* (vadonpártiak) azért is ellene vannak a polgári engedetlenségnek, mert az *Earth First!* mozgalom tagjai szegények, nehezen viselik a letartóztatást és pénzbüntetést.

Mindkét szárny erőszakmentességet hirdet, de a vadak szerint az erőszakmentesség alapja egy olyan pacifista humanizmus, ami ellentétes magával a természettel. A *New Age* mozgalommal szemben is eltérnek álláspontjaik: a vadak kinevetik a *New Age* szellemiségét annak emberközpontúsága és az embert illető derűlátása miatt. A jámborok derűlátóbbak: szerintük az ember képes megváltoztatni életmódját, s ők kevésbé ellenségesek a *New Age*-dzsel szemben, mint a vadak. Az utóbbiak inkább embergyűlölők, BARI szerint individualisták, mások szerint fasiszták. Nem szeretik a reformokat. A vadak úgy vélik, az ökológiai összeomlás elkerülhetetlen, ez Föld-Anya önvédelmét jelenti, amivel képes eltávolítani az ipari ember rákos burjánzását, s megteremti az emberiség számára a megfelelő életmód kifejlesztésének a lehetőségét.

A mozgalom mindkét szárnya korlátozni akarja az emberiség szaporodását. CHIM BLEA így ír:

> „Minden középosztályhoz tartozó, nálunk született gyermek 40 harmadik világbeli gyermeknek felel meg — ha arányosan kiszámítjuk a reájuk eső erdőirtást, növekvő legeltetést, sivatagosodást. Elmél-

> kedj, mielőtt gyermeket nemzenél. Köttesd el a petevezetékedet, végeztesd el a vazektómiát."

Fontosnak tartják a vallást. Elutasítják az intézményes egyházakat, s — úgymond — *spirituális* kapcsolatban vannak a természettel, mélyen átélik minden élő szentségét és a velük való kapcsolatot. Rokonságban vannak a taoizmussal, buddhizmussal, hinduizmussal, földimádattal, de vannak köztük keresztény misztikusok is. Legfontosabb csoportjuk valamiféle *amerikai indián spiritualizmus* alapján áll.

Rendszeresen megrendezik az *Összes Élőlény Tanácsa* nevű összejöveteleiket. Ezeken kapcsolatot akarnak létesíteni a nem-emberi világgal, akár sziklákkal, folyókkal, s szavakkal adnak kifejezést azok emberek okozta sérelmeinek. Éjszakába nyúló, eksztatikus szertartásos táncokkal fejezik ki a többi fajokkal való egységüket. Egyik mitikus eszméjük ALDO LEOPOLDTÓL származik, aki tanulmányt írt arról, hogy milyen módon lehet „hegy módjára gondolkodni".

HENRYK SKOLIMOWKI ÖKOFILOZÓFIÁJA

HENRYK SKOLIMOWSKI[11] a *két kultúra* mindkét oldalát ismeri — Lengyelországban végezte mérnöki tanulmányait, majd filozófiát tanult Oxfordban. Hosszú ideig élt az Egyesült Államokban, most az év egy részében ott, a másikban Lengyelországban dolgozik és tanít.

Vallásos világnézete közel áll a buddhizmushoz, anélkül, hogy magát buddhistának vallaná (számunk 530. oldalán közölt *Kulcs a Boldogsághoz* című írása nyilvánvalóan keleti szellemiségű). Keleti eszményeket hordoz ama megállapítása, hogy ne beszéljünk például egészséghez való jogunkról, mert a Kozmosz iránti kötelességünk, hogy egészségesek legyünk. Skolimowski keresztény is, foglalkozik a katolicizmussal, fontosnak tartja a vallás, az egyházak megújulását, úgymond *zöldülését.*

Döntő fontosságú kérdés számára az evolúció. Sokat tanult Teilhardtól, ismeri művét, korlátait, (pl. hogy távol állt a keleti gondolkodás megértésétől), mégis csodálatosnak ítéli. Szerinte Teilhard túllépett DARWINON, tisztázta és egyesítette világnézetünket. Az evolúció útja az egyre nagyobb komplexitás, a tudat felé vezet, minden élet a tudati kifejeződés felé tapogatódzik. Egy helyen így ír:

> „Az evolúció összes ajándéka közül a tudat a legértékesebb. Mégis megengedtük, hogy mássá legyen, mint amit érdemelt volna. Nézz magadba! Mennyi szennyet töltesz naponta a tudatodba? Figyeld meg, mennyi közhelyet engedsz belé jutni. Ez nem a tudat helyes ökológiája. A tudatodban lévő hulladék jelentéktelenné tette a létedet, aggaszt és zavarodottá tesz, nem engedi, hogy helyesen gondolkodj, s megfelelően cselekedj. Ha törődsz életed ajándékaival, ha törődsz tudatod ajándékaival, akkor ne engedd meg, hogy tudatod szeméttárolóvá legyen. Ez a tudat helyes ökológiájának első törvénye."

Skolimowski — más bölcselőkkel együtt — következetesen állítja, hogy az evolúció nem a lehetséges változatok között botladozó véletlen folyamat. Az evolúció istenivé tesz, szellemiséggé alakítja az anyagot.

> „Könnyen elfogadom azt az állítást, hogy az Isten — evolúció, és az evolúció — Isten."

Teilhardi gondolat, hogy a Mindenség lényegében befejezetlen, mi magunk is befejezetlenek vagyunk. Világosan következik ebből, hogy — miként a Kozmosz — mi emberek is tovább fogunk evolválódni.

A TUDATOSSÁG EGYESEK SZERINT BENNE VAN AZ ANYAGBAN, de Skolimowski szerint az anyag fejlődésének egy bizonyos pontján, valamelyik életformánál jött létre. Eleinte bizonytalan, homályos tudat volt ez, majd mind tisztább tudatalakok, és az éntudat is megjelent. Az evolúció az istenivé válás finom folyamata, amely során az anyag szellemmé, a tudat éntudattá, az éntudat szent tudatossággá alakul át. Skolimowski elfogadja az antropikus elvet: a világegyetem azért olyan, amilyen, mert intelligens életet akar létrehozni. Összetétele, szerkezete, dinamikája tökéletesen kiegyensúlyozott az élet keletkezéséhez. Létezik kozmikus evolúció, a *véletlenek* nem is annyira véletlenszerűek.

Részletesen ír a tudás és a bölcsesség viszonyáról: szerinte tudásunk növekedésével bölcsességünk korántsem nő, sőt csökken. Foglalkozik e tanulmány elején ismertetett kérdésekkel. Szerinte létezik technológiai és ökológiai tudatosság. Az előző jellemvonásai: tárgyiasító, atomizáló, elidegenítő, erő révén uralkodó, deszakralizáló, a fogyasztás eszkatológiájától függő.

Kifejti, miként vált közvetett módon a fogyasztás a megváltás egyik lehetséges alakjává. Új játékokat, újfajta kukoricapelyhet, új kocsikat, új tévét, kozmetikai cikkeket és számítógépeket fogyasztani önmagában nem veszélyes dolog. Pszichikai létünkre nézve azonban veszélyes, ha ez a fogyasztási folyamat valamiféle vallásos ösztönzéssé válik, amelyik boldogságot, beteljesülést, üdvözülést jelent.

Skolimowski számára kulcsfontosságú az ökológiai tudat terjedése. Úgy látja, a tudat zöldülése folyamatban van, de az nem megy önmagától, nagy energiát kell rá fordítanunk. A boldog cél, az Ómega Pont felé való evolúció sem jön létre önmagától és erőkifejtés, segítségünk nélkül. Van evolúció-tudatunk, és az erre való ráeszmélés hatalmas és gyönyörű terhet ró ránk — felelősek vagyunk mindenért, a jövőnkért, az evolúció jövőjéért.

Tagadja, hogy az evolúció gyorsan elvezet bennünket valamilyen ígéret földjére. Nem hisz abban, hogy olyan áttörést hoz létre, amely néhány év alatt az emberiség nagy részét eljuttatja a megvilágosodáshoz és ezáltal a helyes ösvényen leszünk. Az ilyen nézeteket túlságosan derűlátónak találja.

ÖSSZEGZÉS

MIT TANULHATUNK AZ ÖKOLÓGIAI FILOZÓFIAI ISKOLÁKTÓL? Hogyan vélekednek a válságból kivezető út lehetőségéről? Milyen eszközöket javasolnak az emberiség, a kultúra (a kultúrák) megmentésére? Szerintük műszaki eszközeink nincsenek, azokat már bevetették, azokban legfeljebb a tudományvallás néhány vakbuzgó híve bízik. Vannak-e jogi eszközök? Önmagukban elégtelenek, az emberek nem engedelmeskednek a jogszabályoknak. Gazdasági eszközök sincsenek, ha a hatalom a nemzetek feletti vállalatok kezében van. Az egyházak sem képviselik következetesen a teremtés érdekeit, a világ ügyét: képviselőik megáldják a fegyvereket, gyakran céljuk a hatalom és a birtoklás. Ezért — válaszolva a bevezetőben föltett kérdésre — elsősorban a tudatunkat kell megváltoztatnunk, csak új tudati forradalom segíthet, egy új szellemi tömegmozgalom.

Bemutattunk egy filozófikus alapokon álló, különös mozgalmat. Ezen túl azonban világszerte nagy számban léteznek vallásos (vagy nem vallásos) közösségek, magvak, Keleten és Nyugaton egyaránt. Vannak igaz emberek, karizmatikus próféták. Ma is élnek köztünk ilyenek. Léteznek olyan csoportok is, amelyek egy bolygói (ősi, hagyományos, esetleg be nem vallottan vallásos) etika alapján nemcsak saját közösségük üdvét, hanem minden ember és minden élőlény testi és lelki javát, üdvözülését-megvilágosodását akarják szolgálni.

GYÖRGY LAJOS

Irodalom:

1. Snow, C. P.: *The Two Cultures and the Scientific Revolution — The Rede Lecture* — Cambridge University Press, 1960.
2. Teilhard de Chardin, Pierre: *Az emberi jelenség* — 1955 — Gondolat, 1973. Lásd még: Végh László: *Az emberarcú világegyetem — Liget*, 1989/3, ősz, 62-68. Unger Zsuzsa: *A modern világkép Teilhard látomásában — Vigilia*, 1993:12: 821-825.
3. Lovelock, J.: *GAIA — A New Look at Life on Earth* — Oxford University Press, 1979.
4. Lovelock, J.: *The Ages of Gaia — A Biography of our Living Earth* — Oxford University Press, 1988.
5. Bunyard, Peter–Goldsmith, Edward (editors): *GAIA, The Thesis, the Mechanisms and the Implications* ('GAIA, a tétel, a működés és az alkalmazás') — Wadebridge Ecological Centre, 1988.
6. Goldsmith, Edward: *The Way: An Ecological World-view* ('Az Út: ökológiai világnézet') — *The Ecologist*, 18, 4/5, 1988, p. 160-185.
7. Jones, Alwyn K.: *Social Symbiosis: A Gaian Critique of Contemporary Social Theory* ('Társadalmi együttélés: A jelenkori társadalomelmélet gaianus bírálata') — *The Ecologist* 20/3, május, június, 1990., p. 108-113.
8. Naess, Arne: *Deep Ecology and Ultimate Premises* ('Mély Ökológia és a végső előtételek') — *The Ecologist* 18/4-5, 1988. p. 128-131.

10. Taylor, Bron: *The Religion and Politics of Earth First!* ('Az *Earth First!* hitvallása és politikája') — *The Ecologist* 21:6:258-266, 1991.XI.-XII.
11. Skolimowski, Henryk további művei: *Eco-Philosophy — Designing New Tactics for Living* — Marion Boyars, New York — London, 1981.; *Ecological Values as the Foundation for Peace* ('Ökológiai értékek mint a béke alapja') — *The Theosophy Science Study Group — Silver Jubilee Souvenir*, 1987, p. 51-54; *Eco-Philosophy and Deep Ecology* ('Ökofilozófia és Mély Ökológia') — *The Ecologist*, 18:4/5, 124-127, 1988.; *Ecological Consciousness as the Next Stage of Evolution* ('Ökológiai tudatosság, mint az evolúció következő szakasza') Előadás 1989. májusában — *Teilhard Review: J. of Cosmic Convergence.*

HENRYK SKOLIMOWSKI: KULCS A BOLDOGSÁGHOZ

Ne küzdj a boldogságért. Csak akkor éred el a boldogságot, ha más dolgokra törekszel. A boldogság nem a létezés állandó állapota; az az örökös valamivé válás állapota. A boldogságot nem lehet megtervezni. Ha eljön a boldogság, már nem vagy többé annak tudatában, hogy küzdöttél érte.

Mire törekedj? Az élet értelmére, céljára, a megvalósulásra, amely túlmegy egyéni, önző éneden. Te magad akkora vagy, mint amekkorák a célok, amelyeket el akarsz érni. A nagy célok felemelnek téged és lehetővé teszik, hogy túllépd kicsiny énedet. A nagy célok tisztelettel töltenek el és méltóságot adnak, amely egy értékes élet szükséges összetevője. Erőltesd magad mások legnagyobb szolgálatára, az önzetlenséged érdekében. Olvadj össze a dolgok nagy távlataival, megértve, hogy az ember sorsát a csillagok szabják meg és nem a közönséges anyag. És akkor fog életed kiteljesedni, kibontakozni. És akkor, talán, mint melléktermékhez — eljutsz a boldogsághoz is.

Mi a boldogság? Léted egyensúlya, amelyet mások sugalmazó, fölemelő derűként, nyugalomként észlelnek; amit te magad belső nyugalomnak érzel, amely erőt és elhatározást ad; nem érzéki (szenzuális) elégedettség vagy fizikai jólét állapota, hanem belső sugárzás. Ezt egyre inkább tudatosítani fogod, amint közelebb és közelebb kerülsz hozzá. A boldogság: önmagaddal békében élni, mialatt az ész egyesül a dolgok nagyobb rendszerével.

A valóban szent emberek, az emberi gondolkodás és lét óriásai, a Gandhik és Schweitzerek nem keresték a boldogságot, de mi sugárzónak és sugalmazónak találjuk életüket, amely csordultig tele volt a nagy célok szolgálatával, s az ember rendeltetését megmutató nagy eszmék szolgálatával.

A boldogság fogalmát el kell vetni, mivel az rendszerint az ÉN botlásait elrejtő csapda. A boldogság kulcsa: elveszíteni ÉN-edet és becsvágyadat, és elnyerni a látást és küldetést.

SZUNYOGHY ANDRÁS: ELHAGYOTT TANYA

PURGATÓRIUM, AVAGY ÁLLAM- ÉS JOGKÓR

1.

Az állam és a jog a társadalom betegsége. A jogállam a pészmékeres, nájlonretinás, művégtagos, végbélkivezetéses, művesekezelésre szoruló statisztikai gyógyult.

EGY SZERETETBEN ÉLŐ KÖZÖSSÉGNEK — no tudjuk, a Paradicsomban — sem jogra nincsen szüksége, sem államra, amely a jog érvényesülését erőszakkal is kicsikarja. Ott ugyanis a jogi szabályok egybeesnek az erkölcsiekkel. A Törvény egy, forrása az Ég. Ezért rendszerint nem is fogalmazzák meg a kétféle normát külön, mint tudjuk a mózesi Öt Könyvből, vagy a Koránból. Rómában a Tizenkéttáblás Törvény (Kr. e. 462) rögzítette a szent hagyományból és a tapasztalati bölcsességből eredő szabályokat a családias szervezettől elkülönülőben lévő állam — a konzuli közigazgatás — túlkapásait megelőzendő. A szellemi, a belülről vezérelt, a morális alapon álló társadalom úgy működik, ahogy „mindenki" gondolja, kívánja, érzi.

Korunk hitetlenségéből visszapillantva központosított államoknak látszanak az írott történelem hajnalán fölvirágzott folyammenti birodalmak, amelyek túlnépesedettsége, mostoha éghajlati körülményei és a vízgazdálkodás szükségessége összefogást igényelt. De ennek ellenére ezek s a többi ókori állam, mint például Görögország, valamint a pusztai birodalmak, vagy a későbbi, ún. feudálisok társadalma még élte a maga kultúráját. Vagyis áthatotta *a világ működésére vonatkozó közös tudás*: eszerint cselekedett egyén és közösség — központi parancs, méginkább kényszer nélkül ismerte a helyét és tette a dolgát. Mi — ha nem pénzért — csakis a korbácstól való félelmünkben ásnánk a csatornát és építenénk a piramist, és meglógnánk az első adódó alkalommal. Ők úgy gondolták, hogy üdvükre válik. Isten és az egész lét javára fáradoznak, szilárd törvény szolgálatában, aminek nincsen szüksége világi hatalom erőszakos kézivezérlésére. Mint a korabeli termésadatokból tudjuk, Egyiptom képtelen lett volna eltartani akkora rabszolga-tömeget, és a fékentartásához szükséges pandúrhadat. Az oszmán birodalomban sok százszor történt meg, hogy két csausz besétált a testőrökkel rakott palotába és a szultán parancsára selyemzsinórral megfojtotta a mindenható pasát, vagy akár magát a nagyvezírt. Megszöktek volna az illetők? Ugyan mit tehetett a hatalmas DÁVID király, amikor a rongyos NÁTÁN próféta felelősségre vonta BETSABÉ elcsábítása és férjének meg-

öletése miatt? Abszurdum lett volna egy tiltakozó szót is szólniok, akárcsak a mi számunkra visszatérni oda: jogaink átlátható, megfogható köréből egy kultúra szellemrendjébe. ZÖLD PÉTER 1767-ben beszámolt arról, hogy két héten át „hétezer száz harminckilencz" embert gyóntatott meg másodmagával Csöbörcsökön, a mai Kisinyov mellett, Besszarábiában, az egykori husziták ivadékait, akiknél tizenhét éve járt utoljára pap. Így ír a páter a tatár alattvalóvá lett magyarokról: „senkit közülük súlyos bűnben nem találtunk".

A jog ott különül el, ahol a rend nem benső, éppen ezért az emberek abnormálisnak érzik. Gondolatmenetünk szempontjából nem fontos a rendet minősíteni. A jog előnyomulása egybeesik az erkölcs gyöngülésével és az állam erősödésével. A társadalom *államosodással* védekezik a széthullás ellen. Jól megfigyelhető ez a folyamat a Római Birodalomban. A közmondásos római jellem és erkölcs porladását az állam és a jogrend szakadatlan erősödése kísérte a császárkoron át. A római jog, e szakszerűségében káprázatos alkotás a bizánci JUSTINIÁNUS (482-565) uralkodása alatt nyerte el végső, kodifikált formáját. A birodalom utolsó föllobbanásában, a tökélyre vitt talpnyalásban. Ekkor intézményesült a cezaropapizmus, vagyis egyesült a világi és egyházi hatalom, voltaképpen az utóbbi államosíttatott a történelmi örökös, az egész pravoszláv kultúrkör számára.

2.

MODERN ÉRTELEMBEN VETT igazgató–gondoskodó–beleszóló állam az újkorig nem létezett. Ám a szerves, a teokratikus-szakrális állam fölbomlott a történelem során. A családi kötelékek, amelyek a nemzetségi társadalmakat, vagy a köztársasági Rómát átszőtték, föltöltötték *ethosszal*, meglazultak, elszakadtak. Kína — LIN YU TANG állítása szerint — szintén családi állam volt: minden kínai elsősorban családjának volt a tagja és csak aztán állampolgár. Ez adta ennek az óriás nemzetnek a hihetetlen erejét és természetes kohézióját. A Birodalmat az Ég földi leképeződésének tekintették. A császár nem kormányzott, hanem uralkodott; a Tao útmutatása szerint *az Ég Fiához illő életet élt*. És éppen ez volt nélkülözhetetlen a Mennyei Birodalom jó működéséhez. A szerves társadalomnak csak halovány vonása volt a központi hatalom, amely leginkább adószedéskor és külső támadás esetén mutatkozott. A vidéki ember jó, ha a nevét tudta a fejedelemnek. Az élet, mind közönségesen a helyi keretek közt folyt. Sokszor nyomorban és szenvedésben, de az államtól tisztes távolban.

Az Isten kegyelméből uralkodott fejedelmek ivadékai hagyománytiszteletből itt-ott még trónolnak, de egyikük sem *uralkodik*, és alattvalóik közül kevesen hisznek abban, hogy a hatalom Istentől való, akár a törvény, akár az ország, akár az erkölcs. A szerves állam szervesen szűnt meg. Ugyan erőszak és forradalmak verték szét, de ez csak azért történhetett meg, mert a hit kihűlt, a világ működésére vonatkozó közös tudás elmerült, vagy megszűnt közösnek lenni. A

világ országokra esett szét: egyikben sem gondolják többé, hogy ők az Ég másaiként *mintegy* a világ volnának. Hogyanis, amikor ellene mond a józan észnek! Azóta nem is próbál egy ország kormányzata sem Égfiaként élni és egyik sem hiszi, hogy felelős volna a világ sorsáért. Nem is törődik a világgal senki. Például a globális konferenciák az ózonlyukról, a fölmelegedésről, a szegénységről vagy adósságválságról, egyelőre a felelősség elmismásolásáról szólnak.

AZ ORSZÁGOKBAN ÉLŐ NÉPEK OSZTÁLYOKRA HULLOTTAK SZÉT. A különböző osztályok szolgáltatásainak és ellenszolgáltatásainak kifinomult mérleg-rendszere — BIBÓ ISTVÁN gondolata — fölborult. A csoportok és osztályok nem tartották többé rendjénvalónak egymáshoz fűződő kapcsolataikat; az erősebbek visszaéltek helyzetükkel, kötelességeiket elhanyagolták. Például a nemesség birtokai és a jobbágyi szolgálatok fejében teljesített katonáskodása kiment a divatból. A hivatásos hadsereg költségeit éppenséggel az alsóbb osztályok állták. A tiszteket leszámítva a legénységet is az ő soraikból toborozták. Az Egyház megrokkant a reformáció és a szabadkőművesség csapásai alatt. A főpapok a jézusi élet, az életszentség fölmutatása helyett a szerepét és létjogosultságát veszített arisztokráciához igazodtak.

Új kísérlet kezdődött.

Az ész alapján, gondolták a forradalmárok és a FRIGYESEK, II. JÓZSEFEK, KATALIN cárnők. A revolucionisták a fölvilágosodás eszméi alapján fogtak tervük megvalósításához. Amint ORTEGA mondja, az újkori civilizáció legnagyobb alkotása az állam. A mű valóban kolosszális. Az újítók az abszolút monarchiák joggal gyűlölt önkénye ellen lázadtak, s észre sem vették, hogy már a kezdet kezdetén fölülmúlják a feudális állam hibáit. Ennek bürokrácia-gépezete kismiska volt ahhoz képest, ami a francia forradalom után világszerte elterjedt és a népek nyakára telepedett. A monarchák zsarnokságának megdöntése után, a demokrácia kialakulásával és a szabadság jegyében...

A csupán éjjeliőrnek elgondolt központi hatalom úgy erősödött, ahogy bomlottak a régi rend szerves kötelékei. No, bontották is őket. A jog uralmát akarták a kísérletezők. Az áttekinthető, a mindenkire egyformán tekintő, a *személytelen* törvény érvényesülését. Ha kell, a szeretet, az erkölcs, a *személyesség* rovására. Egy közös bűn jól megvilágítja a különbséget: hagyományos viszonyok közt a korrupció fő alakja, a *protekciózás* személyes kapcsolatokon alapul, és a szolgálat-ellenszolgálat értékét nem föltétlen mérlegeli. A modern figura személytelen: *vesztegetés*nek hívják, és a piaci árakhoz igazodik.

A nyíltan bevallott cél a szekularizáció volt, állam és Egyház szétválasztása. A mellékgondolat a vallás visszaszorítása, és csak a hátsó gondolat az erkölcsellenesség. A jakobinusok, a bolsevikok és a nácik a hátsó gondolatot is bevallották, annyit adván elő mentségükre, hogy ők „új" erkölcsöt fognak a régi helyébe állítani. Ebből persze nem lett semmi, mert erkölcs racionális, jogi és hasonló alapokon nem szerkeszthető. Egyáltalán nem szerkeszthető. Mindenesetre

olyan jogrendet fabrikáltak, amely gyökeresen ellentétes volt az erkölcs örök idők óta megállapodott szabályaival. Bűnöket iktattak törvénybe: engedélyezték mások tulajdonának elvételét, magyarán a rablást; üldözték a szeretet-kapcsolatokat a családtól a vallási közösségen át a dalárdákig; polgári kötelességgé tették a besúgást, az árulást; központilag meghatározott és olykor váltogatott szabályok szerint alsóbbrendűnek minősítettek embercsoportokat, korlátozták, sőt meg is ölték őket, és elvárták a szétdúlt társadalom bűnrészességét, hogy vallási-, faji-, vagy osztályszempontok szerint állandó belháborúban éljen. Vagyis *az állam maga lett bűnöző*. Egyik fő ismérve a bűnöző államnak, hogy hivatalnokait a gengszterbandák szabályai szerint, megbízhatósági alapon toborozza, akik az elképesztő méretű államosított bűnözést szervezik, adminisztrálják és cinikusan jogi keretekbe öltöztetik. Betyárország bennszülöttei rábólintanak, igen, a kormányoknak megbízható tisztviselőkre van szükségük.

Iszonyú tandíjat fizetett az emberiség anélkül, hogy megtanulta volna a leckét: az erkölcs kiiktatása a legrövidebb időn belül rémállamhoz vezet.

3.

A NAGY FORDULAT KIGONDOLÓI, akik átállították az emberiség váltóját a szellemi irányról a racionálisra, a materiálisra, a gazdaságira, számoltak a veszélyekkel. Tudták, hogyha elvetik az első célt, az üdvkeresést, és mellékessé teszik a lelki emelkedés-nemesedés vágyát, sőt kiirtják azt, kiszabadul az emberből — nem az állat, hanem HAMVAS BÉLA ítélete szerint a démon. A népfelséget, a jogi- és gazdasági alapokra helyezett államot, a hatalom megosztását és a részek kölcsönös ellenőrzését gondolták biztosítéknak. A történelem azóta igazolta, hogy a szellemtől lecsupaszított gazdaság elképesztő teljesítményekre képes. Az új politikai szerkezet, a demokrácia ideális rendszer, ugyanis nemcsak a polgárokat teszi egyenlővé, hanem a Dolgokat és az üzleti fogásokat is. A demokratikus rendszerek sosem üldözték a morált, vagy egyáltalán a szellemi törekvéseket. Csak éppen sorvasztották, vagy a maguk képére hasonították őket. Az áruk viszonyában a kor legfőbb bírája, a Piac-istenség előtt a *helyes* és a *helytelen* értelmetlen szembeállítás. A fogyasztói társadalom alapelvét: *érték az, ami új*, elfogadta a tudomány, a szappangyártás, a festészet; feszíti a családot: egy új házastárs értékesebb. A tömegmédia egyszerre alkotta meg a MCLUHAN-i globális falut, a hírek vagyont érő tömegének fénysebességű áradását és azt a helyzetet, amelyben „az üzenet maga a médium" — tehát a valóság leváltható, de a fölséges nép is, bizony, BRECHT úr, amely — elvileg a kor legfőbb jogforrása; ti. a demokrácia ideája szerint a nép volna a szuverén. A Dolgok-foglya nép...

A kormányzás új művészete a népakaratot betölteni. A közvélemény szerinti döntéseket hozni, hiszen az emelte föl a kormányzókat. Hanem a közvélemény formálható, alakítható, manipulálható.

Tudjuk ezt már MADÁCHTÓL az *Athéni szín*ből, és látjuk minden nap a tömegtájékoztatásban és önmagunkban.

VALÓJÁBAN AZ ÉRETT GAZDASÁGTÁRSADALOM egyik alapellentmondása, hogy a politikai rendszer demokratikus, viszont az elszabadult mediatikus-tudományos-technikai-gazdasági *fejlődés* fikarcnyit sem az. A kutya sem választotta a sajtócézárt, az olajmágnást, a sztárt és társaikat, hanem a tőke választott magának üzletkört, ahol a legjobb megtérülés reményében működik. Már áthatják a társadalom egészét és régesrég átnyúltak országhatárokon, kontinenseken, és a maguk képére igazítják nemcsak a kormányokat, a törvényhozókat, a bírákat, a sajtót, de magát a népet is. Egyre több üzletág kerül át a tiltott övezetből a legalitásba... A világ ismét egységesedik, de nem az Ég alatt, nem az Ég földi mása készül, hanem a Dolgok uralma, a Föld alsóbb övezetei hódítanak. Általunk, amint a Dolgok uralmát elismerjük magunk fölött, amint egyénné, gazdaságemberré, specialistává forgácsolódunk, amint konzumidiótá leszünk, ahogy barbisodunk. Ám a választópolgárok még nem mind Barbik. Sőt, a Barbik közt is akad, aki szégyelli, és szerényen bár, de morális, nemzeti, természetvédelmi, egyáltalán emberi követelményeket támaszt. Például az oktatásban. Belátja ugyan, hogy az iskoláknak termelő-fogyasztó lényeket kell termelniük, de mégis... Az állam hiába alakította át a demokráciát az engedmények rendszerévé, mostanra akadály. Ahogy RONALD REAGAN megállapította: „a probléma maga a kormány".

A demokrata jog a *részvénytársaság-államok*ban az engedmények rendszereként éppúgy lehetővé tette az emberölést, ahogy történt ez a Gazdaságkor diktatórikus alakzataiban — lásd abortusz és egyre több országban az eutanázia. Bűnök sora előtt nyílt zöld út, ahogy az áruk egyenlősége, akár a kábítószereké is, megkívánja. Az állam bizonyára megkapta a piros pontokat a gazdaságtól, viszont kitörtek a futballháborúk. Kiderült, hogy az ideális fogyasztó kialakításával elveszett a társadalom belső önszabályozó rendszere, és az emberek kezdik megölni egymást. Ha a magzatot szabad, miért ne volna szabad az újszülöttet, vagy a másik csapat szurkolóját, vagy az osztálytársat a negyedik elemiben, vagy azt a rohadékot, aki a sorban előttem pöffeszkedik?! Az éjjeliőr állam tehetetlen az alvilággal szemben, mert erkölcsi nevelést nyújtani sincs joga, ugyanakkor a bűnözés föltartóztathatatlan terjedése az üzleti életnek is árt, hisz piac- és sportszerűtlen. Szabad idejükben még a maffiózók is visszasírják az erős, konzervatív államot, amikor a kislányukat hazavárják az iskolából, és a pókocska békésen sétálgat a rózsabokor mellé támasztott gépfegyverükön.

4.

A nagy kísérlet alaphipotéziséhez igazodva három fő szabályt iktattak be:

1. mindent megtehetsz, amit a törvény nem tilt;

2. mindent megtehetsz, ami a másik ember szabadságába nem ütközik;
3. bárkinek a felelőssége csak bírói úton, megfelelő szabályok betartása mellett állapítható meg.

Hamar kiderült, hogy e szabályok nem harmonikusak, mint a kereszténységben az Isten- és emberszeretet kettős főparancsa. Miért ne tegyem meg azt, amit a törvény tiltana, de nyitva feledte a kiskaput? Miért lessem, hogy tettem ütközik-e a másik szabadságába? Mi közöm nekem az ő szabadságához? Különösen akkor, ha az első szabály alapján állok. Végülis állhatok bármelyiken: mindegyik *külső*. Nem felelek azért, ami nem bizonyítható. A többi az én ügyességemen múlik. Ebben a diszharmóniában futott zátonyra a fejlődés — MILLTŐL MARXIG — általánosnak gondolt elve. A lenyűgöző technikai előrejutás mellett a társadalmi változások millió és millió ártatlant elnyelő zsákutcákba torkolltak. Az ember pedig, miközben magasabb és egészségesebb lett, várható életkora nőtt a szerencsés országokban, közösségeiből kihullt, ő maga személyből egyénné töredezett, és ARNOLD TOYNBEE szerint „belső proletarizálódás" áldozata lett. Élesebb szó a *lumpenizálódás*: a legképzettebbek közt is egyre több az erkölcsi analfabéta, aki csak jelent lát, távlatot nem ismer, aki „csak egyszer él". Kiszorult ugyanis a lehetséges életcélok közül, sőt a nevelési programokból is, hogy bölcsek legyünk, szentek, boldogok, értsük meg a lét értelmét, tisztességre törekedjünk, jóságra. Hogy *az egyetlen valóságos fejlődés* az ember számára a szellemi emelkedés. Annak ellenére történt ez így, hogy az euro-atlanti civilizációban élők túlnyomó többségének semmiféle megélhetési gondja nincsen. Ha úgy tetszik, ráérne filozofálni, vagy igényes szellemi programba fogni, vagy a tulajdon életét élni! — mint gondolták ezt a marxisták mifelénk, szerintük PLATONÉK azért értek rá bölcselni, mert a rabszolga gályázott helyettük...

AKOR MEGPRÓBÁLJA ÁLLAMI-, GAZDASÁGI- ÉS JOGI ALAPON SZERVEZNI a belső kohéziót. A Tízparancsolat és a szeretet kettős főparancsa helyett paragrafusok milliói, ügyvédek, pörök, alkuk. Az igazságszolgáltatás megszűnt, illetve jogszolgáltatássá alakult. Átlátható, nyilvános és kristálytiszta, és valami más. Olyan mint a szamóca: hatalmas, bíborszínű, illatos és seízű. A sikkasztót a büntetőbíró elítéli valamennyire a vád és a védelem specialistáinak alkuja után. Az eljárásban a megrongált lét sebe szóba sem jön, hogy itt valamit jóvá kellene tenni, nem büntetni, hanem jóvá tenni. A sikkasztó előre számol: zsákmány per leülendő hónapok száma. A károsultak indíthatnak polgári pört. Újabb alku, ítélet, végrehajtás, sajnos eredménytelen, mert a sikkasztó tulajdonában egy fabatka sincs. A sikerei és a fogyasztása, a tévéje stb. által vezérelt Barbi-ember elfogadja ezt a helyzetet és szemlátomást terjeszkedik, közben kezes bárányként alkalmazkodik a Dolgokhoz, a Gazdaságkor valóságához. Kultúrája a technika alkalmazásából áll. Fontolgatja: ő kitől sik-

kasszon és hogyan? Tökéletesen mutatja ezt a művészet, amely akkor is igazat mond, amikor hazudni próbál. Az uralkodó korirály, a posztmodern ezért mondott le az emberábrázolásról. A Barbiból nemhogy tragikomédiát, még abszurdot sem lehet kihozni, ezért a mű alapegysége immár nem a hős, hanem a mondat, anyaga a szöveg, ami jobb és rosszabb *elbitorlások*ból tákolódik össze.

A TÁRSADALOMNAK EZÉRT MA NINCS ELITJE. Mert nincsen reális hierarchiája. A reális hiererchia ugyanis szellemi természetű: a nemes, a jó, a bölcs van fölül, a hitvány, a gonosz, az ostoba alul. Ezt mutatja az erkölcs és mutatná az erkölcs árnyéka, a jog. Ám a Gazdaságkorban ilyesmit gondolni sem szabad, az eredendő bűn, a jóról és gonoszról való tudás eltöröltetett. Csak Pilátusnak szabad lenni, úgy tenni, mintha nem tudnánk, mi az igazság. A valóság helyett *a nincset kell tisztelni*, amit a valóság leváltója, a massmédia árul, plébekksztárok panoptikumát a táncdal-ipartól a politikáig. Közéjük kerülni morális, szellemi értelemben süllyedést jelent. Az igazi bölcsek — Hamvas Béla szerint — lappanganak, őrültnek álcázzák magukat, mint HÖLDERLIN, vagy alkoholistának, mint ADY. Elrejtőznek az életben. Ahogy az igazság a jog alatt, a társadalom még élő része az állam árnyékában.

Tán így van rendjén. A poharat előbb ki kell üríteni, hogy tiszta vizet tölthessünk bele.

CZAKÓ GÁBOR

ZSIN JUDIT: MADONNA

A 41. VÁSÁRHELYI ŐSZI TÁRLAT — ÉS A 42.

Hódmezővásárhelyen, a Tornyai János Múzeumban 1994 októbernovemberében láthattuk a 41. Vásárhelyi Őszi Tárlatot. Ezt a sorszámot ezidáig egyetlen más magyarországi periodikus művészeti bemutató sem érte el. Mi lehet a magyarázata a hódmezővásárhelyi kiállítássorozat sikerének, s miért volt figyelemreméltó a negyvenegyedik?

HÓDMEZŐVÁSÁRHELY AZ EGÉSZ 20. SZÁZADBAN jelentős szerepet játszott a magyar képzőművészetben. A század első felében itt festette képeit TORNYAI JÁNOS, ENDRE BÉLA. Tornyai halála táján, 1936-ban jött először KOHÁN GYÖRGY Vásárhelyre, de munkássága majd csak a hatvanas években lesz meghatározó jelentőségű. Hódmezővásárhely művészeti életének kiteljesedése az ötvenes évek elején kezdődik, amikor a Képzőművészeti Főiskola nyári művésztelepeinek ad otthont. E nyári gyakorlatok élményeinek hatására több fiatal festő telepszik le a városban. Sok művészt idevonzott az alkotóház és a szomszédos, Tisza-parti Mártély; e művészek zöme is rendszeres résztvevője lett az őszi tárlatoknak. Így a hódmezővásárhelyi kiállításokon nemcsak a városbéli művészek vettek részt, hanem azok is, akiket valamilyen szellemi, vagy érzelmi kapcsolat fűzött ide.

Az Őszi Tárlat mindig meghívásos rendszerű volt, a helybélieken kívül az alkotóházak és a nyári gyakorlatok résztvevői küldhették be munkáikat. Az első Őszi Tárlat 1954-ben került megrendezésre, s azóta minden év októberének elején megnyitja kapuit. És minden évben érdemes volt megnézni, mert itt az összkép sosem egyezett a többi magyarországi képzőművészeti bemutatón láthatóval; a Vásárhelyi Őszi Tárlatot alig befolyásolta a magyar kultúrára egykor és most rátelepedett központi akarat. A stilisztikailag meghatározott *szocialista realizmus* idegen volt az itteni hagyományoktól, legföljebb alibiből vagy ellenpontként jelenik meg egy-egy képen valamilyen attribútum (kombájn, traktor stb.). A hivatalos művészetirányítás ezért Vásárhelyt maradinak, sovinisztának, *narodnyik*nak minősítette. Mivel messze van a főváros, a tárlatok levegője szabadabb volt. Szabadabb, mert Vásárhely nem a realizmust, a természetelvűséget tagadta, hanem annak a szocializmus nevében sémává merevített propagandisztikus változatát. Majd amikor — Magyarországon jóval hamarabb, mint a Szovjetunióban vagy Romániában — a korábban stilisztikailag diszkreditált nonfiguratív művészet és mű-

velői hangadó és döntő pozícióba kerültek, Vásárhelyt ugyanazon címszavak jegyében támadják, csak most nem tartalmi, hanem formai alapon. Mindkét időszakban főképpen azt kárhoztatták, hogy itt sikerült egy olyan, évente megrendezett kiállítássorozatot létrehozni, amelynek határozott karaktere volt és van, s amelyet — a kiállítók lakóhelyére tekintet nélkül — még az ellenfelek is elismernek *Vásárhelyi Iskolá*nak.

MI IS EZ A VÁSÁRHELYI ISKOLA? Olyan képzőművészet, amely egyértelműen természetelvű, naturálisan ábrázoló, a *plein air* festészetből és a kései impresszionizmusból származtatható, de expresszionista elemeket is magába olvasztott, az akadémikus felfogás viszont távol áll tőle. Tematikája az Alföldhöz és a paraszti élethez, munkához, életformához kötődik — de ez olykor egész távolról, áttételes szimbolikában vagy utalásban jelenik meg. Jellegzetes, karakteres, de nyitott szemlélet, tematika és stílus jellemzi, a tárggyal való őszinte érzelmi azonosulás. Nyitottsága folytán bekapcsolódhatnak újabb és újabb alkotók, beépülhetnek újabb kifejezési módszerek és formák, a hagyományokhoz való hűség miatt azonban a változás nem látványos, nem ugrásszerű — evolúció, nem revolúció. Úgy gondolom, ha valaki a mai magyar művészetben azt keresi, amit más országban nem talál, akkor Hódmezővásárhelyen az Őszi Tárlatot kell megnéznie. Mert itt olyan művészetet láthat, amely a magyar, az alföldi hagyományokból táplálkozik, de a nemzetközi művészet eredményeit is magába olvasztja, és kvalitásában bárhol a világon megállja a helyét. Folyamatosan megújuló formavilága találkozik az újabb valósághű művészeti irányokkal, a hiperrealizmussal, a mágikus naturalizmussal, a szociografikus művészettel, a *nouvelle figuration*nal, így megtalálja a kapcsolódási pontokat a külföldről jött művészetkedvelővel, ezáltal bemutatva e jellegzetesen magyar művészetet.

A második világháború után szinte világszerte (ide nem értve a vasfüggönnyel elzárt kommunista világ „szocialista realizmusát") kialakult egyfajta nemzetközi stílus, kezdetben az absztrakt expresszionizmus formai jegyeivel, amelyen belül bármely kép bármely másikkal helyettesíthető volt. Az Egyesült Államokban vette észre néhány művész, hogy ezeket az absztraktokat csak a kollégák és kritikusok méltányolják, a közönség nem. Megpróbáltak tehát a „nem vájtfülű" emberek érdeklődése felé nyitni. Törekvésüket hamarosan nemzetközi siker koronázta — ROBERT RAUSCHENBERG 1964-ben a Velencei Biennálén elnyerte az Arany Oroszlánt. Csakhogy tíz éven belül a *populáris*ból általa *Pop-Art*-nak nevezett irány is nemzetközivé lett. Jóval több, mint két évtized múlva kezdtek érdeklődni a művészeti közhangulatot irányító kritikusok, hogy mi is lehet az egyes országok, kultúrák adománya a művészetek egyetemes történetéhez. Éppen akkor, amikor Magyarországon majdnem az összes kiállítóteremben eluralkodott a *nemzetközi stílus*, majdhogynem szocreálszerű kizárólagossággal, és a külföld felé ez jelenik meg, mint Magyar Művészet, egészen a Velencei Biennáléig. Hogy

Vásárhely miért kivétel? A 20. századot átívelő hagyományon túl azért is, mert e város lakossága az országos-, sőt a világátlagot meghaladó arányban érdeklődik a képzőművészet iránt. Az Őszi Tárlat megnyitása napján az ünneplő közönség fele sem fér be a múzeumba, a megnyitót ki kell hangosítani az utcára. S a napokkal, hetekkel később érkező idegentől azonnal kérdezik a helybéliek, hogy „láttad-e már a Tárlatot? És, hogy tetszett, mi tetszett?"

Pedig e résztvevőiben országos hatókörű kiállítás híre nem terjed túl a városon, visszhang nélkül múlik el. A szakmai folyóiratokban, a napi- és hetilapok kulturális rovataiban, a televízióban csak arról esik szó, hogy a tizenkét országosan és nemzetközileg favorizált magyar neoavantgárd művész most éppen hol, mit csinál; esetleg pár szó esik epigonjaikról, bár ma már más az érdeklődés. Elnézést kérek az Olvasótól, hogy folyamatosan a 41. Vásárhelyi Őszi Tárlatról beszélek. Arról, hogy a magyar művészet — nem először a művészetek történetében — naprakészen együtt van a nemzetközileg éppen aktuális kérdésekkel. A tárlat gerincét azok a festmények, szobrok, grafikák adják, amelyek a magyar Alföld immár 140 éves művészeti hagyományaiból táplálkoznak. (1854-ben érkezett Szolnokra AUGUST VON PETTENKOFFEN, nyugalmazott katonatiszt és festőművész.) Jellegzetesen csak a magyar művészet talaján és csak alföldi hatásra születhetett meg a közelmúltban elhunyt NÉMETH JÓZSEF *Utolsó képe*, illetve FÖLDI PÉTER *Fészekrablói*, BOZSÓ JÁNOS, IMRE LAJOS, ERDŐS PÉTER, BÁNYAI BÉLA, BAK PÉTER, FODOR JÓZSEF, KURUCZ D. ISTVÁN, LÓRÁNT JÁNOS, MOLDOVÁN ISTVÁN, NAGY E. SÁNDOR, SZEREDAY ILONA, ZAJZON ÁGNES, FAZEKAS MAGDOLNA és MEGYGYES LÁSZLÓ impresszionisztikus vagy expresszív tájképei, ALMÁSY ALADÁR *Őrült nő a Tisza partján* című olajfestménye, ÁGOTHA MARGIT linóleummetszete (*Remény*), TÓTH BÉLA földrögfelület-plakettje, PATÓ RÓZA kévét fölmutató parasztembere, SZABÓ ZOLTÁN *Földművesek* című expresszív kompozíciója, SZALAY FERENC paraszthéz-ablaka, SZUNYOGH ANDRÁS *Elhagyott tanyája*.

A MAGYAR ALFÖLD, KÖZELEBBRŐL GYULA kisvárosi emberei, házai és enteriőrjei ihlették a városhoz kapcsolódó festőket egy különös, szociografikus naturalizmus létrehozására — már a képcímek is utalnak a leíró-feltáró szándékra: BALOGH GYULA — *Sarki ház, Délidőben;* BODOR ZOLTÁN — *Egyen meggyet, Zoli!*; SZABÓ ÉVA MÁRIA — *Nyitott gazdasági udvar, Góré maradvány*; SZÉKELYHIDI ATTILA — *Szeghalmi ház.* A 41-ik Vásárhelyi Őszi Tárlat harmadik erőteljes vonulata közvetlenebbül érintkezik az egyre népszerűbb törekvéssel, melynek a '70-es évek végétől egyre több művelője van, bár — szerencsére — még nem érte el, hogy „nemzetközileg hitelesítsék". A posztmodern szemlélet változatáról van itt szó, amelyet legtalálóbban *neomanierizmus*nak nevezehetnénk, s számos jeles képviselője van a Párizsban élő magyar CSERNUS TIBORTÓL a skandináv GUDMUNDUR ERNŐN át az amerikai PAUL SARKISSIANIG. Hódmezővásárhelyen ezúttal KÉRI LÁSZLÓ, SIMORKA SÁNDOR, RÉKASSY ESZTER, BABOS LÁSZLÓ, CSÁKI RÓBERT, ESKULITS TAMÁS, GYULAI LÍVIUSZ, KISS

TIBOR, KOVÁCS TAMÁS VILMOS, MUZSNAY ÁKOS, RÁBAI LILLA, SZABÓ TAMÁS, UNGOR CSABA, VÁRKONYI JÁNOS, VIDOVITS ISTVÁN, ZSIN JUDIT munkáit sorolhatjuk ide.

Van azután a kiállítottak között a nemzetközi *avantgárd* jobbrosszabb utánérzése, meg jónéhány olyan tárgy is, amit leginkább a zsűri tévedésének tekinthetünk. De hát a kollektív tárlatokon a középszer éppen arra való, hogy az igazán jó alkotások kiemelkedjenek.

A 41. Őszi Tárlat nagydíjasa, PÁSZTOR GÁBOR grafikusművész három litográfiája nem préselhető be a művészettörténet skatulyáiba. Pásztor kompozícióinál fölhasználja a görbe tükör, a régi fújt ablaküveg és a könnybelábadt emberi szem optikai torzításait, adott esetben megtöbbszörözi a torzításokat a gondolatot megtestesítő látvány leképezéséhez. Mégsem tekinthetjük e kőrajzokat groteszknek, inkább a lelki látás kivetítésének, ahogy például SALOME fényesre csiszolt ezüsttálján a meggyötört KERESZTELŐ feje döbbenetes drámaisággal tükröződik...

A 41. VÁSÁRHELYI ŐSZI TÁRLAT FONTOS ÁLLOMÁS, határkő a kiállítássorozat életében. Az elmúlt esztendőkben megnőtt a művészek érdeklődése a Tárlat iránt. Ahogy a *nemzetközi stílus* apostolai és képviselői egymás után foglalták el az ország legfontosabb kiállítási fórumait — éppen Csongrád megye kivételével! —, úgy magasodott föl a természetelvűen gondolkodók között a Tornyai János Múzeumban való kiállítás lehetősége, s itt már nemcsak az Őszi Tárlatra gondolok, hanem az intézmény aurájára is. Ma már a hazai képzőművészeti közéletben a természetelvűen gondolkodók köre kiszélesedett: egy frontvonalban vannak a 3D keménységű hiperrealistáktól a *klasszikus* avantgárd geométeren át a lírai absztraktig mindazok, akik korábban egymás kemény ellenfelei voltak. Ellenfelek, de nem ellenségek, mert fölismerték és tisztelik egymásban a kvalitást, a művészi teljesítményt. Most azonban kegyetlen kiszorítósdi folyik; a nemzetközi stílus *guru*i azt terjesztik, hogy kizárólag az ő követőik művészek, amit nem ők művelnek, az nem művészet, az *új szenzibilitás*, a *transzavantgárd* az ihletett és valóságos alkotás, minden más *pszeudo*, álságos, a közönség félrevezetése. Érthető tehát, hogy mindazok, akik a képzőművészetet ennél szélesebben, teljes skálájában, csakis és kizárólag a művészi színvonalat mérlegelve értékelik, igyekeznek erősíteni kapcsolataikat olyan fórumokkal és intézményekkel, amelyek hasonlóképpen gondolkodnak. Ennek is lehet a következménye, a szervezők gondos munkája mellett, hogy az utóbbi években számos fiatal jelentkezett alkotásaival az Őszi Tárlatokon, s növekvőben van a visszatérők száma is. Az utóbbi néhány évben a sokévi átlagnál több művész több alkotása került a zsűri elé. E ténynek többirányú hatása is volt, de nem mindegyik kedvező:

1. Több alkotásból természetesen több a magasabb értékű alkotás, ami örvendetesen emeli a kiállítás összképének színvonalát, és így
2. vonzóvá teszi tekintélyes művészek számára — ez egy önmagát erősítő folyamat, melynek optimális eredményeként még több kvalitásos műalkotást várhatunk.
3. Az előbb leírt folyamat eredményeként azonban nem pusztán a kiemelkedő művek száma emelkedik, hanem általában a beadott műveké is, és
4. nemcsak a markánsan realista művészek törekednek így az országosan emelkedő tekintélyű Tárlaton való részvételre, hanem az elvontabb „útitársak" is. Ebből több feszültség is keletkezik:
5. a magasan kvalifikált alkotások nagyobb száma a közepes művek egy részét is kiszorítja a változatlan nagyságú kiállítófelületről, így a vitathatatlanul kihagyandó munkák mellett olyanok is kimaradnak, amelyek egy átlagos kollektív kiállításon egyébként bentmaradnának; vagy a zsűri az egy művésztől bentmaradó művek számát szállítja lejjebb. Mindkét megoldás fölháborodást kelt a „kismesterek" körében: „évekig befértem, s most már másodjára hagynak ki!" „Idáig mindig négy (három, két) munkával szoktam szerepelni, most meg a negyediket (harmadikat, másodikat) kidobták!"
6. A Csongrád megyei és a hódmezővásárhelyi művészek még rosszabbul jártak: „Idejönnek ezek a gyüttment pestiek, s miattuk kiszorulunk a saját tárlatunkról!", „A pesti zsűritagok nyomják a vidékieket!"
7. A kiállítás megváltozott összképe azután a rendezőt is új, nehezebben megoldható feladat elé állítja. Nem lehet többé óműcsarnokos szellemben rendezni: főterem, mellékterem, alterem, főfal, mellékfal, alfal, bérelt helyek a földszinti nagyteremben, és „fiam, az érmeket és a grafikákat vigye az emeleti hátsó terembe!" Súlyozni kell az alkotásokat, műfajok között is, és szerzett jogokat szűrve, megszűnik végre, hogy „ami föl való, az föl való, ami le való, az le való";
8. a régi szép időket emlegetők pedig megkérdőjelezik a szervezők, a zsűritagok, a rendező kompetenciáját és szakértelmét.

SZERZŐ A KÉT UTOLSÓ TÁRLAT RENDEZŐJE VOLT, de az írás 7. és 8. pontjában foglalt észrevételeket nem a maga védelmében teszi, hanem, vállalva az esetleg elkövetett szakmai hibáit, vallja, hogy rendezésével az 1–4. pontban leírt jelenségeket kívánta hangsúlyozni, és csökkenteni az 5–6. pontok élét.

9. A fölsorolt nyolc tétel két markánsan különböző jövőképet rajzol a Vásárhelyi Őszi tárlat elé:
   a. A természetelvűség primátusa mellett keresni a művészi minőség kvalifikált letéteményeseit, fölkutatni az országban mindazon alkotókat, akik kiemelkedő folytatói az alföldi, a nagybányai hagyományoknak, meghívni mindazokat, akik a magyar művészet jellegzetesen karakteres oszlopai, mindazokat, akiknek személyes tekintélye az Őszi Tárlat szakmai tekintélyét erősíti az ország jelenlegi művészeti közéletében és a nagyon közeli jövőben a nemzetközi művészeti életben egyaránt, vagy
   b. szerzett helyeket és szerzett jogokat figyelembe véve, a háborgókat lecsillapítandó, a „hagyományos vásárhelyi tendenciák" fedőnév alatt konzervatív vulgárnaturális kifejezésmódokat és az ennek megfelelő szalonszisztémát fölerősítve olyan összképet ad az Őszi Tárlatnak, amely regionális, nemzeti és táji jelleg helyett szűkkeblűen provinciális. Így később felületi feszültségek sem lesznek, mert a meghatározó művészegyéniségek nem tűrhetik, hogy a provincionalizmus határozza meg őket, s néhány éven belül a Vásárhelyi Őszi Tárlat Hódmezővásárhely őszi tárlatává alakuljon.

Ezen kell a 42. Tárlat szervezőinek gondolkodniuk.

POGÁNY GÁBOR

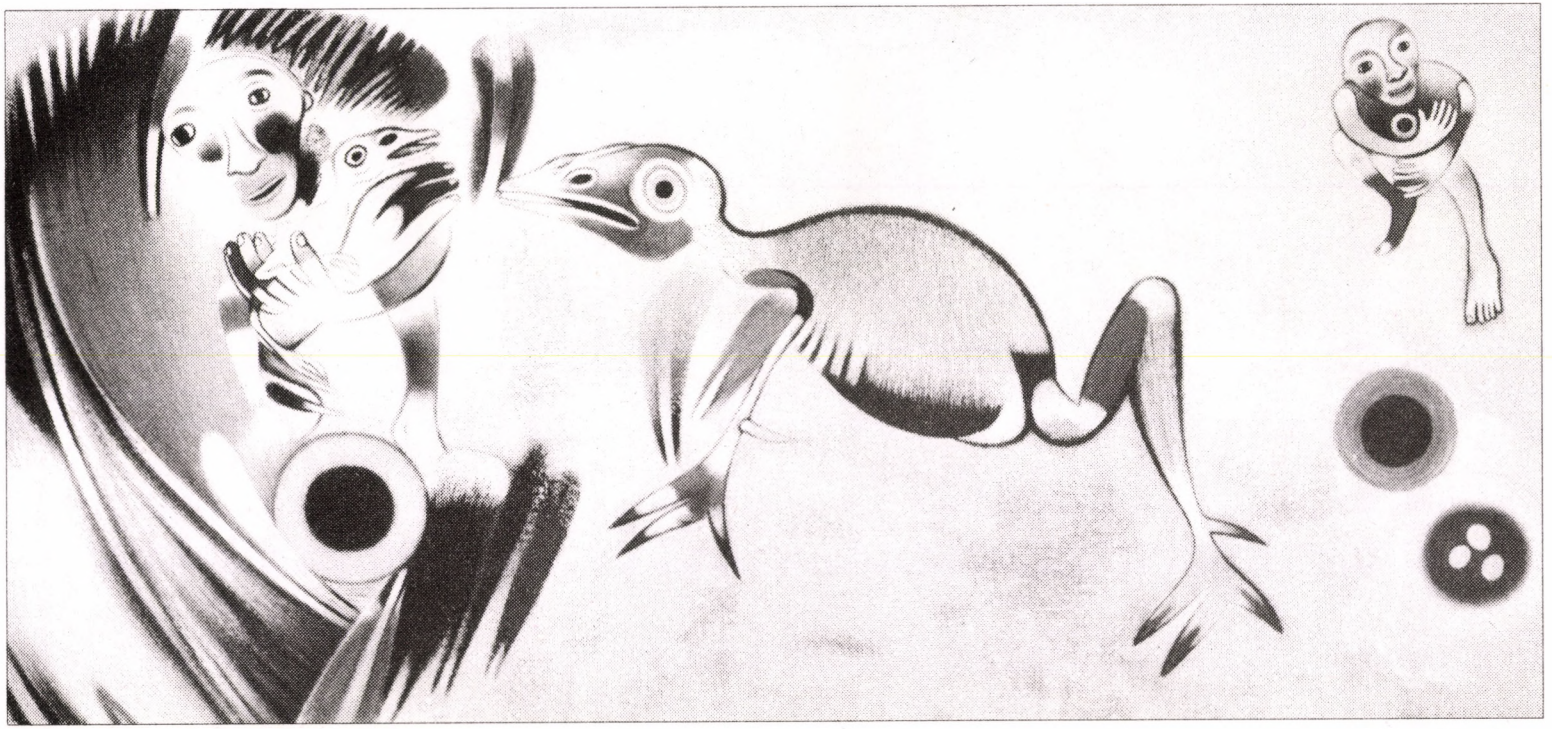

FÖLDI PÉTER: FÉSZEKRABLÓK

*A MAGYAROK DEMOGRÁFIAI HELYZETE A VAJDASÁGBAN**

AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ IGAZSÁGTALAN KÖVETKEZMÉNYEI FOLYTÁN a szerbek hatalmas területekhez jutottak, amelyeken túlnyomó többségben magyarok, németek és más nemzetiségűek éltek. Elsősorban a Vajdaságban, Nyugat-Szerémségben, Baranyában és Kelet-Szlavóniában a németek, magyarok, szlovákok, ruszinok, románok és más nemzetiségűek egészen 1945-ig kétharmados többséget alkottak a szerb etnikummal szemben. Ebből kifolyólag, magától értetődően, ezeken a területeken nem a szerb nemzeti tudat volt az uralkodó, a közélet, a gazdasági és kereskedelmi élet nem szerb nyelven zajlott. Szerb szellemi élet létezett, szépen fejlődött, de csak a többi nyelven fejlődők egyikeként (1918-ig).

Az 1918 és 1945 után megalakult szerb (jugoszláv) állam sohasem tagadta, hogy ezek a területek szerzett (karddal meghódított) területek voltak; katonailag és stratégiailag szükségesek az új állam biztonságához, gazdaságilag nélkülözhetetlenek fellendüléséhez. Hogy az újonnan szerzett területeken tartósan ki is alakítsa etnikai és nemzeti többségét és fölényét, a szerb (jugoszláv mögé bújtatott szerb) állam, eszközökben nem válogatva, mielőbb uralkodóvá akarta tenni a szerb nemzeti érdekeket és a szerb nemzeti tudatot. A szerb nép azonban alacsonyabb gazdasági, kereskedelmi és műveltségi szinten volt, mint az itt élő többi etnikai közösség. Gazdasági ereje vagy műveltsége nem tehette vonzóvá a többi etnikum számára. A szerb (jugoszláv) állam tehát elsősorban az állampolitikai intézkedésekre támaszkodhatott, államalapítói és -szervezői jogaira hivatkozhatott; s mint azt a későbbi történelmi események igazolták, legszívesebben a rendőri és állambiztonsági módszereket vette igénybe a szerb nemzeti tudat másokra való erőszakolásában (erőltetett ütemű, tehát erőszakos asszimiláció). A szerb (jugoszláv) nemzetiségi (kisebbségi) politika mindenkori jellemzői a következők voltak: teljes jogfosztottság (jogi megkülönböztetés és jogcsorbítás), a nem szerb népcsoportok vagyonának kisajátítása és elkobzása „törvényes" és törvénytelen módon; a rablás és kifosztás; a nem szerb népcsoportok gazdasági fejlődésének visszatartása, leépítése és visszafejlesztése a gazdaságpolitika minden eszközével; a nem szerb népcsoportok közösségi élete minden megnyilvánulásának üldözé-

* Készült a Londoni Egyetem szervezésében hamarosan megtartandó szimpóziumra.

se, betiltása; kivándorlásra késztetés és provokáció; oktatásuk és művelődésük üldözése; minden esélyegyenlőség megtagadása a közélet minden területén mindaddig, amíg le nem mond másságáról és tanújelét nem adja, hogy be akar olvadni a szerbségbe; a megfélemlítés és veszélyeztetettség érzésének állandósítása. Valamennyi intézkedés arra irányult, hogy a nem szerb etnikai közösségek összetartó erejét, belső gazdasági, közéleti és szellemi kapcsolatait meggyengítse és szétmorzsolja. Az állam megalakulásától kezdve a mai napig állandósult az állami szervezésű és sugallatú, nagyméretű, sok előjoggal járó betelepítés (kolonizáció) gyakorlata a homogén nemzetiségek lakta területekre. A szerb (jugoszláv) állam a teljes bizalmatlanságon alapuló politikai gyakorlatot tette magáévá a nem szerb etnikai közösségekkel szemben. A végső cél: elüldözni, vagy beolvasztani őket. Bár különböző államalakulatok és politikai rendszerek váltogatták egymást (monarchofasizmus a két világháború között, államszocializmus és munkásközigazgatás a második világháború után, 1989 óta pedig kifejezett nacionálszocializmus), a szerb nemzetiségi (kisebbségi) politika céljai nem változtak; csupán módszerei durvultak, vagy finomultak a külső körülmények kényszerítő hatására. Nagyrészt ennek köszönhető, hogy a magyarság száma csaknem 100–150.000-rel csökkent. A magyar közösség a két háború között Bácska lakosságának csaknem 40%-át adta; ma valamennyivel több, mint egynegyedét.

HA NEM FOLYTATTAK VOLNA ÜLDÖZŐ POLITIKÁT a magyarokkal szemben, a vajdasági magyarság száma elérte volna a szlovákiai magyarságét (a vajdasági magyarság természetes szaporodása volt az egyik legnagyobb nemcsak az Osztrák-Magyar Monarchiában, hanem a két világháború közötti Jugoszláviában is).

1. táblázat. A magyarság számának alakulása

Népszámlálási év	Jugoszlávia	Vajdaság
1880	336.464	268.300
1900	-------	378.634
1910	577.549	425.029
1921	467.658	371.006
1931	465.800	376.176
1941	543.692	456.770
1948	496.492	428.932
1953	502.175	435.345
1961	504.369	442.561
1971	447.374	423.866
1981	426.867	385.356
1991	344.147	339.491

Megjegyzés sz 1. táblázathoz: Az 1880-as, 1900-as, 1910-es adatok az 1921-től 1991-ig létező Jugoszlávia területére vonatkoznak azzal, hogy az 1880-as és 1910-es adatok nem tartalmazzák Dalmáciát és Isztriát; az 1921-es, 1931-es és 1941-es adatok pedig nem tartalmazzák Isztriát. Az 1991-es adatok Kis-Jugoszláviára vonatkoznak (Szerbia és Montenegro).
Forrás: Az 1880., 1900. és 1910. évi magyarországi népszámlálások anyanyelvi adatai; az 1941. évi magyar népszámlálás (Bácska, Baranya és Muravidék adatai, valamint a Bánságra és Szerémségre vonatkozó becsült adatok); az 1948., 1953., 1971. és 1981. évi jugoszláv népszámlálások nemzetiségi adatai (a Jugoszláv Szövetségi Statisztikai Intézet adatai); az 1991-es népszámlálás nemzetiségi adatai (Kis-Jugoszlávia Szövetségi Statisztikai Intézetének adatai.)

A magyarok száma 1921-ben Jugoszlávia össznépességének 3,9%-át adta; Vajdaságban 24,1%-ot; 1981-ben már csak 1,9%-ot, illetve 18,9%-ot.

A magyar népességcsökkenés aránya különösen 1981 után gyorsult fel. Bár Kis-Jugoszlávia népessége nem éri el az előző Jugoszlávia népességének felét sem, a magyarok százalékaránya itt is mindössze 3,3%-ot mutat, Vajdaságban pedig 16,9%-ot.

A vajdasági magyar közösség számának és arányának ilyen gyors és nagyméretű zsugorodására sok tényező hatott. Már a két világháború között elkezdődött a jogfosztott, munkaképes és családalapító korcsoporthoz tartozó fiatal népesség kivándorlása az országból, és ez nem szűnt meg mind a mai napig. A második világháborúban, az azt követő bosszúállásban és véres megtorlásban legkevesebb húszezer magyart mészároltak le. Ezt követően felgyorsult a kivándorlás, előbb disszidálás, később külföldön való vendégmunka-vállalás, majd végleges kitelepülés formájában.

EZNNEK KÖVETKEZTÉBEN A MAGYAR NÉPESSÉG már napjainkra teljesen elöregedett és elvesztette reprodukciós erejét. A hatvanas évek közepétől nincs természetes szaporodás, a csökkenés gyorsuló ütemet mutat, s most már úgy látszik, megállíthatatlan folyamat. A jugoszláv állami eszméhez kötődő elnemzetietlenítés ideológiája nagy szerepet kapott a magyarság egy részének asszimilációjában. A jugoszláv hovatartozás kimutatása sok előjoggal járt. Aki lemondott nemzeti hovatartozásáról és jugoszlávnak vallotta magát, magyar anyanyelve helyett inkább a szerbet használta baráti, sőt családi körben, természetszerűen, vagy akár számításból vegyes házasságot kötött — előnyöket szerzett: jóval gyorsabban és könnyebben jutott munkához. A jugoszlávság nemzetek feletti ideológiája szerbgyarapító és nemzetiségfaló ideológiának bizonyult. Aki jugoszlávvá vált, nem akart többé magyarul beszélni, sem gyermekét magyar tannyelvű iskolába járatni.

2. táblázat. A vajdasági magyar népesség demográfiai mérlege 1961-1991 között

1961-1971 között	
A vajdasági magyar népesség száma 1961-ben	442.561
A vajdasági magyar népesség száma 1971-ben	423.866
Népességcsökkenés	-18.695 (4,4%)
Ebben a természetes szaporodás	+8.304
Ebben az asszimiláció, diaszpóra és kivándorlás	-26.999
1971-1981 között	
A vajdasági magyar népesség száma 1971-ben	423.866
A vajdasági magyar népesség száma 1981-ben	385.356
Népességcsökkenés	-35.510 (9,9%)
Ebben a természetes szaporodás	-6.496
Ebben az asszimiláció, diaszpóra és kivándorlás	-29.014
1981-1991 között	
A vajdasági magyar népesség száma 1981-ben	385.356
A vajdasági magyar népesség száma 1991-ben	339.491
Népességcsökkenés	-45.865
Ebben a természetes szaporodás	-21.421
Ebben az asszimiláció, diaszpóra és kivándorlás	-24.444

A KIS-JUGOSZLÁVIÁBAN (SZERBIÁBAN) ÉLŐ MAGYAR KÖZÖSSÉG 1991 óta éli legnehezebb napjait. A délszláv népek között 1989-1990-ben kirobbant politikai széthúzás 1991-re fegyveres jellegű, nagyméretű etnikai belháborúvá változott. A nagyszerb nacionalisták úgy látták, elérkezett az alkalom, hogy még jobban meggyengítsék a nemzeti kisebbség biológiai erejét is. A magyarokat erőszakkal mozgósították azzal a céllal, hogy e háború ágyútöltelékeként is szolgáljanak. A behívó parancsnak sok magyar valóban eleget is tett. Vukovárt is a topolyai és szabadkai magyar katonák sokasága vette be. Népességéhez képest a magyarok mozgósítása aránytalanul nagy volt. A magyar közösség nagy része nem akart részt venni a délszláv háborúban. Ahányan bevonultak, ugyananyian meg is tagadták a behívót. Számításaim szerint legalább 18-20.000 magyar kiskatonát és a tartalékos állományhoz tartozó magyar katonát mozgósítottak, akik nem tettek eleget a mozgósításnak. Ezek a fiatalemberek külföldre menekültek, vagy elbujdostak és valahol itthon rejtőzködnek. A külföldre távozottakat egyre több családtag követi.

Szinte ezzel párhuzamosan nagy méreteket öltött a *kényszerszabadságolás*, ami nem más, mint a munkából való elbocsátás

első lépése. A munkanélküliség katasztrofális méretei természetesen mindenkit érintenek. Mivel azonban a magyarok foglalkoztatása előzőleg is, és úgyszólván mindig nagyon rossz arányú volt az uralkodó szerb néphez viszonyítva, őket súlyosabban érinti mind a munkából való elbocsátás, mind a munkanélküliség. Nagyméretű és folyamatosan növekszik a nyomor. Ennek következtében a kivándorlóknak újabb csoportjai kelnek útra. Szerencsés az, aki elmehet, és más ország befogadja. A legóvatosabb becslések is arra utalnak, hogy 1991 óta 35-40.000 magyar hagyta el az országot. A magyarság megszűnőben van a Bánságban és Szerémségben. Bácskában még tartja magát. Meddig?

MIRNICS KÁROLY

ÁGOTHA MARGIT: REMÉNY

FÉL ÉVSZÁZADDAL A HÁBORÚ UTÁN

ÖTVEN ÉVVEL EZELŐTT, 1945. május 7-én a reimsi iskolaépületben Németország nevében JODL tábornagy aláírta a feltétel nélküli fegyverletétel okmányát. Május 9-én, hajnali fél egykor a Berlin melletti karlshorsti német katonai műszaki tisztiiskola éttermében a győztes szövetségesek részéről ZSUKOV tábornagy, TEDDER, az angol légierő marsallja, SPAATZ tábornok, az USA hadászati légierejének parancsnoka és DE LATTRE DE TASSIGNY tábornok, a francia hadsereg főparancsnoka írta alá a német kapitulációs okmányt. A legyőzött Németország küldöttségét KEITEL tábornagy vezette.

Európában öt év, nyolc hónap és kilenc nap után elhallgattak a fegyverek. Különös csend nehezedett a kontinensre. Ötvenmillió ember halt meg, a háború pusztításait 4 trillió (4 ezer milliárd) dollárra becsülték, 1938-as értékben. A szovjet hadsereg mélyen bent állomásozott Közép-Európában, ami már akkor előrevetítette a későbbi súlyos feszültségek árnyékát. A háború következtében gyökeresen megváltoztak az erőviszonyok. Az ügyeket látszatra a négy vezető győztes hatalom intézte, a valóságban az Egyesült Államok és a Szovjetunió magasan kiemelkedett a nemzetközi együttesből, és a döntések Washingtonban és Moszkvában születtek.

Most, a Győzelem Napjának ötvenedik évfordulóját különös körülmények övezik. Érdemes idézni az *International Herald Tribune* 1995. március 31-i számából WILLIAM PFAFF cikkét:

> „Furcsa és sebeket ejtő elhatározások születtek Washingtonban és Bonnban azokról az emlékünnepségekről, amelyeken megemlékeznek a második világháborús győzelem 50. évfordulójáról"

— kezdi cikkét az amerikai újságíró. BILL CLINTON elnök Moszkvába megy, és nem Londonba. Májusra nem hívták meg a lengyeleket Berlinbe, ahol — KLAUS KINKEL külügyminiszter szerint — kirínának a *Négy nagy* szövetséges közül.

Az utóbbiak között van természetesen Nagy-Britannia. Az ország megnyerte a háborút, annak az Oroszországnak a megkésett segítségével, amely a harcot kollaboránsként kezdte a náci Németországgal; ide tartozik az Egyesült Államok, amely csak azért lépett be a háborúba, mert Japán felől támadás érte; ide tartozik Franciaország is, amely a nem túl nagyszámú szabad franciák hősiessége és a Franciaországon belüli ellenállók dacára jobbára igyekezett elfeledkezni a háborúról, miközben néhány francia aktívan együttműködött HITLER *új rendjének* építésében.

CLINTON AZÉRT MEGY MOSZKVÁBA, mert Oroszország első számú külpolitikai prioritásai közé tartozik. Ő és az orosz politikával megbízott embere, STROBE TALBOTT BORISZ JELCINRE fogadott, s ezért nem sértheti meg őt (és az orosz közvéleményt) azzal, hogy távol marad a május 9-i orosz győzelmi ünnepségektől. Ennek a politikai választásnak megvan a maga logikája, még az oroszok csecsenföldi magatartása ellenére is. WARREN CHRISTOPHER, amerikai külügyminiszter előzetesen ANDREJ KOZIRJEV orosz külügyminiszterrel tárgyalt a májusi látogatásról és érthetően kemény volt az oroszokkal az Iránnal folytatott nukleáris együttműködésük, valamint a csecsenföldi háború miatt, és ragaszkodott ahhoz, hogy tárgyalásos úton jöjjön létre a „politikai megoldás". Kozirjev válasza hasonlóan kemény volt.

> „Azt mondanám, hogy a mézeshetek valóban véget értek, de a mézesheteket követő kijózanodási időszak nem végződött válással".

Kozirjev szerint megvitatták Irán és Csecsenföld ügyét,

> „anélkül azonban, hogy mesterséges kapcsolatot teremtettek volna e problémák, valamint jóval összetettebb és bonyolultabb kérdések között"

— amiből az következik, hogy a Genfben folytatott tárgyalásokból Moszkva — okkal — elégedetten kerülhetett ki.

Érdemes lenne szó szerint tovább idézni az egész cikket, de ezt hely híján nem tehetjük. Gondolatmenetét és mondanivalóját összefoglalva azt kell mondanunk, hogy az 50. évforduló ünnepségein nem a háborúban szerzett érdemek és megpróbáltatások számítanak elsősorban, hanem a jelen politikai megfontolásai. Clinton azért nem megy Londonba, mert Nagy-Britannia nemzetközi súlyát nem sokra tartja, és mert neheztel Angliára még az 1992-es amerikai választások előtt tanúsított magatartásáért, valamint az angolok sértődöttségéért, amiért Washington támogatja az észak-írországi angolellenes csoportokat. Háttérbe szorult tehát a tény, hogy Anglia nélkül nem lett volna győzelem a második világháborúban. Mind az Egyesült Államok, mind a Szovjetunió csak akkor lépett be a háborúba, amikor Japán és Németország erre kényszerítette.

Nem indokolható Lengyelország távoltartása az ünnepségektől, hiszen a háború hivatalos oka Lengyelország függetlenségének megsértése volt. A lengyeleket rohanták le először, de ők harcoltak tovább, mind a belső ellenállásban, mind a keleti és a nyugati fronton a szövetségesek hadműveleteiben. Jutalmuk az lett, hogy a nyugatiak hozzájárulásával SZTÁLIN uralma alá kerültek.

Lehet, hogy éppen e cikk hatására, a német parlament mégis meghívta a lengyel külügyminisztert a berlini ünnepi ülésre. WALESA elnök azonban kijelentette: egyetlen külföldi ünnepségen sem kíván megjelenni. Külön kérdés Németország magatartása. Hosszabb idő óta szerteágazó tárgyalások témája KOHL kancellár részvétele a különféle ünnepségeken. A németek körében ugyanis még mindig

ellentétes érzelmeket vált ki a Győzelem Napja. Egyrészt ők is a hitleri uralom alóli felszabadulásnak minősítik május 9-ét, másrészt az ország külföldi megszállását, németek millióinak elűzését, és a keleti országrész kommunista elnyomását is ehhez a dátumhoz kapcsolják. A német parlament döntése értelmében Kohl, illetve HERZOG elnök részt vesz a május 7-én Londonban, a *Szent Pál székesegyház*ban rendezett kiengesztelődési és a háború utáni békét méltató megemlékezésen. Az ünneplők ezután Párizsban, a *Diadalív* előtt róják le tiszteletüket, május 8-án; még aznap este a berlini *Schauspielhaus*ban vesznek részt a ceremónián, majd innen repülnek Moszkvába. Kohl azonban a katonai díszszemlén nem lesz jelen.

Mindez arra mutat, hogy a nemzeti érzékenységek még mindig, a nemzetek fölötti eszmék ellenére komolyan befolyásolják az államok döntéseit. Másfelől a második világháború tanulságainak levonásában is figyelemre méltó különbségek állapíthatók meg. CHURCHILL írja *Visszaemlékezéseiben*, hogy Teheránban, Sztálinnal folytatott beszélgetései során szóba került Németország vereség utáni talpraállása. Megkérdezte Sztálint, hogy szerinte a németek hány év múlva térnek magukhoz. „Tizenöt-húsz év — válaszolta Sztálin. Én ötven évet mondtam." — így Churchill.

Sztálin állt közelebb a valósághoz. Hiszen a *német csoda* már 1954-ben beindult. Most, ötven évvel a győzelem után pedig a nemzetközi helyzet általánosan elismert ténye, hogy Németország Európa legerősebb hatalma, ha Oroszországot inkább eurázsiai hatalomnak tekintjük.

VISSZATÉRVE A TANULSÁGOKHOZ, az eltelt ötven esztendőben a győztes országok egyike sem tudott legbelül alkalmazkodni a kialakuló távlatokhoz, talán az Egyesült Államok kivételével. A Brit Birodalom 1939-ben még a világ leghatalmasabb politikai szervezetének számított, a háború után a második sorba szorult vissza, s azóta sem találja igazi szerepét. William Pfaff egy másik cikkében (*International Herald Tribune*, 1995. április 6.) azt írja, hogy Nagy-Britannia előtt a háborút követően három lehetséges út állt nyitva: 1. A „különleges viszony" kialakítása Amerikával; 2. a Brit Nemzetközösség szoros összekovácsolása; 3. a nyugat-európai egység megszervezése és vezetése. Anglia az első lehetőséget választotta („Görögök az amerikai Rómában" — hangzott MACMILLAN híres formulája.) Ezt a lehetséges státust azonban az angolok elvesztették az 1956-os szuezi kalanddal, s Amerika rokonszenvét EISENHOWER, majd KENNEDY elnöksége idején már Németország nyerte el. A második lehetőség, a *Commonwealth* további kiépítése sohasem állt igazán közel az angol vezető osztály elképzeléseihez, mert Ausztráliát, Új Zélandot, s bizonyos mértékig Kanadát is lenézték. A harmadik lehetőség, Nyugat-Európa egyesítése megfordult Churchill fejében már 1940-ben, amikor angol-francia államközösséget javasolt, de a háború után ezt nem újították fel. Amikor a francia ROBERT SCHUMANN előállt a Montán-Unió tervével, 1951-ben, Anglia csatlakozása szóba sem került. És 1957-ben, a római szerződéssel megalakult Eu-

rópai Gazdasági Közösségben (Közös Piac) Angliának nem volt helye, a vezető erőt Franciaország és Németország jelentette. Nagy-Britannia csak 1973-ban, fél szívvel csatlakozott az integrációhoz, s azóta is kerékkötője a nyugat-európai egység további elmélyítésének.

Franciaország sem találta meg igazi helyét az átalakult Európában. A szuezi válság idején még Angliával együtt megpróbált elsőosztályú nagyhatalomként fellépni, de aztán őt is kiparancsolták a Közel-Keletről az igazi Nagyok. Sem Vietnamot, sem Algériát nem tudta megtartani, s csak DE GAULLE előrelátása következtében, az adenaueri Németországgal kiegyezve és a szovjet kapcsolatokat szorosabbra fűzve tudta megnövelni nemzetközi súlyát. De Gaulle utódai alatt azonban a Közös Piacon belüli erőviszonyok mindinkább Németország oldalára billentek, s a német *keleti politika* sikere tovább erősítette Németország tekintélyét. Jelenleg Franciaország hol Oroszországgal, hol Angliával összefogva igyekszik ellensúlyozni az immár egységes Németországot.

A Szovjetunió a háborút követő évtizedekben, az atomfegyver kifejlesztésében, az űrkutatásban elért eredményeivel egyértelműen szuperhatalommá vált. Világuralomra törő politikájának három pillérét — a fegyverkezési versenyt, a szocialista országoknak és a felszabadító, kommunista mozgalmak támogatását, valamint a belső gazdasági fejlődést — nem tudta egyidejűleg megszilárdítani. A terhek egyre súlyosabbá váltak, mígnem GORBACSOV hatalomra kerülésével megindult a belső politikai átrendeződés és a nemzetközi szerep átértékelése. Végül 1991-ben a Szovjetunió szétesett, és megalakult a Független Államok Közössége. A világ eljutott a hidegháború utáni korszakhoz.

EURÓPÁBAN TEHÁT ELKEZDŐDÖTT AZ A FOLYAMAT, amelynek során a kontinens újrafogalmazza önmagát. Négy viszonylatban kell ezt elvégeznie. Az első az euro-atlanti kapcsolatrendszer. A második az egységes Németország beilleszkedése a bővülő Európába. A harmadik a Németország és Oroszország között elterülő, a Baltikumtól az Adriáig terjedő országok láncolatának felzárkózása az integrálódó Európához. A negyedik az eurázsiai érdekkörben mozgó Oroszország viszonya Európa többi részéhez. Fél évszázad elteltével a következő évtizedekben ezekre a kérdésekre kell megtalálni a megfelelő válaszokat.

PETHŐ TIBOR

SUMMARIES

BÉLA KÁDÁR (1934), economist, former Minister of Foreign Trade Relations (1990-1994), M. P. for Hungarian Democratic Forum, Chairman of the Budget Committee. His essay, ***Challenges Hungarian Modernization and Possible Responses at the End of the Century***, examines the internal and external environment of Hungarian economy and the political and mental therapies towards its growth.

FERENC MÁDL (1931), Professor of Civil Law, Member of the Hungarian Academy of Sciences, former Minister without portfolio (1990–1993) and Minister of Culture (1993-1994). In ***The Future of Culture in European Integration,*** he surveys the legislative activity of the European Communities in the area of culture, and the programs of international cooperation.

PAUL BELIEN, Director of the Institute for the New Europe (Brussels), in ***Godly Ruminant — European Integration as Seen by an Eurosceptical Federalist***, gives a historical survey of the forces of European cohesion, while attacking the trends of centralization and isolationism within the Europaen Communities. The essay was originally published in *Salisbury Review*, September 1994.

LAJOS GYÖRGY (1926), medical researcher and editor of *Gaia*, a press review of ecological literature, examines the links between the ideas of TEILHARD DE CHARDIN, JAMES LOVELOCK, Deep Ecology, and HENRYK SKOLIMOWSKI in his article ***Schools of Ecological Philosophy***.

GÁBOR CZAKÓ (1942), novelist, essayist and editor of *Magyar Szemle*. ***Purgatory, or the Disease of State and Law***. A meditation on the historical moment when law took the place of truth in the development of ancient societies, and its consequence of alientation and manipulation.

GÁBOR POGÁNY (1944) art historian and critic ***The 41st Autumn Show of Vásárhely — and the 42nd.*** A survey of the developments, debates and exhibition difficulties of contemporary Hungarian art eschewing the postmodernist approach.

KÁROLY MIRNICS, Hungarian professor and politician from the Serbian province of Voivodina: ***The Demographic Situation of Hungarians in the Voivodina.*** How the pressures and psychological terror suffered by the Hungarian minority in Little Yugoslavia affects patterns of emigration.

TIBOR PETHŐ, Chairman of the Board of the national daily *Magyar Nemzet*, in his monthly foreign policy column, ***Half a Century After the War***, examines how the present celebrations of victory over fascims reflect the changing power relations of our world.

INHALT

BÉLA KÁDÁR (1934), Ökonom, ehmaliger Minister für internationale wirtschaftliche Beziehungen, Vorsitzender des Budget Komitees. ***Seine Studie befasst sich mit den Möglichkeiten der Modernisierung der ungarischen Wirtschaft am Ende des Jahrhunderts.***

FERENC MÁDL (1931), Jurist, Akademiker, ehmaliger Minister ohne Portefeuille und Minister für Kultur (1990-1993). Der Autor berichtet über die ***Wechselwirkungnen und Aufgaben der ungarischen und europäischen Kultur.***

PAUL BELIEN, Direktor des Institutes Neues Europa in Brüssel. ***Göttliches Wiederkäuen — europäische Integration mit dem Auge eines euroskeptischen Föderalisten.*** Die Studie gibt ein umfangreiches Bild über den Anfang und die Gegenwart der Europäischen Union.

LAJOS GYÖRGY (1926), Arzt, Redakteur der Zeitschrift *Gaia.* ***Ökologische und philosophische Schulen.*** Aktuelle Fragen über Umweltprobleme.

GÁBOR CZAKÓ (1942) Schriftsteller, Redakteur der *Magyar Szemle.* ***Purgatorium — oder Krankheit des Staates, des Rechts.*** Eine Kritik des derzeitigen sich dauernd ändernden Rechtslebens in Ungarn.

GÁBOR POGÁNY (1944), Kunsthistoriker, Kritiker. ***Die 41. und 42. Vásárhelyi Herbst-Kunstausstellung.*** Traditionen und Sorgen der ungarischen Kunst.

KÁROLY MIRNICS (1934, Szabadka) Lehrer, Mitarbeiter der woiwodinischen Zeitschrift *Napló,* Politiker. Eine Essay über die tragischen demografischen ***Zustände der im ehmaligen Jugoslawien lebenden Ungarn.***

TIBOR PETHŐ (1918) Mitglied des Redaktionsausschußes der *Magyar Szemle,* außenpolitischer Rundschauer. Ein Schreiben über die Zukunft der Ungarn ***50 Jahre nach dem Weltkrieg.***

SOMMAIRE

BÉLA KÁDÁR (1934) économiste, ancien ministre des rélations de l'économie internationale. Député parlementaire du Forum Democrate Hongrois, président de la Commission de Budget. Son étude intitulée ***Les défis et les possibilitées de la réponse de la modernisation hongroise*** à la fin du siècle s'occupe du milieu interne et externe de l'économie hongroise et de la thérapie politique et mentale en faveur de la croissance.

FERENC MÁDL (1931) professeur de droit civil, membre de l'Académie des Sciences de Hongrie. Ancien ministre sans portofeuille (1990-1993), ancien ministre de la culture et de l'enseignement (1993-1994). Il résume dans ***L'avenir de la culture dans l'integration européenne l'activité legislative de la Communauté Européenne*** sur le terrain de la culture, et les programmes de la coopération internationale.

PAUL BELIEN directeur du Centre de la Nouvelle Europe à Bruxelles. Dans ***La Rumination divine — L'intégration européenne vue par un fédéraliste eurosceptique*** —il donne une vaste étude historique des efforts de la cohésion européenne, pendant qu'il attaque les tendances de centralisation et d'isolation dans la Communauté Européenne. L'essai était publiée originairement dans *Salisbury Review*, Septembre 1994.

LAJOS GYÖRGY (1926) médecin, conseiller scientifique. Éditeur de la revue écologique *Gaia*. Son étude intitulée ***Les écoles philosophiques écologistes*** enchaîne les idées de Teilhard de Chardin, de James Lavelock, de l'écologie profonde et de Henryk Skolimovski.

GÁBOR CZAKÓ (1942) écrivain, rédacteur de la revue *Magyar Szemle*. Son essai — ***Le Purgatoire, ou le mal d'état et du droit*** — c'est une méditation autour le moment historique dans lequel la loi prend la place de la vérité dans le développement des sociétés anciennes et les conséquences de cette aliénation et manipulation.

GÁBOR POGÁNY (1944) historien et critique d'art. ***A propos du 41ième Salon D'Automne de Vásárhely — et du 42ième:*** les développements, les conflits entre traditionalisme et postmodernisme, les problèmes de l'exposition de l'art contemporaine hongroise.

KÁROLY MIRNICS professeur et politicien hongrois de Voivodine. Son étude intitulée ***La situation démographique en Voivodine*** parle de la pression et de la terreur psychologique soufferte par la minorité hongroise de la Petite Yugoslavie et leur émigration forcée.

TIBOR PETHŐ (1918) président du comité de rédaction du quotidien *Magyar Nemzet*, chroniquer de politique exterieur de la revue *Magyar Szemle*. Sous le titre ***Un demi siècle après la guerre*** il éxamine le reflet du changement de la pouvoir dans le monde au seuil de la célébration de la victoire contre le fascisme.

A *MAGYAR SZEMLÉT* AZ ALÁBBI HÍRLAPÁRUSOK ÁRUSÍTJÁK BUDAPESTEN:

Batthyány tér, metró; Frankel Leó utcai aluljáró; Flórián téri üzletközpont; Bécsi út 122-124.; Déli Pályaudvar, metró; Déli Pályaudvar, üzlet; Kosztolányi tér, Bukarest Étterem, lapüzlet; Újpest, Árpád úti metró; Kálvin tér 1.; Kígyó utcai lapüzlet; Deák téri aluljáró, lapüzlet; Váci u. 10.; Szabadsajtó u. 6.; Petőfi S. u. 17.; Párizsi udvar; Nyugati téri üzlet; Jászai Mari téri aluljáró; Erzsébet krt. 17., lapüzlet; Baross téri üzlet; Ferenc körúti aluljáró; Bajcsy-Zs. u. 76., közlönybolt; Lehel tér, Gogol utcai lapüzlet; Árpád-híd, metró; Móricz Zs. körtér, 6-os villamos indulási oldala; 114. postahivatal; Moszkva tér (Gomba); Örs vezér tere (Sugár).

A *MAGYAR SZEMLÉT* ÁRUSÍTÓ KÖNYVESBOLTOK:

BUDAPESTEN:

ATLANTISZ KÖNYVSZIGET	V., Piarista köz 1.
B.PEST SZÉKESFŐVÁROS KÖNYVESHÁZ	VI., Király u.50.
FÓKUSZ KÖNYVÁRUHÁZ	VII., Rákóczi út 14.
ÍRÓK BOLTJA	VI., Andrássy út 45.
LITEA KÖNYVESBOLT	I., Hess András t. 4.
PETŐFI KÖNYVESBOLT	II., Margit krt. 7.
PONT KÖNYVESBOLT	V., Mérleg u. 6.
PÜSKI KÖNYVESHÁZ	I., Krisztina krt. 26.
STÚDIUM AKADÉMIA KÖNYVESBOLT	V., Váci u. 22.
SZÁZADVÉG KÖNYVESBOLT	V., Veres Pálné u. 4-6.
A BALASSI KIADÓ KÖNYVESBOLTJÁBAN	II., Margit u. 1.

korlátozott számban korábbi számaink is kaphatók.

VIDÉKEN A HÍRLAPKIADÓ RT. KÖNYVESBOLTJAI:

SZEGED, Fekete Sas u. 19.; **PÉCS,** Jókai u. 25.

C Z A K Ó G Á B O R

T Ö R Ö K K Ő

Formabontó regény, mondhatni avantgárd: van eleje, van vége, igazi hősei valóságos kalandokba bonyolódnak. Szövegét Czakó Gábor személyesen írta, ahelyett, hogy szerzette volna innen és amonnan. A *Törökkő* a rendszerváltozás regénye, noha egy mukknyi napi politika sincs benne. Arról szól, ami örök: a szerelemről. Egy régi faluról, amelyet elnyelt Budapest; a korról, amelyben élünk, s ahol megtörtént, amire a legnagyobb szükség volt: az élet visszazökkenhetett a maga kerékvágásába. A regényírás is, mert a kettő valamiképpen egy. A Borjáthiak és Alapiak szerelmi háborúsága valóságos, tehát titokzatos és mítikus, hiszen mítosz nélkül nincs realitás.

Kapható a *Magyar Szemle* szerkesztőségében. Ára 267 forint.

MAGYAR SZEMLE

Előfizetési díj:

☐ **egy évre 1140 Ft külföldön 50 $**

☐ **fél évre 570 Ft külföldön 25 $**

Az előfizetési díjat a részemre megküldött postautalványon egyenlítem ki.

Név . . . . . .

Cím . . . . . .

Dátum . . . . . .

Aláírás . . . . . .

Kérjük, vágja ki és borítékban adja fel a szerkesztőség címére (1428 Bp., Pf. 71., vagy 1085 Bp., Blaha L. tér 3.). Előfizetőinknek jutalmat nem, de egy színvonalas, értékes lapot minden hónapban adhatunk a befizetett összeg ellenértékeként! A hiányzó számok átvehetők a szerkesztőségben, vagy — postaköltség ellenében — igénye szerint megküldjük Önnek!

MAGYAR SZEMLE

Megjelenik havonta

A szerkesztőség címe:
1085 Budapest, Blaha L. tér 3.
Telefon: 266-0562 Fax: 266-0561
Postacím: 1428 Budapest, Pf. 71.

Kiadja:
Hírlapkiadó Részvénytársaság

ISSN 1216 6235

Felelős kiadó:
DR. MOLNÁR PÉTER vezérigazgató

Nyomdai munkálatok:
Hírlapnyomda, Lajosmizse
Felelős vezető:
BURJÁN NORBERT igazgató

Tipográfia terv:
BANGA FERENC
Műszaki szerkesztés:
MAGYAR BERTALAN
Lapmenedzser:
VÁCZI GÁBOR

Terjeszti:
belföldön a Magyar Posta
Előfizethető a postahivatalokban
és a szerkesztőségben
Előfizetési díj: egy évre 1140 Ft,
fél évre 570 Ft;

külföldön a Kultúra
Külkereskedelmi Vállalat.
Előfizethető a Vállalatnál,
H-1389 Budapest P.O.B. 149,
vagy a Magyar Hitelbanknál
(H-1133 Budapest) vezetett
202-10995 számú számláján,
vagy külföldi partnereinél.
Előfizetési díj: postaköltséggel
együtt egy évre 50 $, fél évre 25 $.

A CÍMLAPON:
GYULAI LÍVIUSZ:
SÁRKÁNYT LEGELTETŐ SZŰZ
(RÉSZLET)
REPRO: DÖMÖTÖR MIHÁLY

AUSZTRÁLIA: G. Menczer, P.O.B. 219. Watirna South 3152 Vic.
BELGIUM: „Du Monde Entier": S.A., 162 Rue du Midi, B-1000 Bruxelles
BRAZÍLIA: Livraria D. Landy Ltda. Rua 7 de Abril 252, 01051 Sao Paulo.
DÁNIA: Munksgaard, 35 Norre Sogade, 1370 Coppenhagen
FINNORSZÁG: Akateeminen Kirjakauppa, Keskuskatu 2, SF 00100 Helsinki 10.
FRANCIAORSZÁG: Société Balaton, 67, Bld. Pasteur, 75015 Paris
HOLLANDIA: Faxon Europe B. V., Postbus 197., 1000 AD Amsterdam
IZRAEL: Tel-Aviv; Hungarian Culture and Business Center, Allenby Str. 38., P.O.B. 26439; Tel-Aviv, 652116
JUGOSZLÁVIA: Forum Vojvode Misica broj, 1.21000 Novi-Sad
JAPÁN: Nauka Ltd., 2-30-19 Minami-Ikebukuro, Toshima-ku, Tokyo 171.
KANADA: Pannonia Books, P.O.B. 1017, Postal Station „B" 6, Toronto Ont. M5T 2T8; Hungarian Ikka and Travel Service, 1208 Granville Street, Vancouver, B.C. V6-1M 4; Culture Hongroise, Mme Vera Bencze, 6958 Wilderton Ave. Montreal Que. H3S 2M5.
NAGY-BRITANNIA: Hungarian Book Agency, Mrs. Klara Adams, 87 Sewardstone Road, London E2 9HN;
Collet's Holdings Ltd., Denington Estate, Wellingborough Northants, NN8 2QT.
NORVÉGIA: Narversen Inte-Center, P.O.B. 6125 Etterstadt, 0602 Oslo 6.
NSZK: Kubon und Sagner, Postfach 34010, 8000-München 34. H. und S. Katko, Musica Hungarica. Rümannsstrasse 4. 8000-München 40; Zeitungsvertrieb Gebrüder Petermann GMBH und Co KG, Kurfürstenstr. 111. D 1000 BERLIN 30; Translibris Zeitschriften und Buchvertrieb G8MH Moltkestr. 80. D-5000 KÖLN 1.
SVÁJC: Magda Szerday, Teichweg 16, 4142 Münchenstein
SVÉDORSZÁG: Esselte Tidskriftscentralen, P.O.B. 638, 2-101 28 Stockholm, Wennergren Williams AB, Box 30004, S-104 25
Stockholm: BTJ Bibliotekstjanst AB, Box 200, S-221 CO Lund
USA: Center of Hungarian Literature, 4418, Tóth Avenue, Brooklyn, N.Y. 11204; Ebsco, Industries Inc. P.O.Box 1943, Birmingham, Ala. 35201, Framo Publisning, 561 West Diversey Parkway Room 19. Chicago 111. 60614; Püski-Corvin, 251 E. 82 Street, New-York, Nr. 10082
VENEZUELA: A Weiss'y Asaciados S.R.L. Ibarras a Veroes-Av. Urdaneta Edif. Torre Alfa 7 piso Caracas.

A SZÍNHÁZ FELETT ÁLLANDÓAN KONGATJÁK A HALÁLHARANGOT. A vészjelzők szerint a mozi meg a rádió már eddig is legázolta a színházat, s ami ebből a tatárjárásból még megmaradt, azt írmagjában is elpusztítja majd a mind fenyegetőbb rém, a televízió. Ez a színházfaló műszaki csoda feltartóztathatatlanul jön, a színház barátai remegve beszélnek és írnak róla. Az ijedelmet csak fokozzák a televízióról szóló hírlapi közlemények, melyek szerint Amerikában meg Angolországban olyan mindennapos a televíziós műsoradás, mint nálunk a rádió cigánymuzsikája. (...)

AZ EURÓPAI RÁDIÓZÁSBAN MA mindössze csak négy állomás ad rendszeresen televíziót, ezek közül is a rendes rádióműsorba beillesztve csupán a brit rádió Midland Regional nevű állomása. Ez minden hétfőn, kedden, csütörtökön és pénteken este tizenegytől féltizenkettőig tart televíziós adást. (...)

A LAIKUS VALAHOGY OLYMÓDON GONDOLJA EL A TELEVÍZIÓS MŰSORT, hogy a helyszíni közvetítéseknél ismert módon felállítják a mikrofónokat, meg a rádió látás-közvetítő készülékeit és a hallgató-néző otthon mindent hall és lát, mintha jelen volna. Afféle házi mozi él a képzeletében, mely tetszés szerinti színelőadást, hangversenyt és látványos eseményt filmhíradó módján a lakásba szállít drót nélkül. Kétségtelen, hogy a televízió egykor általános használati fokán ebből az azonnali otthoni hangosfilmhíradóból fog állni, ma azonban a közönség ilyen kiszolgálása még lehetetlen. (...)

A TELEVÍZIÓS MŰSOR MA MÉG élő személyeknek csak a fejét tudja felismerhetően közvetíteni. Ezért az énekes-műsor rendszerint a szereplő fejét láttatja és a hangját hallatja, mint a mozi premier plánja. Nemrégiben sikerült közvetlen felvételeknél az egész alakot úgy adni, hogy felénk közeledve, az arcát felismerhessük. Jeleneteknél már kulisszákat is használhatnak és mint a moziban, betűs és rajzos magyarázatokat alkalmazhatnak. Az éneklő és táncoló szereplők jelenetein kívül közvetítenek még ökölvívómérkőzéseket, divatbemutatókat, akrobata- és zsonglőrjeleneteket, állatokról felvett mozgásjeleneteket, operett- és revürészleteket. Művészeti gyűjtemények bemutatását is közvetítették már, legutóbb Marlborough herceg beszélt a televíziós műsorban, a „Marlborough és Anna királynő" kiállításról. (...)

AZ ÁLLANDÓ TELEVÍZIÓS RÁDIÓMŰSOR-ADÁSNAK TEHÁT ma még, mint láttuk, elég jelentékeny akadályai vannak és arra a kérdésre, hogy mikor kezdhetünk végre televíziózni, bizony ezek miatt nem lehet felelni. (*Mai televíziós műsorok; Magyar Szemle*, 1934. március)

KILIÁN ZOLTÁN

KÖVETKEZŐ SZÁMAINK TARTALMÁBÓL: HERCZEGH GÉZA: *Bibó válogatás nélkül;* KINDLER JÓZSEF: *Fenntartható fejlődés és gazdaság;* MARTONYI JÁNOS: *A rendszerváltozás külgazdasági és külpolitikai dilemmái;* JEFFREY SACHS a gazdasági sokkterápiáról; SNEÉ PÉTER: *Ponyvaregény* (filmkritika).